

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Ročník 58 (2022)
Číslo 1

1—22

MONOTEMATICKÉ ČÍSLO: INTEGRACE A TRANSNACIONALISMUS: ROZDÍLNÉ, NEBO SLUČITELNÉ SOCIÁLNÍ PROCESY?

EVELINE REISENAUER: The Socialisation of Migrant Children in Transnational Settings

LUDEK JIRKA, YANA LEONTIYEVA: Transnacionalismus, integrace a identifikace: Diskuse o proměnlivosti a dynamice sociálních procesů na příkladu studentské migrace z Ukrajiny

LUCIE MACKOVÁ: Transnacionalismus a stálost návratu v arménské návratové migraci

MARIE JELÍNKOVÁ, ONDŘEJ VALENTA: Pojetí integrace migrantů v ČR perspektivou analýzy podpory stanovených priorit

Sociologický časopis / Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Rozvíjí sociální vědy, včetně jejich výuky, a zapojuje se do řešení společenských problémů a tvorby politik. Časopis vydává Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., v Praze. Vychází šestkrát ročně (4 čísla v češtině a 2 v angličtině). Časopis uplatňuje politiku otevřeného přístupu a je impaktován v Journal Citation Reports – Social Science Edition, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, a v dalších scientometrických a bibliografických databázích včetně Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, CEEOL. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) jsou uveřejněny na sreview.soc.cas.cz.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review is a peer-reviewed open-access journal. It aims to serve as an international platform for advancing sociological theory and methodology in CEE and invites submissions from all branches of sociology and related disciplines. Manuscripts are selected with a view to their originality and theoretical and methodological robustness and how they bridge CEE, European, and world sociology. The journal is published 6 times a year (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences in Prague. The journal is listed in Journal Citation Reports – Social Science Edition, Web of Science, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, and other scientometric and bibliographic databases such as Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, and CEEOL. Contents of the journal (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published online at sreview.soc.cas.cz.

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: Ondřej Cisař

Výkonná redaktorka: Kristýna Příbylová

Redakční rada: Kristýna Bašná (SOÚ AV ČR, Praha), Luděk Brož (EÚ AV ČR, Praha), Dušan Drbohlav (PřF UK, Praha), Radka Dudová (SOÚ AV ČR, Praha), Anna Pospěch Durnová (Universität Wien), Slavomíra Ferenčuhová (SOÚ AV ČR, Praha), Martin Hájek (FSV UK, Praha), Dana Hamplová (SOÚ AV ČR, Praha), Stanislav Holubec (HÚ AV ČR, Praha; PF JČU, České Budějovice), Tomáš Katrňák (FSS MU, Brno), Karel Kouba (UHK, Hradec Králové), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR, Praha), Aleš Kudrnáč (SOÚ AV ČR, Praha), Lukáš Linek (SOÚ AV ČR, Praha), Jaroslava Hasmanová Marhánková (FSV UK, Praha), Martina Mysíková (SOÚ AV ČR, Praha), Miroslav Novák (FSV UK, CEVRO, Praha), Zuzana Podaná (FF UK, Praha), Marek Skovajsa (FF UK, Praha), Jan Spousta (soukromý sektor), Csaba Szaló (FSS MU, Brno), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR, Praha), Marta Vohlídalová (SOÚ AV ČR, Praha)

ENGLISH EDITION

Editor-in-Chief: Dana Hamplová

Book Review Editor: Pieter Vanhuysse

Managing Editor: Robin Cassling

Editorial Board: Miloslav Bahna (Slovak Academy of Sciences), Ondřej Cisař (Czech Academy of Sciences/Charles University), Seán L. Hanley (University College London), Zdenka Mansfeldová (Czech Academy of Sciences), William Outhwaite (Newcastle University), Jiří Příbáň (Cardiff University), Isaac Reed (University of Virginia), Marek Skovajsa (Charles University), Tomáš Sobotka (Vienna Institute of Demography), Pieter Vanhuysse (University of Southern Denmark), Claire Wallace (University of Aberdeen)

REDAKCE / EDITORIAL OFFICE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1
telefon: (+420) 210 310 217 | e-mail: casopis@soc.cas.cz | web: sreview.soc.cas.cz

sekretariát/secretary: Martina Hartmanová, sazba/typeset by: Martin Pokorný,
návrh obálky/cover design: Filip Blažek, Designiq, tisk/printed by: ERMAT Praha, s. r. o.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2022

ISSN 0038-0288 (print), 2336-128X (online)

<i>Integrace a transnacionalismus: Rozdílné, nebo slučitelné sociální procesy?</i> (Luděk Jirka, Yana Leontiyeva)	5
--	---

STATI

<i>Eveline Reisenauer: The Socialisation of Migrant Children in Transnational Settings</i>	7
<i>Luděk Jirka, Yana Leontiyeva: Transnacionalismus, integrace a identifikace: Diskuse o proměnlivosti a dynamice sociálních procesů na příkladu studentské migrace z Ukrajiny</i>	29
<i>Lucie Macková: Transnacionalismus a stálost návratu v arménské návratové migraci</i>	53
<i>Marie Jelínková, Ondřej Valenta: Pojetí integrace migrantů v ČR perspektivou analýzy podpory stanovených priorit</i>	71

NEKROLOG

<i>K odchodu Pavly Horské (1927–2021) (Zdeněk R. Nešpor)</i>	99
--	----

RECENZE

<i>Thomas Faist: The Transnationalized Social Question: Migration and the Politics of Social Inequalities in the Twenty-First Century (Luděk Jirka)</i>	103
<i>Hans Joas, Wolfgang Knöbl: Sociální teorie: vybrané přednášky (Vojtěch Malátek)</i>	105
<i>The Care Collective: The Care Manifesto The Politics of Interdependence (Jan Meyer)</i>	107

ZPRÁVY

<i>Zpráva z konference IMISCOE 2019 (Dita Čermáková)</i>	111
<i>Data z pilotní covidové studie výzkumu „Současná česká rodina“ jsou volně dostupná pro výzkumné účely (Tomáš Zvoníček, Martin Kreidl)</i>	112

GENDER A VÝZKUM

GENDER AND RESEARCH

transdisciplinární časopis genderových studií a feministické teorie

ročník 22, číslo 2/2021

Childhood, Adolescence, and Sexualities / Dětství, dospívání a sexuality

Although sexuality is seen as an important part of the lives of individuals as well as a significant social issue with regard to the general health and well-being of individuals, an issue that invites considerations of human rights and social justice, the combination of sexuality and children seems contradictory or even dangerous. Since the Romantic era, childhood has been framed by a discourse of innocence. The concept of innocence however tends to be applied unequally, more frequently around certain (privileged) groups of children, while other children are neglected based on their race, class, ethnicity, or geopolitical location. Child sexual innocence has also become an important point of contention in what have been called "the culture wars." Sex education has become a primary axis of the culture war that erupted in the 1990s in the USA and we see similar conflicts in Slovakia, Poland or Hungary. Conservatives in a global anti-gender movement focus on sex education, especially around the inclusion of LGBTQ+ youth.

The aim of the special issue is to create space for discussion on these issues by using examples from three different continents. The articles show that a feminist transnational perspective can be useful for a comparison of national and regional specifics of the anti-gender backlash and aim at broadening readers' understanding of the misuse of the concept of innocence and increase their awareness of the political and social challenges faced by marginalised youth, while introducing them to new methodologies that can take us beyond the binary models of liberal/conservative and progressive/regressive and to the alternative pathways of sex education.

Číslo je dostupné online na: <https://www.genderonline.cz>

Stati:

Arystanbek, Aizada: Sex Education (or the Lack Thereof) in Kazakhstan: Heteronormative Propaganda in the Curriculum of Özin Özi Tanu/ Samopoznanie

Gregis Estivalet, Anelise, Dvoskin, Gabriel: Education, Sexuality and Anti-gender Movements in Latin America

Harvey, Penny, Seo, Juhwan, Logan, Emily: Queer at Camp: The Impact of Summer Camps on LGBTQ Campers in the United States

Časopis dvakrát ročně vydává oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Je zařazen v databázi SCOPUS, ERIH PLUS, CEJSH a dalších. Jako časopis zastávající politiku otevřeného přístupu je veden v databázi DOAJ.

Prodej a objednávky zajišťuje Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 210 310 217, e-mail: prodej@soc.cas.cz.

Předplatné V ČR zajišťuje firma SEND (<http://send.cz/casopis/732>).

www.genderonline.cz

Monotematické číslo

Integrace a transnacionalismus: Rozdílné, nebo slučitelné sociální procesy?

Editoři

Luděk Jirka

Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Yana Leontiyeva

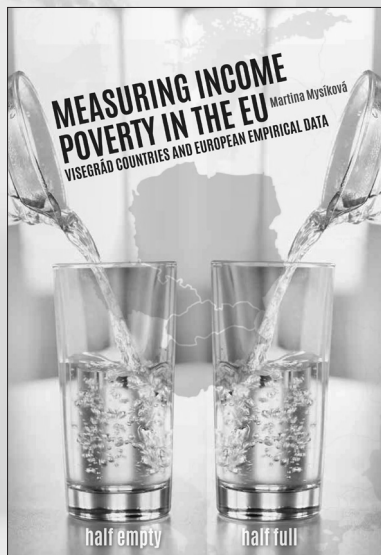
Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

MEASURING INCOME POVERTY IN THE EU: VISEGRÁD COUNTRIES AND EUROPEAN EMPIRICAL DATA

Martina Mysíková

Studie je výsledkem práce na tříletém projektu Metodologie a realita chudoby: Česká republika v evropském kontextu, jehož výsledky byly doposud prezentovány v deseti publikacích. Kniha shrnuje metodologii měření chudoby v EU, uvádí statistiky a charakteristiky chudých v zemích Visegrádské čtyřky, doplněné o přílohy s výsledky pro všechny země EU.

Hlavní analytická kapitola se zaměřuje na metodologická úskalí měření příjmové chudoby v evropském konceptu, a to primárně na vliv ekvivalenčních škál. Citlivost míry ohrožení příjmovou chudobou na použitou ekvivalenční škálu se v jednotlivých zemích liší. Pokud aplikovaná ekvivalenční škála neodpovídá národním specifickým, může míra příjmové chudoby zejména v zemích s vysoce citlivou mírou chudoby, jakou je i Česko, podávat zkreslené informace. Studie odhaduje ekvivalenční škály pro jednotlivé země dvěma metodami, na základě výdajů domácností (s využitím dat HBS) a subjektivní škály dle hranic subjektivní chudoby (s využitím dat EU-SILC), a diskutuje jejich vliv na míru příjmové chudoby. Nakonec nabízí alternativní subjektivní ukazatele příjmové chudoby, které doplňují obrázek o chudobě z pohledu samotných domácností.

Ačkoli je v Česku míra ohrožení příjmovou chudobou dlouhodobě nejnižší ze všech zemí EU, subjektivní přístup měření nás posouvá na desáté místo v unijním žebříčku.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2021
248 s.
ISBN (print) 978-80-7330-384-6
ISBN (pdf) 978-80-7330-385-3

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení: <https://www.soc.cas.cz/publikace/measuring-income-poverty-eu-visegrad-countries-and-european-empirical-data>

half empty

half full

Integrace a transnacionalismus: Rozdílné, nebo slučitelné sociální procesy?

Vážení čtenáři/vážené čtenářky,

do rukou se Vám dostává monotematické číslo Sociologického časopisu s názvem „Integrace a transnacionalismus: Rozdílné, nebo slučitelné sociální procesy?“ Jeho sestavení nám zabralo více času, než jsme si představovali. Podařilo se nám však vytvořit číslo, které odpovídá našemu původnímu záměru, a zároveň jsme rádi, že zde můžeme zařadit i anglicky psaný text kolegyně z Německa.

Všechny rukopisy pracují s empirickým materiálem a z metodologického hlediska nabízí rekonceptualizaci přístupů integrace a transnacionalismu. Oba sociální procesy byly dříve považovány za polarizované, ale v současnosti se stále více autorů věnuje jejich možnému spojení a právě tímto směrem jsme se vydali i v tomto čísle.

První text autorky Eveline Reisenauer z German Youth Institute (Deutsches Jugendinstitut) z bavorského Mnichova vychází ze studia tzv. další generace (next generation – 1,5. generace a druhá generace) tureckých migrantů, tedy potomků poválečných imigrantů, kteří do Německa přišli díky ekonomickému rozkvětu země. Autorka studuje retrospektivní pohled respondentů a analyzuje, jakým způsobem ovlivnily „dětské“ transnacionální vazby jejich dospělý život, konkrétně jejich osobní vztahy a profesní aktivity. Na základě výsledků výzkumu uvádí, že i pro dobře integrovanou tzv. další generaci migrantů neztrácejí transnacionální vazby své opodstatnění, ačkoliv nelze určit přímý, determinující a zobecňující vztah mezi procesy transnacionalismu a integrace – pro každého respondenta je totiž spojení obou procesů partikulární a specifické a může mít jak pozitivní, tak negativní dopady.

Druhý text Ludka Jirky z Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové a Yany Leontiyevy ze Sociologického ústavu AV ČR, editorů tohoto monotematického čísla, metodologicky navazuje na text Eveline Reisenauer. Jejich článek vychází z kvalitativní i kvantitativní metodologie, věnuje se identifikaci ukrajinských studentů v kontextu integrace a transnacionalismu a ukazuje, zda lze v případě ukrajinských studentů uvažovat o synergickém nebo o antagonistickém vyznění identifikační roviny v rámci těchto sociálních procesů. Autoři dochází k závěru, že objektivní ekonomické nebo strukturální podmínky v zemi (i)migrace a původu nemusí být pro identifikaci participantů rozhodující. Někteří participanté se přiklánějí ke studijním a životním podmínkám v České republice (identifikační integrace), ale své sociálně-příbuzenské vazby směřují na Ukrajinu (transnacionální rovina identifikace), jiní se přiklánějí k identifikaci se zemí původu v rámci své životní a pracovní dráhy i v případě sociálně-příbuzenských

vazeb. V případě druhé skupiny participantů tak lze hovořit o významných limitech pro integrační identifikaci, a tedy i o antagonistických dispozicích pro vztah mezi transnacionálními vazbami a integrací. Jako významnější – zejména z hlediska počtu participantů – se však jeví synergické spojení tohoto vztahu, které se projevuje např. proměnou intenzity vazeb k rodičům díky upřednostnění studijních a životních podmínek v zemi imigrace. Celkově tak lze odmítnout i perspektivu, že se migranti musí v rámci identifikace „odpojit“ od svého původního prostředí, aby se „snáze“ začlenili.

Třetí text, který sepsala Lucie Macková z Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, se věnuje návratové migraci arménské diaspory. Autorka se soustřeďuje na individualizované potřeby navrátilců v otázce rozhodování a tyto potřeby lze vnímat pouze jako dynamický a proměnlivý proces. V otázce transnacionalismu a integrace pak upozorňuje na vzájemnou propojenost obou procesů v různých fázích migrační zkušenosti. Z metodologického hlediska nevnímá polarizovaný vztah transnacionalizace a integrace jako perspektivní a naopak upozorňuje, že silné transnacionální vazby nemusí nutně spočívat ve slabé integraci a naopak. Automaticky tak nelze např. proklamovat, že dvojí občanství vytváří limity pro integraci, protože tento typ právního svazku může jedince ještě více ukotvovat v původní zemi.

Čtvrtý text Marie Jelínkové z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a Ondřeje Valenty ze Sdružení pro integraci a migraci analyzuje cíle České republiky v oblasti integrace migrantů. Autoři posoudili celkem 3 061 projektů v oblasti integrace v letech 2010–2019 a došli k závěru, že stát selhává v případě diskriminace a rovných práv, v přístupu cizinců ke zdravotní péči nebo v případě podpory jejich odborných kompetencí, ale naopak podporuje autonomii migrantů v ekonomické oblasti, a to zejména s ohledem na sociální a pracovní poradenství. To tedy znamená, že podpora a pozornost je věnována přízpůsobení se ze strany migrantů, a tím pádem je nedostatečně uchopena i obousměrnost procesů integrace, jak je deklarována českým státem, ale také trojstrannost integrace, která na evropské úrovni uvažuje i o transnacionálních vazbách.

Doufáme, že monotematické číslo bude inspirativním čtením zejména pro badatele zabývající se problematikou migrace (ale nejenom pro ně). Tímto příspěvkem bychom však také chtěli podnítit další diskusi ohledně směřování migračních studií v České republice i za jejími hranicemi.

Luděk Jirka a Yana Leontiyeva

The Socialisation of Migrant Children in Transnational Settings*

EVELINE REISENAUER**

German Youth Institute, Munich

Abstract: This article argues that it is central to consider the socialisation processes of migrant children in transnational settings when focusing on issues of integration and the transnationality of the next generation. A central experience of migrant children is that they grow up and are involved in both the emigration and immigration country (of their parents). Many of them circulate between Germany and Turkey several times and maintain multiple relationships across national borders when they are growing up. This has implications for their family relationships and educational careers in childhood, but beyond that it also has effects that are detectable into adulthood. The article shows that migrant children develop the potential and skills that enable them to live a transnational life. The question the article therefore addresses is whether and how a transnational childhood affects the transnationality and integration of the next generation in the adult life.

Keywords: transnationality, integration, migrant children, next generation, socialisation

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 1: 7–27

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.012>

Introduction: the next generation in migration processes

Cross-border activities in migration contexts are broadly considered a one-generation phenomenon. ‘Often discussions of the second generation implicitly assume that migration stops after the first generation.’ [Fouon, Glick Schiller 2001: 64] Consequently, research on the ‘next generation’, the children of immigrants, has mainly focused on aspects of integration into the immigration country. Educational performance in particular is therefore seen as an important indicator of the next generation’s integration [Alba, Holdaway 2013]. While migration studies

* This paper has been developed on the basis of research conducted in two projects. TRANS-NET was supported by the European Union’s 7th Framework Programme FP7/2008-2011 under Grant 217226. DIWAN was funded by the German Federal Ministry of Education and Research (BMBF) under the funding code 01UM1814AY as part of the ‘Migration and Social Change’ initiative.

** Direct all correspondence to: Eveline Reisenauer, German Youth Institute, Nockherstraße 2, 81541 Munich, Germany, e-mail: reisenauer@dji.de.

have long neglected the transnational experiences of children and youth in migration processes, child-centred research in this field has gained increased attention in recent years [Gardner 2012; White et al. 2011]. More recent studies based on transnational approaches question whether transnationality relates solely to people with direct migration experience, or whether it also affects second and later generations of migrants [Levitt, Waters 2002b]. While quantitative studies show that only a minority of migrant children are transnationally active, qualitative studies highlight the complexity of transnational ties among the generations that follow [Fürstenau, Niedrig 2007].

Thomas Faist [2000] has noted in reference to Turkish-German migration that transnationality is not limited to the first generation of migrants. Rather, transnational social spaces develop in two stages. In the first stage, transnationality must be seen as a by-product of international migration. Turkish migrants did not lose their ties to Turkey when they migrated to Germany. In fact, there was a continuous exchange going on between Turkey and Germany. Turks who migrated to Germany did so to provide for their family in Turkey, and consequently transnational family constellations are typical for first-generation migrants. In the second stage, transnational social spaces go beyond the first generation and develop a life of their own. The second generation not only continues the existing cross-border relations of their parents, they also establish their own ties to Turkey. Based on Thomas Faist's conceptualisation of social spaces and the transnationality of the next generation, this article investigates the transnational experiences of Turkish migrant children in more detail (Part I) and shows how transnationality continues into adulthood (Part II).

Below I draw on empirical findings from the German part of the TRANS-NET project (2008–2011) and combine them with more theoretical considerations from the project DIWAN (2018–2021). 'Transnationalisation, Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism' (TRANS-NET) is the title of a research project that focused on transnationalisation processes in the political, economic, sociocultural, and educational spheres in different country constellations (Estonia/Finland, India/UK, Morocco/France, and Turkey/Germany) [Pitkänen, Içduygu, Sert 2012]. The focus of the German part of TRANS-NET at Bielefeld University was to investigate transnational practices within the frame of Turkish-German migration [Gerdes, Reisenauer, Sert 2012]. In this study, seventy-three qualitative interviews were conducted with 'Turkish migrants' and their descendants in Germany. Below, the term 'Turkish migrants' is used to refer to persons who came from Turkey and migrated to Germany, but that does not necessarily mean that they consider themselves Turkish. Thus, regardless of the ethnic and religious diversity of the respondents, the focus of this study is on their common migration experience. The respondents who were interviewed include former 'guest workers', marriage migrants, family-based migrants, German-born children of Turkish migrants, asylum seekers, international students, and high-skilled labour migrants. The TRANS-NET project thus provides insight

on the children of Turkish migrants from the 'Gastarbeiter' or 'guest worker' era in Germany. However, they are diverse not only in terms of their ethnic self-attribution and (familial) migration experience but also in terms of factors unrelated to migration, such as educational level, socioeconomic status, age, and gender. In this article the empirical findings on transnational experiences during childhood and in the further life course are not based on children's narratives but on the retrospective narratives of the adult children of migrant parents. Different experiences of socialisation in transnational settings are interpreted from an adult vantage point. However, analysing narratives told by adult migrant children provides rare insight into their reflections on transnational experiences in childhood and the continuation of transnational practices from childhood throughout adult life. In this respect, retrospective accounts of migration processes can be seen as 'a fruitful way to examine the impact of childhood experiences on adult lives' [Phoenix 2010].

A new perspective on the narratives of adult migrant children from the TRANS-NET project is provided by insights from the project 'Diversity and Change of Parenting in Migration Families' (DIWAN), conducted at the German Youth Institute. This project devotes particular attention to socialisation processes in migration contexts. While TRANS-NET was actually focused very broadly on transnationalisation, DIWAN opens up a way to reflect on how migration and transnational processes influence the socialisation of children and their adult life.

Part I: Transnational childhoods

Being a migrant child: living out of a suitcase

The migration patterns that Germany's 'guest worker' recruitment gave rise to from the beginning of the 1960s resulted in a considerable number of children of Turkish migrants growing up in a transnational setting. Initially, most Turkish first-generation 'guest workers' migrated to Germany alone and left their family and relatives behind in Turkey. They went to Germany mainly for economic reasons, hoping to increase their income and thereby also the living conditions of family members in Turkey. Most of the former Turkish labour migrants interviewed in the TRANS-NET project said that they used to send some of their income back home to Turkey, where the money was used by their nuclear or extended family to cover monthly expenses and to make investments. They tried to save enough money to build a house, buy an apartment, or start a small business after returning to Turkey.

Some Turkish migrants ultimately went back to Turkey, either because they were offered financial incentives by the German government to do so or for personal reasons, such as unemployment or xenophobia in Germany, or because of family commitments in Turkey [Abadan-Unat 1988; Martin 1991]. Although the

employment of Turkish workers was meant to be temporary,¹ many of these workers remained in Germany, which also had an impact on their family. With the introduction of the family reunification act in Germany in 1972, more and more Turkish migrants began arranging for their spouse and underage children to join them in Germany. The lowering of the age limit for children to join their parents from 18 to 16 on the German side and the warlike conditions that followed the military putsch on the Turkish side are important factors that led Turkish migrants to consider the opportunity to bring their children to Germany at the beginning of the 1980s. One of the interviewees from the 1.5 generation² who described his family reunification is Bülent:

My father came to Kaiserslautern (a town in Germany – author's note) in 1969 and he moved within Germany in 1979. At that point he decided, 'either I go back or I'll bring my whole family' – after ten years. And he decided to bring his family. Therefore, my mother, my three siblings, and I came to Germany before the end of the year 1979. From a small village close to the Black Sea in the northeast of Turkey. (Bülent, 22, 4)³

As Bülent's case shows, male 'guest workers' in particular moved to Germany alone for occupational reasons and stayed in Germany for years without their family members before they decided to bring them. A study by Sonja Haug [2005: 85–86] points out that the immigration year of respondents in the 1.5 generation more often matches the immigration year of their mother than that of their father. This indicates that Turkish migrant children more often migrated with their mother to Germany or at least within a short time after her. However, there are also cases where children initially stayed in Turkey with their father, while the mother migrated to Germany in search of work [Erel 2002].

Even in cases where migrants brought their whole family with them to Germany, the 'return orientation', that is, the idea that the family would one day go back to Turkey, was not necessarily abandoned. Rather, families continued to expect that their life in the immigration country would be part of a transition period and, thus, did not see their future in Germany. In many cases this meant that the return orientation continued to exist for a long time, while the migrant

¹ From the outset, the recruitment of Turkish 'guest workers' was regarded as temporary migration. 'The assumption that these "guestworkers" would eventually return was initially shared on all sides.' [Joppke 1999: 65] This includes the German government, the sending states, and the 'guest workers' themselves.

² While second and third generations are people who were born in the country their parents or grandparents migrated to, the 1.5 generation refers to children who were born in the emigration country and arrived in the immigration country as children or adolescents.

³ All cited quotations are derived from the German TRANS-NET study. For each quotation, the pseudonym of the interviewee, the participant number, and the line number in the interview transcript are provided. The quotations are translated by the author.

family stayed in Germany. Accordingly, the children of these migrants grew up in Germany also believing their family would return to Turkey in the near future. What this meant and how it might have felt to be a migrant child during the 'guest worker' era in Germany is vividly described in Dilek's narrative:

Yes, and then it (the planned return migration of the family – author's note) was postponed to the next year. In this respect, in a sense, we lived out of our suitcases. Everything was prepared for returning next summer. The money was saved, saved, and saved. 'Next year we will go back forever.' That had a negative effect on me, because you cannot set yourself proper goals. In addition, in terms of education, career plans, or friendships, I didn't want my emotional ties to become too strong, because I kept thinking that I'd be going back the following year anyway. As far as these things were concerned, I never really felt at home. (Dilek, 55, 4)

The migration history of Dilek's family started when her father came to Germany in 1972. Before migrating, the family bought a house in Turkey and Dilek's father wanted to work in Germany to save some extra money in order to become self-employed in Turkey. While Dilek's father was working and living in Germany, her mother felt seriously ill. Since the doctors in Turkey could not help her, she was brought to Germany for additional examinations in order to determine a diagnosis. Her children accompanied her. Once it became clear that the mother would have to stay three months in the hospital, Dilek's father decided to send the children to a German school. This was followed by constantly new reasons for staying in Germany, while always retaining the initial idea of returning to Turkey. The result of this, as Dilek puts it, was that it was like living out of a suitcase.

A lasting return orientation affected more than just the way of life of migrant families in Germany. 'Planning to return at the moment of migration has a positive and significant effect on engaging in transnational practices.' [Itzigsohn, Saucedo 2002: 782–785] As the narratives of former Turkish migrant children revealed, there was a correlation between enduring plans to move back to Turkey and continued ties to that country. Turkish migrant families continued to be actively engaged in their home country in order to pursue their dream of a better life there. For example, migrants sent remittances to their extended family back home, became property-owners in Turkey with the intention of settling there in the future, or invested capital in a business in Turkey.

Migrant families that maintained a return orientation while living in Germany became transnational actors. Particularly the children of Turkish migrants thereby came to have childhoods characterised by transnational practices. The interviews reveal that the mobility of migrant children, among other transnational practices, is especially striking. These children were not only affected by the emigration of their mother or father to Germany, they also showed a high level of mobility themselves. Multiple moves back and forth between Turkey and Germany can be observed in the individual biographies of members of the next generation. An illustration of this is provided by Nilay's migration history:

I came (to Germany – author's note) as a child at the age of two or three. I lived around three, four years here and then I was here in school for the first and second grades. Then I was back in Turkey. I lived with my grandma for around two years, together with my sister, while my other siblings were here. We went to our grandma because she was alone. We lived there for two years, then my sister stayed but I was here (in Germany – author's note) for one year. And then I travelled to Turkey, because my sister didn't want to remain there since she wanted to go to the parents. She came and I went to Turkey where I stayed for another year. And afterwards, I think it was 1976, I came and since then I've been in Germany. (Nilay, 24, 46)

The case of Nilay demonstrates that among many migrant children their main place of residence changed repeatedly in response to new situations. A considerable proportion of the respondents who were migrant children had spent long periods of their lives in both Turkey and Germany. While their parents initially migrated, they remained in the care of their grandparents and were only brought to Germany later. Others were born in Germany but were sent to Turkey to be raised there. Migrant children also crossed borders repeatedly for holidays and family events, such as birthdays or weddings. On the whole, migrant children and young people move back and forth repeatedly between the immigration and emigration country (of their parents) [Apitzsch, Siouti 2008; Reisenauer 2015], thereby becoming extremely mobile actors [Fog Olwig 2012]. The mobility of migrant children turns migration into not a singular occurrence but rather as an ongoing and recurring process in the life course. This calls attention to both the continuities and the dynamics of transnational (nuclear and extended) families.

Experiences of separation and reunification: challenges for migrant families

The case of Turkish 'guest worker' migration to Germany indicates how the lives of migrant families can become so entangled with the migration process. 'The strong effects of transnational labour on family life have become increasingly evident as more family members seek employment across national boundaries. Around the world, families are becoming more dispersed. Families are transnationally located, spread out over several countries and continents.' [Gjokaj, Baca Zinn, Nawyn 2013: 284–286] Children's separation from their parents is a particularly common phenomenon in migration. For example, a study carried out in the United States among children from China, Central America, the Dominican Republic, Haiti, and Mexico found that among the 385 children interviewed, 85% had been separated from one or both parents during the process of migration [Suárez-Orozco, Todorova, Louie 2002].

The children of Turkish migrants also experienced separation from their reference persons. 'The second generation experienced a separation from at least one parent. They were often left for years to grow up with relatives and then had to leave the relatives to go to Germany – following their parents from whom they

were estranged, since they saw them only once a year during a holiday.’ [Zielke-Nadkarni 2003: 170] Moreover, as shown above, migrant children moved several times between Turkey and Germany. This circulation meant that the migrant children experienced not only a recurring geographical relocation but also multiple and repetitive separations from and reunifications with members of their nuclear and extended family [Reisenauer 2015].

In this regard, Bilge’s narrative is representative of that of other Turkish migrant children interviewed in the TRANS-NET project. Bilge’s parents migrated to Germany when Bilge was an infant. During the absence of their parents, their grandmother in Turkey raised Bilge and her brother. The siblings did not then migrate together, as Bilge moved to Germany first:

Well, I was born in 1979 in Turkey and came here (to Germany – author’s note) at the age of six. My parents were already living here ... and they brought my brother and me over five, six years later. (...) Until the age of six years I was with my grandma in Turkey. (...) Well, I have to say, I was one year without my brother, he came one year later. (Bilge, 23, 4)

As this passage demonstrates, when migrant children followed their parents to Germany, they experienced a ‘double disruption of ties’ [Wilhelm 2011]. First, they were separated from one or both parents who migrated to Germany, and then they had to leave other family members in Turkey when they, too, moved to Germany. Thus, depending on their present location, Turkish migrant children were faced with a spatial separation from either their siblings, parents, grandparents, or other relatives. In Bilge’s case, moving to Germany brought her closer to her parents, but separated her from her brother and grandmother in Turkey. The multiple moves of migrant children across national borders were accompanied by constant fluctuations in their physical proximity to significant others. As a result, these children, moving back and forth, maintained various long-distance and cross-border relationships with family members, relatives, and friends.

While the empirical evidence on transnational families in migration is well documented, different findings have been reached as to what the consequences of spatial and cross-border separations are for the family members involved and for the family as a whole. On the one hand, scholars have highlighted the continuity of ‘familyhood’ in migration processes [Bryceson, Vuorela 2002] and have argued that spatial disruptions do not lead to the break-up of family relations, and rather that reciprocal exchanges between family members take place ‘across and despite the distance that separates them’ [Baldassar, Merla 2014a]. The persistence of family intimacy over large spatial distances can be attributed to the fact that family responsibilities do not disappear in the face of migration.⁴ On

⁴ Financial remittances from migrants are a significant source of support for family members, relatives, and friends in the emigration country [Guarnizo 2003; Goldring 2004],

the contrary, the spatial dispersion of the family as a migration strategy is in this sense seen as 'a rational family decision to preserve the family, a resourceful and resilient way of strengthening it: families split in order to be together translocally' [Chan 1997]. On the other hand, some scholars have questioned the emotional attachment in transnational families by referring to the emotional costs of the spatial separation of family members. According to this view, migrant families have a hard time balancing their lives between the immigration and emigration countries. The financial security provided by labour migration comes at the price of greater emotional insecurity [Parreñas 2001]. Thus, transnational families are mainly associated with a negative impact on the well-being of children [Mazzucato, Schans 2011; Rohr, Jansen, Adamou 2014].

Separations and reunifications were also found to have far-reaching consequences on nuclear and extended family members in the context of Turkish-German migration. This is especially evident in cases where the migrant children were initially left behind in Turkey and followed their migrant parents to Germany later [Reisenauer 2015]. The narratives of former migrant children provide insight into the effects that such separations have on future parent-child relationships. Even with migrant children's strong desire for reunification with their parents, the ultimate reunification of a family could be an experience that produced mixed feelings. Living together after several years of separation posed diverse challenges for all the family members involved. From the perspective of the migrant children, migration to Germany and living together with their parents and siblings meant experiencing 'close strangers'. Furthermore, the reunification of (parts of) the nuclear family in Germany not only dissolved the transnational family constellation, it also simultaneously created a new cross-border family arrangement. As a result of having emigrated from Turkey, migrant children had to deal with spatial separations from their grandparents and other relatives, which they experienced as a painful process. The grandparents who had cared for them in particular became an important part of the children's lives after their natural parents migrated to Germany. In this regard, migrant children experienced 'distant intimates'.

Attendance at school here and there: challenges for educational careers

The repeated geographical relocation of Turkish migrant children not only puts them in a position of continuously re-adapting to changing family arrangements, it also has effects on their entire educational pathways. On the whole, the children

especially in the case of migrants who have minor children in the home country [Holst, Schäfer, Schrooten 2012]. Moreover, family responsibilities are expressed through the provision of assistance and care across national borders [Baldassar, Merla 2014b]. Above all, migrant mothers continue to actively care for the children they left behind [Hondagneu-Sotelo, Avila 1997; Parreñas 2001; Goulbourne et al. 2010].

of 'guest workers' who did not spend their early childhood in Germany consider their late arrival in Germany an obstacle to their progress at school [Filsinger 2011]. Insufficient knowledge of the German language in particular is seen as a serious problem [Esser 2006], as in the case of Emre, who followed his parents to Germany when he was of primary school age.

Then I went to primary school here (in Germany – author's note), third, fourth grade. Of course, I had difficulties. I was able to speak at least some German, since I'd been in Germany for a short time when I was five years old. But I couldn't do the written examinations you had to do. (...) Well, in any case, I've been somewhat in-between in school, I could speak but couldn't write properly. So I had difficulties and attended (a vocation-oriented – author's note) secondary school (Hauptschule). (Emre, 27, 12)

Just like the first arrival in Germany, future movements between Turkey and Germany also had consequences for the migrant children. A study on children who returned to Turkey from Germany found that some Turkish migrant children changed schools across borders not only once, but several times in their educational career [Stenzel, Homfeldt 1985]. And the German TRANS-NET study also shows several interruptions in the educational pathways of the 1.5 and second generation in Germany. One of such case is Nilay, who was born in Turkey in 1964. Her father went to Germany to work the year she was born. One year later, he brought his wife to Germany, and another year later he brought his four children, including Nilay. Two more children were born in Germany. Nilay commuted several times between Turkey and Germany. She attended the first and second grades at a school in Germany. After that she went back to Turkey with her sister and was cared for by her grandmother. Her sister remained there, while Nilay migrated to Germany again. Commuting between Turkey and Germany continued for a while during her childhood, and she is unable to reconstruct how many times she has crossed the border and changed schools. She describes one of her re-entries into the German school system as follows:

I went to a German school and attended the seventh, eight, and ninth grades there. Before entered seventh grade – how can I put it – I had to learn German for a year since I'd been travelling back and forth. So I had to attend a class just for learning German. Afterwards I directly entered seventh grade and that was really terrible, that was really hard for me. The other pupils had already dealt with the relevant topics and I wasn't able to catch up. I'd always been travelling back and forth, had been two years here and then one year there to attend a Turkish school, and so on. (Nilay, 24, 274)

Nilay experienced the time when she was being sent back and forth between two countries by her parents as very difficult for her educational pathway. Her situation only improved after she permanently migrated to Germany in 1976. From

then on, she attended just one school and had no further interruptions in her educational path. This gave her the opportunity to complete her secondary education with a qualification.

Migrant children had similar experiences during the transition to work. This, too, is strongly influenced by individual migration contexts. An example is the case of Sinan, who came to Germany in 1980 when he was fifteen years old:

After school I did not do any training for a profession. I only did that later on. Because at the time my father said to me, 'It's not worth learning a profession, since we'll return (to Turkey – author's note) in a few years, in one or two years'. (...) Then we were here for three more years and I still hadn't started a profession. And finally, we remained in Germany. Then I started working at a company. Only later did I start training for a profession as a specialist packer at the same company, and I've completed it. And I'm still with the company, for 24 years, a long time. (Sinan, 29, 8)

Sinan worked as an unskilled shopkeeper while he waited for his family's declared plan to return to Turkey, and then he finally pursued professional training as a specialist packer. In the data material there are many narratives from migrant children that show how they had to make up for a neglected education later. This relates to both school education and professional training. The educational and professional development of migrant children indicates that the initially negative impact transnationality can have on education and integration may also lead to positive outcomes [Apitzsch, Siouti 2008; Fürstenau 2008].

Part II: The continuation of transnationality into adulthood

The effects in adult life of having been a migrant child

For some Turkish migrants in Germany under the 'guest worker' regime, what was originally supposed to be temporary labour migration turned into permanent settlement there. In such cases the return orientation remained an illusion [Pagenstecher 1996]. For example, Halil was born in Germany, where his father worked with the intention to save enough money to buy a tractor upon their return to Turkey. However, the family never went back, a situation that Halil summed up as follows: *'Two generations for one tractor ...'* (Halil, 43, conversation after the recording)

While the interviews with former migrant children clearly revealed the significance of migration and transnationalisation processes in their lives, it is not yet clear what place transnationality occupies in or how it affects their lives after the transition to adulthood. On this, existing studies have come to different conclusions. On the one hand, a decrease in transnational activities can be identified that can be traced to the requirements of adult life, which includes responsibilities such as work and children, among others, that leave little time for travelling

and other transnational practices [Jones-Correa 2002; Smith 2002]. On the other hand, transnationality is also visible during the adulthood of migrant children. Phenomena such as marrying a partner from the (parents') emigration country [Schmidt 2011; Straßburger 2004] or the so-called second-generation return [King, Christou 2010] are evidence of this.

The German part of the TRANS-NET project supports the existence of both trajectories, as for some former migrant children Turkey loses its significance over time, while others continue or even increase their transnational practices in adult life. Thus, transnationality after the transition from childhood to adulthood is characterised by different tendencies. Nevertheless, against a backdrop of migration research and integration studies that sees transnationality as mainly a one-generation phenomenon, it is worth noting that a significant proportion of adult migrant children remain oriented towards both countries, Germany and Turkey. How transnationality shaped the biographies of Turkish migrant children into adulthood is still evident in the narratives of the respondents in the TRANS-NET project. A transnational childhood helps to explain why former migrant children keep moving and acting between two (or even more) countries later in life. Their parents' repeated postponement of the family's return to Turkey and their own transnational experiences in childhood had consequences for their personal relationships, educational and occupational careers, and life plans. Most notably, 'the social relationships which children build during their childhood can aid understanding of the continuity of transnational engagement in the adult second generation' [Haikkola 2011: 1202].

The narrative of a woman named Petek provides information on how the effect of transnationality on personal relationships in childhood also has an impact in adulthood. Petek's grandparents and one of her aunts returned to Turkey when Petek still was an infant. She consequently grew up in a transnational family arrangement in which she developed routinised ways of acting across national borders over the years. For example, when her father died prematurely, she experienced geographical distance as no obstacle to organising a collective family farewell.

Also at that time, when my father was in his final days, we flew his sisters in from Turkey, having applied for a visa for them. After that, one thing followed another, they were then here (in Germany – author's note) for two months. We spared no effort in preparing everything that was even possible. (...) You have to be flexible. So, we know it like that, we grew up with that. (Petek, 08, 147)

Because Petek had these and similar experiences in childhood, a transnational family life has become the norm for her. She consequently grew up 'learning that physical mobility is an integral, if not always an enjoyable, aspect of life' [Fog Olwig 2012: 949]. As an adult, she is still conscious of building on proven routines of transnationality when necessary. For example, if her grandparents were to need

care, Petek would know how to immediately arrange to be with her grandparents to see to their needs. Petek's narrative about her family life as a migrant child suggests that earlier and later transnational practices are interconnected.

This is also reflected in the literature on international students. It has been found that students who study abroad often have past international experiences. Many international students have already had encounters with other countries and cultures before they study abroad, in some cases because of their international family background [Carlson 2013]. Moreover, studying abroad further increases the probability of international labour market mobility in the future [King, Ruiz-Gelices 2003: 245; Parey, Waldinger 2008]. If transnational practices at various times must be seen in conjunction with each other, it needs to be clarified what connects them. Below I argue that current practices build on and extend potential and skills for living transnationally that individuals have developed in the past.

The potential and skills for living transnationally

Turkey has become closer in terms of time. I don't consider it a big step to fly three hours. And then I already know where I have to go when I arrive in Istanbul, I know how to arrange for a taxi, where to go and what it costs. And, really, it's no longer like – it feels more like travelling to Cologne. (Zülal, 59, 44)

This quotation from the narrative of Zülal, who was born in Germany in 1979 but still visits the country her parents emigrated from Turkey one or twice a year, shows that the relatively short time it takes to travel to Turkey is experienced as a reduction of geographical distance. Zülal has moreover become familiar with local practices and knowledge that make her travel activities easier. Thus, for Zülal, there is no big difference between travelling to Turkey, her parents' emigration country, and travelling to another city in Germany, such as Cologne.

Zülal is thus not only mobile between Germany and Turkey, she has also gained 'motility' [Kaufmann 2002]. While mobility means the actual physical movement, motility refers to the skills mobility requires. 'Motility can be defined as the capacity of a person to be mobile, more precisely, as the *way in which an individual appropriates what is possible in the domain of mobility and puts this potential to use for his or her activities.*' [Kaufmann 2002: 37; emphasis in the original] The concept of motility responds to the fact that people have a disposition for mobility that can be transformed into real mobility depending on their ambitions and circumstances. Such potential and resources also become visible in the context of migration, as one study has described in reference to elderly migrants. 'Migrants have the potential for mobility. This derives from the experiences and ability of mobility that migrants have acquired in the course of their frequent journeys and changes of residence before and after migration. They have resources for mo-

bility, since they have social contacts, knowledge, and a more or less extensive material basis in both countries.’ [Dietzel-Papakyriakou 1999: 154; author’s translation]. Similarly, it can be assumed that migrants have the potential and skills of transnationality, having acquired them in the course of their life.

However, not only migrants but also their children develop the potential for mobility and transnationality [Reisenauer 2020]. They acquired the experiences of living in another country, mobility potential, language, and intercultural skills, as well as transnational social capital, when they were still just children. In this sense, it seems true that ‘children’s perspectives today will affect their practices in the future’ [Gardner 2012: 901]. As they are socialised in both their (or their parents’) emigration and immigration country, they develop a ‘transnational habitus’ [Vertovec 2009: 66–69]. ‘By conceptualizing transnational experiences through the idea of *habitus*, social scientists might better appreciate how dual orientations arise and are acted upon. The notion also shines light upon the ways in which transnational life experiences may give rise not only to dual orientations but also to a personal repertoire comprising varied values and potential action-sets drawn from diverse cultural configurations.’ [Vertovec 2009: 69] With the focus on migrant children, it is also worth asking how transnationality is intergenerationally transmitted and passed on from the first to the next generation. This question requires further research on migrant children in transnational settings.

All in all, the biographies of former migrant children suggest that migration and transnational experiences during childhood affect what people do later in life. If transnationality is also a phenomenon of the next generation, the question arises of whether there are differences between the transnational practices of different generations. It can be assumed that no ‘automatic replication of the same forms of transnational life between generations’ [Smith 2002] takes place. Rather, transnationality changes in successive generations, whereby in general frequency and intensity are more likely to decrease [Levitt, Waters 2002a]. However, this does not mean that Turkey remains just a holiday resort for migrant children later in life. Rather, it is also possible to observe migrant children assuming responsibility for transnational (moral) obligations – for example, when they continue remittances after the death of their parents [Rumbaut 2002]. Moreover, migrant children establish their own connections to Turkey, for occupational reasons among others, as the next section shows.

Transnationality and the integration of the next generation

Having observed that many Turkish migrant children continued transnational practices into adulthood, it remains to clarify the relationship between transnationality and the integration of the next generation. Therefore, first, I look at two case studies of the next generation, with a particular focus on their professional careers. Second, based on the case studies, I reflect on the implications the rela-

tionship between transnationality and integration has for personal relationships, the labour market, and education.

Adnan was born in Turkey in 1972 and moved to Germany when he was less than a year old. Throughout his childhood in Germany, he never lost contact with his extended family in Turkey. After finishing school, he studied and worked in the United States, where he met and befriended international students from Turkey and gained some international experiences. He then moved on to work for an American company in Turkey. This was the first time that he did not experience Turkey as, in his words, a 'holiday Turk'. At the time of the interview, he had been back in Germany for three years and was working for a government agency. For him, his 'migration background' was not an obstacle to finding employment. On the contrary, it helped him to obtain his current job, where he has 'the opportunity to help shape integration policy' in Germany. However, his professional responsibilities do not relate exclusively to Germany. He also collaborates with political organisations and institutions in Turkey:

Professional contacts (with Turkey – author's note) have increased since I returned (to Germany – author's note) and started to work for the government. I'm engaged in integration policies, and there are a lot of issues that can only be resolved with the help of Turkey. (Adnan, 14, 10)

Unlike Adnan, Kamber is a German-born child of binational parents who met when his mother was on holiday in Turkey. He has dual citizenship and speaks both German and Turkish. Since childhood he has maintained regular contact with his grandmother and one of his aunts living in Turkey. He is always in touch with friends in Turkey, whom he knows from the holidays he spent at his parents' summer house. During his school time, Kamber completed a three-month internship at a company in Turkey. After doing voluntary work for various organisations in the area of migration and integration in Germany, he became the manager of a German-Turkish association. The association 'aims to provide a common ground between Germans and Turks' and most of its activities take place in the cultural sphere. Kamber's management position often involves dealing with business partners in Turkey:

As the manager of the house (German-Turkish association – author's note), I actually have to deal with Turkey almost every day, particularly with ministries and cultural organisations in Turkey. We work closely with foundations in the areas of the arts and culture in Istanbul. We're dealing with artists in Turkey all the time, we invite them to events. And also managers, record companies, whatever; you name it, in all kinds of areas. (Kamber, 34, 44)

Although they were born in different countries, both respondents mainly grew up in Germany and can be considered well integrated. Nevertheless, they have

both maintained personal ties to Turkey through their life. What is more, they strengthened existing relationships and even built new ones. In Adnan's case, his personal ties to Turkey increased while he was studying and working abroad. Moreover, his sister currently lives in Turkey, and his parents, who are now retired, are planning to return in the future. One of Kamber's contacts, a 'second-generation Turk', moved to Turkey and as well as their friendship they now also maintain a working relationship. The cases of Adnan and Kamber demonstrate that migrant children's personal ties to Turkey do not necessarily decrease over the course of time. Rather, children who were raised in a transnational setting, are in a position to have a (personal) network that spans two or even more countries. 'Transnational ties to one's country of origin are generally assumed to be of less importance to the offspring of immigrants, since most second-generation youngsters have spent their entire lives in the destination country and only visited the country of origin for relatively restricted periods of time. [...] Nevertheless, there are also indications of the existence of relatively strong transnational ties in the second generation. One such indication is the incidence of transnational marriages with partners who lived in Turkey prior to marriage.' [Straßburger 2004: 211] All in all, a look at the next generation in the German-Turkish migration context shows that even if their life-world context and personal networks are increasingly in Germany, they also maintain stable transnational relationships.

Adnan and Kamber are both actively involved in the German employment market, and employment is attributed with playing a central role in successful structural assimilation [Esser 2001: 20]. While integration theorists believe that multiple integration, that is the integration in more than one labour market at the same time, is not really possible [Esser 2004: 48], both of their cases demonstrate that the next generation can recognise and take advantage of the opportunities that are available in both the German and Turkish labour markets. Adnan has worked, even if only for one year, in Turkey. In comparison, Kamber's employment experiences in Turkey are limited to a three-month internship. As well as working abroad, they have both made use of their ties to Turkey for their current professional activity in Germany. Moreover, interethnic relationships and knowledge, such as bilingualism and culture-specific skills, are supportive for their professional success, and, thus, contribute significantly to their integration in Germany. Conversely, integration into the immigration country can also reinforce transnational practices. This applies to Adnan's as well as Kamber's growing professional ties to Turkey resulting from their employment in Germany. While past theoretical approaches conceptualised integration in the immigration country and links to the (parents') home country as distinct and mutually exclusive, this article points to how constitutively interwoven the two processes are.

Like integration into the labour market, better education does not necessarily lead to a decrease in transnationality. While transnational personal relationships are maintained by the next generation regardless of migrant children's educational level, transnational practices in the area of work are mainly associated

with the better educated. That transnationality is not commonly observed among marginalised migrants has also been shown by the 'Comparative Immigrant Entrepreneurship Project' (CIEP), carried out in the United States of America. This project found a positive correlation between transnational practices and a secondary or university level of education [Guarnizo, Portes, Haller 2003: 1229; Itzigsohn, Saucedo 2002: 782; Portes 2003: 884ff.]. At the same time, however, the CIEP project found that 'multiple integration' into different countries is not an exceptional situation only observed among specific groups of people, such as academics or artists. Rather, basically persons with different levels of education are transnational active and able to make use of transnational options for their personal and career opportunities. Thus, it can be stated that 'there is no unequivocal relation between migrants' transnational activities and structural integration. Transnational activities occur both among migrants with good and with marginalized social positions (in terms of educational level and labour market participation) in the host society' [Snel, Engbersen, Leerkes 2006: 300].

Socialisation in transnational settings: directions for future research

Although the TRANS-NET project was not directly focused on the socialisation of migrant children in transnational settings, the study achieved insights on how adult migrant children make sense of their past transnational childhood for their future life, especially with respect to their personal relationships and working life. However, to gain a proper understanding of transnationality at an early age, future research is required that will focus more specifically on children as active actors in migration processes and transnational contexts. To take children's narrative productions into account would, first, allow for a further differentiation of active transnational migrant children along the lines of intersectional categories such as socioeconomic status, age, and gender. Second, there is a need to examine the fragmented trajectories of transnational childhoods in more detail to identify the circumstances under which the positive and negative consequences of transnationality may potentially occur. For example, the present study focused on the role of the nuclear and extended family, while peer relations, which may be particularly relevant for children and youth, were neglected. Moreover, the impact of discrimination and racism on the processes of integration and transnationalisation has not yet been considered. All in all, while this article provides evidence of transnationality in childhood and consequently also demonstrates the relevance of this topic, future research should pay attention to the complexity of transnational experiences in childhood over the life course.

The TRANS-NET project revealed different tendencies in the relationship between transnationality and integration. On the one hand, a return orientation on the part of Turkish 'guest worker' parents in Germany and a transnational childhood can have negative effects on migrant children, in the form of family separations and educational obstacles. On the other hand, it was particularly re-

markable in this regard to observe in the interviews the successful interplay that there is between transnationality and integration in the adult life of the next generations. Even for those in the 1.5 and second generations who are structurally well integrated in Germany, links to the emigration country (of their parents) do not necessarily lose their significance. On the contrary, for the well-integrated next generation it seems to be easier and more profitable to maintain transnational practices.

All in all, there is no clearly determinable relationship between transnationality and integration, but there are negative and positive variations of this interlinkage.⁵ Thus, the nature of the relationship must be determined for individual cases. Here it needs to be considered that one person's transnationality can have different effects on integration in various stages of his or her life. Moreover, while transnationality in one sphere of life can be positive for integration, the effect in other dimensions of life may be negative [Waldinger 2008: 9]. Instead of asserting one specific relationship between transnationality and integration for the next generation that can be considered generally valid, this article argues for a more precise analysis of the conditions in which transnationality can have positive or negative consequences for the 1.5 and second generation. A re-analysis of existing qualitative interviews with respondents in the next generation, with a new focus inspired by the DIWAN project, has put an emphasis on children and their socialisation in the migration process. This article established how transnational practices in childhood and in adulthood are interwoven. However, further research is required to analyse in more detail how transnational potential is accrued during childhood and transmitted and then carried into adulthood.

EVELINE REISENAUER is a researcher at the Munich-based German Youth Institute (DJI). She studied sociology at Ludwig Maximilian University in Munich and holds a PhD from Bielefeld University. She has participated in several national and international research projects on migration and transnationalisation, focusing especially on personal relationships and families. Her monograph *Transnationale persönliche Beziehungen in der Migration* (Springer VS, 2017) is based on her PhD thesis. She is also the co-author of *Transnational Migration* (with Thomas Faist and Margit Fauser, Polity Press, 2013).

⁵ For various possible combinations, see Joppke and Morawska [2003] and Morawska [2004].

References

- Abadan-Unat, N. 1988. 'The Socio-Economic Aspects of Return Migration in Turkey.' *Migration: A European Journal of International Migration and Ethnic Relations* (3): 29–59.
- Alba, R. D., J. Holdaway (eds.). 2013. *The Children of Immigrants at School: A Comparative Look at Integration in the United States and Western Europe*. New York: New York University Press, <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814760949.001.0001>.
- Apitzsch, U., I. Siouti. 2008. 'Transnationale Biographien.' Pp. 97–111 in H. G. Homfeldt, W. Schröer, and C. Schweppe (eds.). *Soziale Arbeit und Transnationalität: Herausforderungen eines spannungsreichen Bezugs*. Weinheim: Juventa.
- Baldassar, L., L. Merla. 2014a. 'Introduction: Transnational Family Caregiving Through the Lens of Circulation.' Pp. 3–24 in L. Baldassar, L. Merla (eds.). *Transnational Families, Migration and the Circulation of Care: Understanding Mobility and Absence in Family Life*. New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203077535>.
- Baldassar, L., L. Merla (eds.). 2014b. *Transnational Families, Migration and the Circulation of Care: Understanding Mobility and Absence in Family Life*. New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203077535>.
- Bryceson, D., U. Vuorela. 2002. 'Transnational Families in the Twenty-First Century.' Pp. 3–30 in D. Bryceson, U. Vuorela (eds.). *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg, <https://doi.org/10.4324/9781003087205-2>.
- Carlson, S. 2013. 'Becoming a Mobile Student: A Processual Perspective on German Degree Student Mobility.' *Population, Space and Place* 19 (2): 168–180, <https://doi.org/10.1002/psp.1749>.
- Chan, K. B. 1997. 'A Family Affair: Migration, Dispersal, and the Emergent Identity of the Chinese Cosmopolitan.' *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 6 (2): 195–213, <https://doi.org/10.1353/dsp.1997.0005>.
- Dietzel-Papakyriakou, M. 1999. 'Wanderung alter Menschen: Das Beispiel der Rückwanderung der älteren Arbeitsmigranten.' Pp. 141–156 in G. Naegele, R.-M. Schütz. *Soziale Gerontologie und Sozialpolitik für ältere Menschen: Gedenkschrift für Margret Dieck*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, https://doi.org/10.1007/978-3-322-88923-2_10.
- Erel, U. 2002. 'Reconceptualizing Motherhood: Experiences of Migrant Women from Turkey Living in Germany.' Pp. 127–146 in D. Bryceson, U. Vuorela. *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg, <https://doi.org/10.4324/9781003087205-9>.
- Esser, H. 2001. *Integration und ethnische Schichtung*. Vol. 40. Mannheim.
- Esser, H. 2004. 'Welche Alternative zur "Assimilation" gibt es eigentlich?' Pp. 41–59 in K. J. Bade, M. Bommes. *IMIS-Beiträge, vol. 23, Migration – Integration – Bildung: Grundfragen und Problembereiche*. Osnabrück.
- Esser, H. 2006. *Sprache und Integration: Die sozialen Bedingungen und Folgen des Spracherwerbs von Migranten*. Frankfurt am Main: Campus.
- Faist, T. 2000. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198293910.001.0001>.
- Filsinger, D. 2011. 'Integration von Familien mit Migrationshintergrund.' Pp. 48–67 in: V. Fischer, M. Springer. *Handbuch Migration und Familie: Grundlagen für die soziale Arbeit mit Familien*. Schwalbach/Ts.: Wochenschau.
- Fog Olwig, K. 2012. 'The Care Chain, Children's Mobility and the Caribbean Migration Tradition.' *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (6): 933–952, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.677175>.

- Fouron, G. E., N. Glick Schiller. 2001. 'The Generation of Identity: Redefining the Second Generation Within a Transnational Social Field.' Pp. 58–86 in H. R. Cordero-Guzmán, R. C. Smith, R. Grosfoguel (eds.). *Migration, Transnationalization, and Race in a Changing New York*. Philadelphia: Temple University Press.
- Fürstenau, S. 2008. 'Transnationalität und Bildung.' Pp. 203–218 in H. G. Homfeldt, W. Schröer, C. Schweppe. *Soziale Arbeit und Transnationalität: Herausforderungen eines spannungsreichen Bezugs*. Weinheim: Juventa.
- Fürstenau, S., H. Niedrig. 2007. 'Zum Schwerpunkt dieser Ausgabe: Jugendliche in transnationalen Kontexten.' *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung* 2 (3): 235–245.
- Gardner, K. 2012. 'Transnational Migration and the Study of Children: An Introduction.' *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (6): 889–912, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.677170>.
- Gerdes, J., E. Reisenauer, D. Sert. 2012. 'Varying Transnational and Multicultural Activities in the Turkish–German Migration Context.' Pp. 103–157 in P. Pitkänen, A. Içduygu, D. Sert. *Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism*. Dordrecht: Springer, https://doi.org/10.1007/978-94-007-3968-0_4.
- Gjokaj, L., M. Baca Zinn, S. J. Nawyn. 2013. 'Connecting Family and Migration.' Pp. 283–294 in S. J. Gold, S. J. Nawyn. *The Routledge International Handbook of Migration Studies*. London: Routledge.
- Goldring, L. 2004. 'Family and Collective Remittances to Mexico: A Multi-Dimensional Typology.' *Development and Change* 35 (4): 799–840, <https://doi.org/10.1111/j.0012-155X.2004.00380.x>.
- Goulbourne, H., T. Reynolds, J. Solomons, E. Zontini. 2010. *Transnational Families: Ethnicities, Identities and Social Capital*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203862186>.
- Guarnizo, L. E., A. Portes, W. Haller. 2003. 'Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action Among Contemporary Migrants.' *American Journal of Sociology* 108 (6): 1211–1248, <https://doi.org/10.1086/375195>.
- Guarnizo, L. E. 2003. 'The Economic of Transnational Living.' *International Migration Review* 37 (3): 666–699, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00154.x>.
- Haikkola, L. 2011. 'Making Connections: Second-Generation Children and the Transnational Field of Relations.' *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37 (8): 1201–1217, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.590925>.
- Haug, S. 2005. 'Arbeitsmigration, Familiennachzug, Heiratsmigration: Die zweite Einwanderergeneration und ihre Migrationsbiographie.' Pp. 77–95 in S. Haug, C. Diehl. *Aspekte der Integration: Eingliederungsmuster und Lebenssituation italienisch- und türkischstämmiger junger Erwachsener in Deutschland*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Holst, E., A. Schäfer, M. Schrooten. 2012. 'Gender and Remittances: Evidence from Germany.' *Feminist Economics* 18 (2): 201–229, <https://doi.org/10.1080/13545701.2012.692478>.
- Hondagneu-Sotelo, P., E. Avila. 1997. "'I'm Here, but I'm There": The Meaning of Latina Transnational Motherhood.' *Gender & Society* 11 (5): 548–571, <https://doi.org/10.1177/089124397011005003>.
- Itzigsohn, J., S. G. Saucedo. 2002. 'Immigrant Incorporation and Sociocultural Transnationalism.' *International Migration Review* 36 (3): 766–798, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2002.tb00104.x>.
- Jones-Correa, M. 2002. 'The Study of Transnationalism Among the Children of Immigrants: Where We Are and Where We Should Be Headed.' Pp. 221–241 in P. Levitt, M. C. Waters (eds.). *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Sage.

- Joppke, C. 1999. *Immigration and the Nation-State: The United States, Germany, and Great Britain*. Oxford: Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/0198295405.001.0001>.
- Joppke, C., E. Morawska (eds.). 2003. *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Kaufmann, V. 2002. *Re-thinking Mobility*. Avebury: Ashgate.
- King, R., A. Christou. 2010. 'Diaspora, Migration and Transnationalism: Insights from the Study of Second-Generation "Returnees".' Pp. 167–183 in R. Bauböck, T. Faist. *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press, <https://doi.org/10.1002/ijpg.280>.
- King, R., E. Ruiz-Gelices. 2003. 'International Student Migration and the European "Year Abroad": Effects on European Identity and Subsequent Migration Behaviour.' *International Journal of Population Geography* 9 (3): 229–252.
- Levitt, P., M. C. Waters. 2002a. 'Introduction.' Pp. 1–30 in P. Levitt, M. C. Waters. *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Sage.
- Levitt, P., M. C. Waters (eds.). 2002b. *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Sage.
- Martin, P. L. 1991. *The Unfinished Story: Turkish Labour Migration to Western Europe: With Special Reference to the Federal Republic of Germany*. Geneva: International Labour Office.
- Mazzucato, V., D. Schans. 2011. 'Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges.' *Journal of Marriage and Family* 73 (4): 704–712, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2011.00840.x>.
- Morawska, E. 2004. 'Exploring Diversity in Immigrant Assimilation and Transnationalism: Poles and Russian Jews in Philadelphia.' *International Migration Review* 38 (4): 1372–1412, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00241.x>.
- Pagenstecher, C. 1996. 'Die "Illusion" der Rückkehr: Zur Mentalitätsgeschichte von "Gastarbeit" und Einwanderung.' *Soziale Welt* 47 (2): 149–179.
- Parey, M., F. Waldinger. 2008. *Studying Abroad and the Effect on International Labor Market Mobility: Evidence from the Introduction of Erasmus*. IZA Discussion Paper No. 3430. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.
- Parreñas, R. S. 2001. 'Mothering from a Distance: Emotions, Gender, and Intergenerational Relations in Filipino Transnational Families.' *Feminist Studies* 27 (2): 361–390, <https://doi.org/10.2307/3178765>.
- Phoenix, A. 2010. 'Adult Retrospective Narratives of Childhood Experiences of Serial Migration and Reunification with Mothers.' *Finish Journal of Ethnicity and Migration* 5 (2): 70–78.
- Pitkänen, P., A. İçduygu, D. Sert (eds.). 2012. *Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism*. Dordrecht: Springer, <https://doi.org/10.1007/978-94-007-3968-0>.
- Portes, A. 2003. 'Conclusion: Theoretical Convergences and Empirical Evidence in the Study of Immigrant Transnationalism.' *International Migration Review* 37 (3): 874–892, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00161.x>.
- Reisenauer, E. 2015. 'Experiencing "Close Strangers" and "Distant Intimates": Transnational Childhoods Between Turkey and Germany.' *Transnational Social Review* 5 (3): 258–273, <https://doi.org/10.1080/21931674.2015.1074782>.
- Reisenauer, E. 2020. 'Transnationale Identitätskonstruktionen im Migrationskontext.' Pp. 139–152 in P. Genkova, A. Riecken. *Handbuch Migration und Erfolg: Psychologische und sozialwissenschaftliche Aspekte*. Wiesbaden: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-658-18236-6_7.

- Rohr, E., M. M. Jansen, J. Adamou (eds.). 2014. *Die vergessenen Kinder der Globalisierung: Psychosoziale Folgen von Migration*. Gießen: Psychosozial, <https://doi.org/10.30820/9783837969061>.
- Rumbaut, R. G. 2002. 'Severed or Sustained Attachments?: Language, Identity, and Imagined Communities in the Post-Immigrant Generation.' Pp. 43–94 in P. Levitt, M. C. Waters (eds.). *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Sage.
- Schmidt, G. 2011. 'Law and Identity: Transnational Arranged Marriages and the Boundaries of Danishness.' *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37 (2): 257–275, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.521339>.
- Smith, R. C. 2002. 'Life Course, Generation, and Social Location as Factors Shaping Second-Generation Transnational Life.' Pp. 145–167 in P. Levitt, M. C. Waters. *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Sage.
- Snel, E., G. Engbersen, A. Leerkes. 2006. 'Transnational Involvement and Social Integration.' *Global Networks* 6 (3): 285–308, <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00145.x>.
- Stenzel, A., H. G. Homfeldt. 1985. *Auszug in ein fremdes Land?: Türkische Jugendliche und ihre Rückkehr in die Türkei*. Weinheim, Basel: Beltz.
- Straßburger, G. 2004. 'Transnational Ties of the Second Generation: Marriages of Turks in Germany.' Pp. 211–231 in T. Faist, E. Özveren (eds.). *Transnational Social Spaces: Agents, Networks and Institutions*. Aldershot: Ashgate.
- Suárez-Orozco, C., I. L. G. Todorova, J. Louie. 2002. 'Making up for Lost Time: The Experience of Separation and Reunification Among Immigrant Families.' *Family Process* 41 (4): 625–643, <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2002.00625.x>.
- Vertovec, S. 2009. *Transnationalism*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203927083>.
- Waldinger, R. 2008. 'Between "Here" and "There": Immigrants Cross-Border Activities and Loyalties.' *International Migration Review* 42 (1): 3–29, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2007.00112.x>.
- White, A., C. Ní Laoire, N. Tyrrell, F. Carpena-Méndez. 2011. 'Children's Roles in Transnational Migration.' *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37 (8): 1159–1170, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.590635>.
- Wilhelm, G. 2011. *Generation Koffer: Die zurückgelassenen Kinder*. Berlin: Orlanda.
- Zielke-Nadkarni, A. 2003. 'The Meaning of the Family: Lived Experiences of Turkish Women Immigrants in Germany.' *Nursing Science Quarterly* 16 (2): 169–173, <https://doi.org/10.1177/0894318403251797>.

F I L O

Vychází první číslo

FILOSOFICKÉHO
ČASOPISU

OBSAH ČÍSLA 1/2022:

- M. Nitsche: Primát vizuální zkušenosti při výkladu prostorové povahy zvuků v Husserlových přednáškách „Ding und Raum“
- O. Sikora: „Moci už nechtít.“ K Schopenhauerově kritice Kanta
- A. Polícar: Teze o apriorním zdroji pocitu vznešena u Karla Heinricha Heydenreicha a její předobraz v Kantově pojetí účty
- R. Kočandrle: První koncepce kulovité Země v antické kosmologii
- V. Suvák: Aristotelés o Sókratovi a „logoi Sókratikoí“
- P. Vrtílka: Čtyři empirické principy Ehrenfrieda Walthera von Tschirnhause
- A. Dyčková: Lyrická filosofie: myslet zakoušením ozvěny smyslu
- J. Gil: Cunninghamovy série
- M. Ševčík: Ke kontextu úvah Josého Gila o sériích v Cunninghamových choreografiích

RECENZE, ROZHOVOR, POLEMIKA, ANOTACE

Filosofický časopis je koncipován jako akademické periodikum, které je otevřeno názorové pluralitě. Jeho vydavatelem je Filosofický ústav Akademie věd ČR, v. v. i. Řídí se zásadami Open Access a uplatňuje licenci Creative Commons – Atribution 4.0 International.

Patří k recenzovaným periodikům, je citován v databázích Web of Science, Scopus, DOAJ, ERIH Plus a Ulrich's Periodicals Directory. Impakt Filosofického časopisu měří Scimago Journal & Country Rank (SRJ).

Vychází čtyřikrát ročně, cena jednotlivého čísla je 79 Kč, celoroční předplatné činí 270 Kč.

Objednávky jednotlivých tištěných čísel i celého ročníku přijímá redakce: Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 222 221 752; e-mail: filcasop@flu.cas.cz.

Objednávky ze Slovenské republiky: Kníhkupectvo AF, Kozia 20, 811 03 Bratislava.

<http://filcasop.flu.cas.cz/>

Transnacionalismus, integrace a identifikace: Diskuse o proměnlivosti a dynamice sociálních procesů na příkladu studentské migrace z Ukrajiny

LUDEK JIRKA*

Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

YANA LEONTIYEVA*

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Transnationalism, Integration and Identification: A Discussion of the Variability and Dynamics of Social Processes through the Example of Student Migration from Ukraine to the Czech Republic

Abstract: This article deals with Ukrainian student migration and the convergence of integration and transnationalism. Its main focus is the self-identification of young Ukrainians studying in the Czech Republic. The authors explore and describe international students' different integration and transnational dispositions and also discuss whether these dispositions could be seen as part of antagonistic or synergetic processes. The interconnection between transnationalism and integration is widely discussed in both sociological and anthropological literature, and most scholars identify them as synergetic processes. In the case of Ukrainian students in the Czech Republic, however, the authors argue that these processes can be understood as both synergetic and antagonistic because what matters is the students' self-identification. Most of the analysis presented in this article is based on in-depth interviews with Ukrainian students conducted between 2012 and 2019. The results of qualitative research are also compared to and discussed in relation to the findings from an on-line survey conducted among 258 Ukrainian students in 2018. The article suggests that Ukrainian students themselves could incline in both directions, towards an antagonistic and a synergetic understanding of integration and transnationalism, because it depends on their self-expressed dispositions. However, most participants most of the participants in the research express the synergy.

Keywords: Ukraine, student migration, transnationalism, integration, identification

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 1: 29–51

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.009>

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Luděk Jirka, Ph.D., Katedra kulturních a náboženských studií, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Hradecká 1227/4, 500 11 Hradec Králové, e-mail: ludek.jirka@uhk.cz, Mgr. Yana Leontiyeva, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: yana.leontiyeva@soc.cas.cz.

Úvod

Česká republika je dlouhodobě cílovou zemí ukrajinské migrace a ta byla často zkoumána převážně z perspektivy začlenění (integrace) a z perspektivy hostitelské země [např. Drbohlav 2008, 2011; Šolcová 2012]. Dnes se už sice začínají objevovat výrazné snahy popsat transnacionální aktivity Ukrajinců [např. Drbohlav 2015; Ezzeddine 2019; Janská, Pauknerová, Koropečká 2017], ale důležitým bodem zůstává, že transnacionální diskurz nemá v českých sociálních vědách tak dlouhou tradici jako výzkumy začlenění, a zřejmě i proto je v novějších výzkumech transnacionálních vztahů ukrajinských migrantů u některých autorů patrné, že transnacionální a integrační procesy mohou být vnímány jako navzájem *kontradiktorní* [např. Janská 2015]. Tím se však opomíjí skutečnost, že dané sociální procesy mohou být navzájem *konstitutivní* [např. Morawska 2003].

V tomto článku se budeme zabývat ukrajinskou *studentskou* migrací do České republiky, která je dosud opomíjena na úkor pracovní migrace a jejíž aktéři neodjíždí do České republiky pouze za účelem zvyšování kvalifikace, ale mnozí z nich se zde plánují usadit. Cíleně jsme se soustředili na ty mladé studující migranty, jejichž rodiče žijí v zemi původu, protože nám tato rodinná situace umožňuje určitou perspektivu výzkumu transnacionálních vztahů. Vycházeli jsme z toho, že naše cílová skupina má jisté predispozice pro začlenění (např. denní setkávání s českými studenty apod.), a zároveň jsme u této skupiny předpokládali predispozice důležité pro transnacionální vazby (např. díky udržování vztahů s rodiči, kteří žijí v zemi původu). Jsme si vědomi toho, že studentské prostředí nemusí být pro studium uvedených sociálních procesů standardní, ovšem na druhou stranu vytváří relevantní možnosti jak pro integraci, tak pro transnacionální vazby. Zároveň se nejednalo pouze o ty ukrajinské studenty, kteří by nastoupili v České republice až na terciární vzdělávání, protože někteří zde studovali/studují střední školy.

Hlavní výzkumnou otázkou v uskutečněných semistrukturovaných rozhovorech tedy bylo, jak tito mladí studenti artikulují a interpretují dispozice pro integraci a transnacionalismus a jak (nebo zda vůbec) se s nimi mohou identifikovat. Jsme si vědomi, že vztah mezi analytickými kategoriemi začlenění a transnacionalismu není kongruentní, přesto bychom uvedené rádi prozkoumali a uvedli, jaké mají participantů dispozice. Skrze analýzu narací mladých ukrajinských studentů se pak snažíme uvést, zda inklinují ke vnímání obou procesů jako synergických, nebo antagonistických. K termínu synergický jsme se rozhodli z důvodu, že toto slovo vyjadřuje „součinnost“, a tím je pro náš článek případněji než výše uvedený termín konstitutivní [Morawska 2003], který by znamenal spíše „ustanovování“. Termín antagonistický je pak spojen s významem „protichůdnosti“, a to se nám opět jeví pro náš článek účelněji než výše uvedený termín kontradiktorní, který je spojen spíše s „rozporem“. Poznatky z rozhovorů diskutujeme také v kontextu výsledků kvantitativního on-line průzkumu ukrajinských studentů v České republice.

Následující text je členěn do čtyř částí. V první části uvádíme teoretický přístup, kde zvláštní pozornost věnujeme diskusi nad vztahem mezi procesem začlenění a transnacionalismu s důrazem na identifikační rovinu. V následující části popisujeme metodologii realizovaného výzkumu se speciálním odkazem na multi-sited ethnography. V empirické části se pak věnujeme podrobné analýze sebraných dat a pojednáváme o tom, jak se ukrajinští participanté mohou identifikovat s transnacionálními vazbami a s integrací a zda spíše inklinují k jejich antagonistickému, nebo synergickému hodnocení. V závěru shrnujeme nejdůležitější poznatky.

Začlenění a transnacionální teorie

Lze hovořit o několika typech integrace. Jedná se o typ strukturální, kulturní, interaktivní (neboli sociální) a identifikační [např. Rákoczyová, Pořízková 2009; Drbohlav a kol. 2010]. Výzkumy v českém prostředí se intenzivně věnují výzkumu strukturální (zaměstnání, bydlení a vzdělání) a kulturní dimenze integrace (jazykové kompetence) [viz např. Bělohradská 2008; Rákoczyová, Pořízková 2009; Simon 2011; Šolcová 2012] a podle Josefa Bernarda a Renaty Mikešové [2014] je v českém kontextu nejvíce přehlíženou oblastí sociokulturní (sociální a kulturní) integrace imigrantů [viz Jírka 2016]. My se ale domníváme, že až na výjimky [viz např. Bittnerová, Moravcová 2011] je nezaslouženě malá pozornost naopak věnována identifikační dimenzi začlenění na úkor praktik migrantů a behaviorálních změn.

Tu chápeme jako akt „ztotožnění se“, kdy existuje spojení mezi vnitřním sebeporozuměním daného jedince, jeho zájmem a sociálně skupinovými prvky sociálního prostoru v zemi imigrace definovanými pozicí genderu nebo etnicity, strukturálními prvky (jako je vzdělávací systém, trh práce nebo zaměstnání) nebo mezilidskými aspekty (rodina, přátelé). Důležité je, že do sebe inkluzivně zapadá sebeporozumění, zájem a sociálně skupinové, strukturální nebo mezilidské prvky [Syed, Mclean 2016; Brubaker, Cooper 2000]; pokud však do sebe zájmy a ony prvky nezapadají, pak nelze mluvit o „ztotožnění se“. Z toho všeho vyplývá *individuální* podstata identifikační integrace [Frisen, Wangqvist 2011], ovšem předpokladem této identifikace je také její *kolektivní* význam, protože jedinec vyjadřuje svůj zájem společně s ostatními (nikdy neuvažuje ryze individualisticky). Zároveň se identifikační integrací vyjadřuje určitý příklon k identifikační *stabilitě*, v rámci které se pozice jedince ukotvuje v sociální struktuře. To ovšem neznamená, že by se identifikace nemusela situationalisticky, časově nebo kontextuálně změnit [ibid.], protože se mění např. v závislosti na věku a na životních situacích.

Celkově lze přiznat, že výzkum integrace sám o sobě často přináší určité metodologické zjednodušení, protože většinou vychází z představy trvalé migrace a trvalého usazení, a toto statické pojetí integrace příliš zdůrazňuje perspektivu přijímající společnosti [Klvaňová 2009] a klade důraz na zkoumání tzv. postmi-

gracních vazeb, a proto je důležité obrátit se i na transnacionální přístup. Pokud bychom se totiž věnovali pouze integraci, tak bychom mohli zůstat v pasti tzv. metodologického nacionalismu, který vychází z předpokladu, že existuje homogenita státu a společnosti a že dané uskupení je jedinou a přirozenou sociální a politickou jednotkou; tudíž je teritoriální jednotka národního státu vnímána jako jediný referenční analytický rámec [Boccagni 2012; Özkul 2020] a zastánci tohoto metodologického postulátu často vnímají své výzkumy omezené ve spojení s procesy začleňování se do společnosti a v podstatě opomíjí transnacionální vazby jedinců [Glick-Schiller, Wimmer 2003].¹ Přitom je zřejmé, že v současnosti je analyticky neudržitelné uvádět působnost migrantů pouze v pojmech metodologického nacionalismu, protože působnost mimo tento analytický rámec reálně existuje.

Nechceme zde naznačit, že by v českém kontextu byly transnacionální vazby výzkumníky soustavně zapírány. Domníváme se ale, že tyto vazby jsou stále nedostatečně probádány a že jejich role a vztah vůči procesům začlenění, zejména vůči identifikační rovině začlenění, jsou opomíjeny. V případě migrace do České republiky tak například existuje monografie věnovaná teoretickému ukotvení transnacionalismu [Szaló 2008], poté studie věnované (především) finanční podpoře rodin migrantů v zemích původu [např. Drbohlav 2015; Ezzeddine 2019], duálnímu světu migrantů [Szaló, Hamár 2007] a autoři píše také o sociálních sítích migrantů [Bělohradská 2008; Brouček 2003; Kocourek 2013; Korecká 2008; Martínková 2008; Mošňaga, Lupták 2008; Uherek et al. 2008; Slavková 2014], ale toto teoretické pojednání i empiricky podložené transnacionální prvky jsou podle nás málo probádány ve vztahu k identifikační rovině začlenění. Důvodem je i skutečnost, že až na výjimky [např. Klvaňová 2009] mohly jejich empirické práce zůstat spojené s metodologicky kritizovanými ranými koncepty transnacionalismu [např. Daniel 2009; Henig 2009], které vyjadřuje mj. i níže uvedená kniha *Nations Unbound* [Basch, Glick-Schiller, Szanton-Blanc (1994) 2003].

V uplynulých dekádách bylo vyvinuto několik teoretických konceptů, které se snažily „nabourat“ dominanci metodologického nacionalismu, ale v českém prostředí je zřejmě nejvíce známý právě přístup autorek Lindy Basch, Niny Glick-Schiller a Cristiny Szanton-Blanc uvedený v knize *Nations Unbound* [(1994) 2003]. Pro jejich práci je příznačná především kritika metodologického nacionalismu a asimilacionistického přístupu² jako takového, protože podle nich nedokáže postihnout denní jednání migrantů [např. Özkul 2020; viz Jírka 2016].³ Autorky však

¹ Mimo problematiku metodologického nacionalismu má svou roli i geografická vzdálenost mezi zemí imigrační a zemí původu, která určuje např. objem posílaných remitencí [viz Mitchell 1997].

² Zejména ve Spojených státech amerických; v Evropě bychom spíše hovořili o integraci, i když termíny asimilace a integrace jsou často významově promíchané [viz např. Bernard, Mikešová 2014].

³ Až později se projevila snaha nahradit transnacionalismus zcela jiným přístupem [Amelina 2017; Çağlar 2016; Waldinger 2011].

nedokázaly vhodně metodologicky propojit transnacionální vazby⁴ a procesy začlenění, protože uvažovaly o identifikační a etnické/nacionalistické problematice v rámci dichotomického dělení „*all or nothing*“ ve smyslu *buď* transnacionální vazby, *anebo* integrace, ačkoliv se zaměřovaly na transnacionální vazby [Boccagni 2012: 313; viz Jirka 2016]. To je také důvod, proč v českém kontextu považujeme bádání ohledně transnacionálních vazeb vůči identifikační rovině začlenění za nedostatečné, přestože i podle jiných autorů může začlenění opravdu vytvářet *kontrast* vůči transnacionalizaci [Waldinger 2008, 2011, 2015; viz také Erdal, Oeppen 2013; Koopmans et al. 2005].

Jiní autoři však sledovali linii součinnosti procesů integrace a transnacionalismu a zdá se, že nakonec tento postoj převážil [Levitt, Glick-Schiller 2004]. Na příklad podle Anny Ameliny a Thomase Faista [2008] mohou být kompetence migrantů, které vznikají a udržují se pomocí transnacionálních vazeb, *užitečné* pro integrační procesy. Další autoři dokonce uvažují o tom, že transnacionální vazby *pomáhají* procesům začlenění, protože zájem o prosperitu původního prostředí může zlepšit občanskou participaci v zemi imigrace [Mazzucato 2008]. Podle jiných by se dal určit prosperující vztah mezi vzestupnou sociální mobilitou v zemi imigrace a silou a pevností transnacionálních vazeb [Snel, Engbersen, Leerkes 2006] a další uvádí, že úspěšná ekonomická integrace *vytváří* větší touhu po transnacionálních vazbách [Carling, Hoelscher 2013] anebo že politická transnacionální participace *vytváří* podloží pro politickou participaci a integraci v zemi imigrace [Mügge 2016]. S odkazem na multiplicitní možnosti transnacionalismu a integrace [např. Guarnizo, Portes, Haller 2003] nebo různé formy transnacionálních a integračních aktivit lze odkázat i na Brama Dekkera a Mellissu Siegel [2013] a na jejich tezi, že multiplicitní transnacionální vazby *umožňují* lepší strukturální a sociokulturní integraci v přijímající zemi.⁵ Obecně je však podle některých autorů obtížné určit, *zda existuje jasný přímý vztah* mezi transnacionálními vazbami a integrací⁶ [Koopmans et al. 2005; Mügge 2016; Özkul 2020] i kvůli jejich analytické typologizaci.

⁴ Celkem lze hovořit o třech nejčastějších tématech při studiu transnacionálních vazeb – o ekonomických, politických a sociálně-kulturních vazbách [Boccagni 2012; Mügge 2015; Özkul 2020], někdy i náboženských [viz Özkul 2012], přičemž sociálně-kulturní problematika transnacionálních vazeb – zabývající se tématem identity, přináležení a kulturní změnou – zůstala až donedávna nejméně teoreticky uchopena [Dunn 2005]. Jedná se o sociální remitence [Levitt 2001], ale také o mnohorozměrnou formu přináležení (sounáležitosti) „*tady*“ a „*tam*“ [Ehrkamp 2005]. I české sociální vědy se zaměřují nejvíce na ekonomické vazby a nejméně na sociálně-kulturní aspekty transnacionálních vazeb, ačkoliv i dnes se čeští badatelé věnují studiu sociálních remitencí [Drbohlav et al. 2015].

⁵ Zároveň je však důležitá vzdělanost a mobilita, která je méně silná v případě pracovníků ze zahraničí [Dahinden 2009; Morawska 2003, 2005], přičemž obecně lidé se slabšími ekonomickými, sociálními a politickými zdroji mají také slabší transnacionální vztahy [Mügge 2016].

⁶ Jiná je otázka diasporických organizací nebo etnických enkláv (také jako hometown associations), jejichž transnacionální jednání je vnímáno pozitivně ve vztahu k integraci ci-

Než se dostaneme dále, poukážeme na identifikační rovinu s transnacionálními vazbami. Transnacionální vazby totiž – podobně jako v případě integrace – nejsou pouze praktikami, ale také identifikací [Levitt, Waters 2002; Glick-Schiller 2018]. I v případě identifikační roviny v souvislosti s transnacionalismem lze totiž odkázat na podobné dispozice jako má identifikační integrace, alespoň v termínech vnitřního sebezporozumění jedince, jeho zájmu a sociálně skupinovými, strukturálními nebo mezilidskými aspekty, které však na rozdíl od identifikační integrace směřují do prostoru země původu. Opět je nutné zmínit, že se jedná o individuální podstatu identifikace s předpokladem kolektivity a identifikační stability (existují však různé frekvence a intenzity [Faist, Kivisto 2010; Levitt, DeWind, Vertovec 2003; Snel, Engbersen, Leerkes 2006]).

Na závěr teoretických úvah lze ještě odpovědět na otázku, proč by mělo být potřebné zkoumat synergii nebo antagonismus procesů integrace a transnacionalismu? Podle odpovědí participantů lze totiž např. uvést, zda participantům identifikačně pomáhají transnacionální vazby při usazování se v zemi imigrace, případně zda jim orientace na zemi imigrace umožňuje zintenzivnit vztahy s vazbami v zemi původu (tyto předpoklady by splňovaly synergické spojení obou procesů), anebo zda z jejich pohledu limituje identifikace s vazbami v zemi původu budování nových vazeb v zemi imigrace a zamezuje se tak identifikační integraci (v takovém případě by se jednalo o antagonistické vyznění obou procesů). Považujeme za nutné znovu zopakovat, že vztah mezi kategoriemi začlenění a transnacionalismu není kongruentní, a proto nás spíše zajímá, zda participanté inklinují spíše k synergickému spojení, nebo k antagonistickému vyznění obou procesů.

Metodologie výzkumu

Inspirací pro kvalitativní výzkum byla metoda *multi-sited ethnography* [Falzon 2009]. Ta předpokládá výzkum jevů, které nejsou soustředěné pouze na jedno místo a které nabývají diferenciovaných podob, a nejedná se tak o klasický lokálně ukotvený výzkum, kdy by se kohezně studovaly jevy v rámci ohraničené a analyticky uzavřené lokality.⁷ Vzhledem k našemu výzkumu by mnozí badatelé mohli oponovat, že existuje historická provázanost mezi prvky českého a ukrajinského prostředí a že kulturně i sociálně nemusí obsahovat aspekty diferenciace. S tím lze „objektivně“ souhlasit, ovšem participanté sami hodnotí české prostředí jako odlišné od ukrajinského a tím přiznávají vzájemné rozdílnosti legitimitu. Je samozřejmě pravda, že pozice *multi-sited ethnography* je metodologicky slabší, chce-

zinců, protože diasporické organizace napomáhají lehčí a plynulejší akceptaci v zemi imigrace [Amelina, Faist 2008; Alba, Nee 1997].

⁷ Pojem diferenciace má v metodě Marca-Anthoniho Falzona [2009] zásadní roli a pro úplné vysvětlení použití tohoto přístupu je nutné zmínit a odmítnout přístup George Marcuse, který zasazuje komunitu do globálních procesů homogenizace [1995, 1999a, 1999b, 2011].

me-li poskytnout pevné a nekritizovatelné důkazy o dopadu a progresu transnacionálních vazeb [Boccagni 2012], ale také integrace, avšak lze deklarovat, že nám jde jen o interpretaci identifikace, která je vyjádřena narativně, a nezkoumáme dopady určitých praktik. Dále lze uvést, že se k metodě multi-sited ethnography rozhodli autoři článku i z toho důvodu, že považovali za nutné pochopit specifika ukrajinského prostředí, stejně jako rodinného a sociálního zázemí participantů.

Další metodou výzkumu byly polostrukturované rozhovory. Tato metoda je dostatečně pružná, protože se otázky mohou předem naformulovat a samotný rozhovor se pak vyvíjí podle odpovědí participantů [Fontana, Frey 2012]. V uskutečněných rozhovorech jsme se snažili zachytit identifikaci participantů s českým prostředím, sociální a ekonomickou situaci jejich rodičů (a potažmo i participantů), identifikaci s ukrajinským prostředím (transnacionální vazby), možnosti překonání imigrační politiky České republiky, problematiku atraktivity a idealizace České republiky a možnosti migrace do této země. Důraz však byl kladen na identifikační rovinu participantů. Jsme přesvědčeni, že sebezporozumění lze vyjádřit narativně, ačkoliv nás to může vést k přílišnému spoléhání se na narace. Problémem může být také významnější ovlivnění rozhovoru osobou tazatele. V případě setkání mezi českým tazatelem a ukrajinským participantem může totiž např. docházet k odpovědím nekritickým k českému prostředí. Svou roli pak samozřejmě má i otázka překladu z ukrajinského jazyka do českého. Je však nutno dodat, že tato problematika byla do určité míry redukována díky znalosti ukrajinského jazyka ze strany autorů.

Celkem bylo pořízeno dvacet rozhovorů s mladými studenty a studentkami (příloha, Tabulka P1) a další čtyři rozhovory s vybranými rodiči (příloha, Tabulka P2). Veden byl i terénní deník, kam byly kromě poznámek z terénního výzkumu zaznamenávány i poznámky z neformálních setkávání s participanty. Tyto informace byly rozličného charakteru, ale často se týkaly třetích osob (nezúčastněných výzkumu), které byly nějakým způsobem propojené s osudy participantů, a dále konkrétních institucí (viz níže), jiných participantů (účastníků výzkumu, kteří nebyli v daném momentě součástí neformálního setkání) anebo ukrajinského a českého prostředí. Tyto informace často pomáhaly vysvětlit některé důležité body.

Sběr kvalitativních dat pro analýzu představenou v tomto článku proběhl v letech 2012–2019 na západní Ukrajině (v Rivnenské a Volyňské oblasti) a v letech 2015–2019 v České republice. V Rivnenské oblasti se stěžejním pro výzkum stalo město Dubno, kde působí krajaňský spolek Dubenské české sdružení Stromovka. Díky nastavenému partnerství měst Dubna a Uničova započala migrace mladých krajanů a dalších mladých členů spolku na uničovské střední školy a právě tento proces se stal „živnou půdou“ pro kvalitativní výzkum, jehož data se promítla již do několika textů [např. Jirka 2017]. Celkem tři rozhovory byly uskutečněny právě v Dubně a v blízkém okolí, ale výzkum probíhal také ve městě Luck ve Volyňské oblasti, kde byly díky kontaktu se Sdružením Čechů „Matice Volyňská“ uskutečněny dva rozhovory. V České republice probíhal výzkum zejména v Praze a v Uničově, ale také v Brně, Olomouci, Rychnově nad Kněžnou

a Hradci Králové. Participantů pak nebyli pouze ze západní Ukrajiny, protože pět participantů pocházelo z měst Oděsa, Záporoží, Doněck a Charkov.

Do kvalitativního výzkumu byli zařazeni především mladí jedinci, kteří v daném období studovali/studují v České republice střední školu (celkem jedenáct participantů a participantek) nebo kteří studovali/studují v České republice vysokou školu, respektive přípravu na vysokoškolské studium (celkem devět participantů a participantek). Celkem s mladými participanty proběhlo pět rozhovorů na Ukrajině a patnáct rozhovorů v České republice. Kromě toho se podařilo realizovat čtyři rozhovory s rodiči participantů na Ukrajině (tři v Dubně a jeden v Kvasylivu). Při zběžném pohledu na dobu pobytu participantů v České republice může být zářející rozptýl mezi čtyřmi měsíci a deseti lety pobytu v době konání rozhovoru. Je samozřejmě nasnadě předpokládat, že temporalita je důležitým faktorem pro progresivní identifikaci s prostředím v zemi imigrace, ovšem bez patřičné analýzy důsledků vlivu integračních a transnacionálních identifikačně důležitých prvků nelze na propojení temporality a integrace se samozřejmostí odkazovat. Je totiž vždy důležité sledovat dynamický vztah k identifikačně proměnlivým sociálně skupinovým, strukturálním nebo mezilidským aspektům. I navzdory krátkému pobytu může být identifikační rovina participanta pobývajícího v zemi imigrace čtyři měsíce pevně „integračně“ zformována a pro participanta pobývajícího v zemi imigrace deset let nemusí být identifikační integrace jednoznačná. Studentský status i specifické studentské prostředí se pak týkaly všech participantů, ačkoliv někteří studovali v České republice střední školu a jiní univerzitu.

Pro dokreslení poznatků z kvalitativního výzkumu jsme v tomto článku analyzovali také data z on-line dotazování ukrajinských vysokoškolských studentů v České republice. Dotazování, které proběhlo v březnu až květnu 2018, bylo realizováno v zemích visegrádské čtyřky v rámci projektu „Migrace ukrajinských studentů do V4 z perspektivy lidského kapitálu“.⁸ Výzkum proběhl v ukrajinštině na základě stručného standardizovaného on-line dotazníku. Propagace průzkumu byla realizovaná skrze české vysoké školy (s žádostí o propagaci výzkumu mezi studenty bylo kontaktováno 28 vysokých škol, na nichž studuje alespoň padesát ukrajinských studentů), osobní kontakty výzkumného týmu, spolky sdružující ukrajinské imigranty a také prostřednictvím sociálních sítí (placený inzerát na sociální síti Facebook a cílené oslovování účastníků několika tematických skupin uživatelů sociálních sítí Facebook a Vkontakte). V průběhu dotazování se podařilo sesbírat odpovědi 258 ukrajinských studentů a studentek prezenčního

⁸ Projekt byl podpořen Mezinárodním visegrádským fondem a nizozemským ministerstvem zahraničních věcí. Hlavním koordinátorem projektu byl polský Institut pro veřejné otázky (Institute of Public Affairs – IPA). V České republice byl realizován Asociací pro mezinárodní otázky (AMO). Více o realizovaném projektu, metodologii výzkumu a také klíčových zjištěních si lze přečíst ve výzkumné zprávě [viz Leontiyeva, Kopecká 2018].

studia v České republice,⁹ což je o něco více než jedna desetina všech ukrajinských občanů zapsaných v denním studiu na vysokých školách v České republice.

Mezi známé odchylky výběru patří nerovnoměrné pokrytí vysokých škol (např. nadreprezentace studentů a studentek České zemědělské univerzity v Praze a Masarykovy univerzity v Brně a naopak slabší pokrytí Vysoké školy ekonomické v Praze) a také poněkud větší zastoupení žen-studentek v porovnání s cílovou populací (69 % oproti 60 %). Mírně nadpoloviční většina participantů studovala v Praze, jinak bylo geografické pokrytí vysokých škol poměrně heterogenní. Průzkum pokrýl přibližně 70 % všech českých veřejných institucí vyššího vzdělání a pět soukromých vysokých škol. Věková struktura participantů velmi dobře napodobovala rozložení cílové populace s tím, že tři čtvrtě (76 %) dotázaných bylo ve věku 16 až 23 let.

Je zřejmé, že vzhledem k metodologickým omezením výběrové procedury (záměrný výběr propagačních kanálů a univerzit s vyšším zastoupením studentů z Ukrajiny, vysoká míra seberekрутace apod.) nelze výsledky on-line průzkumu jednoduše zobecňovat na všechny ukrajinské studenty v České republice. Dosažení reprezentativity je ovšem pro migrační výzkum (nejen v českém, ale i v mezinárodním kontextu) výrazný problém nejen v on-line výzkumech, ale také ve výběrových šetřeních realizovaných pomocí osobního dotazování [Bernard, Leontiyeva 2013]. Vzhledem k tomu, že žádná jiná relevantní a podrobná data o ukrajinských studentech nejsou v České republice vůbec k dispozici, rozhodli jsme se použít data ze zmíněného (pro český kontext poměrně unikátního) on-line šetření pro lepší pochopení identifikačních aspektů ukrajinských studentů v České republice.

Začlenění a transnacionální vazby ukrajinských studentů v České republice

Jak již bylo naznačeno, hlavní náplní této části je analýza narací samotných ukrajinských studentů. V tomto textu referujeme k Ukrajině jako k zemi původu, ale považujeme za důležité zmínit se o tom, že participanti ve svých naracích často uvádí místo (město, vesnici nebo lokalitu) svého původu a neodkazují přímo ke státu. Neděláme to z důvodu obhajoby metodologického nacionalismu, nýbrž z pragmatismu a ve snaze o zajištění lepší přehlednosti a zjednodušení psaného textu.

Nejprve odkážeme na poznatky z on-line dotazníkového šetření mezi ukrajinskými studenty v České republice a věnovat se budeme hlavním důvodům *odchodu za studiem* do zahraničí. Primárním důvodem byly neuspokojivé životní podmínky na Ukrajině (49 %), ale uvedena byla také snaha získat lepší znalosti

⁹ Výzkumu se zúčastnil i menší počet absolventů, ti jsou ale pro účely tohoto článku z analýzy vyloučeni.

(41 %) a titul (38 %) pro další uplatnění v EU.¹⁰ To by mohlo naznačovat, že pro významný podíl oslovených mladých Ukrajinců a Ukrajinek znamená odchod za studiem nejen odchod z neperspektivní Ukrajiny, ale také tím vyjadřují touhu po samotném vzdělání společně s přípravou na další pracovní uplatnění v zahraničí. Co se týče důvodů volby České republiky jako destinace pro studium, ve výsledcích on-line dotazování výrazně dominovalo upřednostnění studia v České republice vzhledem k neplacení školného (59 %).¹¹

V rozhovorech pak mezi častými důvody *příchodu do České republiky* zaznívala nejen (zcela očekávaně) zdejší příznivá sociálně-politicko-ekonomická situace, ale také český vzdělávací systém. Ten byl v rozhovorech vnímán velmi pozitivně a participantů také často uváděli možnost bezplatného školství jako veliký benefit českého vzdělávání. Je však nutné zmínit, že ukrajinské veřejné školství je rovněž bezplatné, ale „vlivem“ ukrajinského prostředí ztrácí svůj „potenciál“ – na adresu ukrajinského vzdělávacího systému totiž ze strany participantů mířila značná kritika kvůli korupci, která (metaforicky řečeno) činí z bezplatného školství zpoplatněné. Kromě bezplatného školství pak byla v podání participantů benefitem českého vzdělávacího systému kvalita a platnost titulů v celé Evropské unii¹² (české diplomy se na rozdíl od diplomu z Ukrajiny nemusí nostrifikovat). Participantů také oceňovali mezinárodní členství České republiky v Evropské unii i existenci schengenského prostoru, ve kterém se Česká republika nalézá a který umožňuje cestování a studijní i pracovní mobilitu: „*V Čechách jsou pro lidi všechny státy Evropské unie otevřené, takže jako chceme tam studovat dál a uvidíme, no.*“ (rozhovor s K. P., 1. 8. 2013, Dubno, Ukrajina)

Při srovnání vzdělávacích systémů obou zemí vyzdvihovali někteří participantů v českém prostředí dobré osobní vztahy mezi učitelem a žákem. Oproti tomu vztah učitele k žákům a studentům na Ukrajině byl v některých rozhovorech popisován jako autoritativní a jedna z participantek dokonce poukazovala i na nevyhovující chování studijního kolektivu na Ukrajině, které by podle ní v České republice nebylo tolerováno:

A prostě jenom ty věci, co se u nás dělají ve škole (hovoří o střední škole), prostě u nás ve škole je alkohol, u nás ve škole je šikana a jako dost krutá. A tady to děti nepovolí. (rozhovor s M. S., 23. 2. 2015, Uničov, Česká republika)

¹⁰ Otázka s použitím čtrnácti standardizovaných odpovědí (včetně odpovědi „jiné“, která byla málo preferována) umožňovala volbu více kategorií, tudíž součet procent se zde nerovná 100 %.

¹¹ Zajímavé je ovšem i to, že téměř třetina dotazovaných v on-line šetření uvedla mezi třemi nejdůležitějšími důvody odchodu za studiem do zahraničí i hledání nových kulturních zážitků (31 %), což svědčí o „otevřenosti“ vůči novým příležitostem.

¹² Nejedná se však o samozřejmost, protože každý členský stát si utváří vlastní pravidla uznávání vzdělání.

Český vzdělávací systém tak byl důležitým tématem v naracích ukrajinských studentů, ovšem „kvalita“ nebo „spokojenost“ s českým školstvím nesouvisely pouze s praktickými principy vzdělávání (bezplatnost, hodnotnější titul, uplatnění diplomu v Evropské unii nebo nabytí znalostí), ale obecněji i se školním prostředím.

Jak již bylo uvedeno výše, neperspektivní situace na Ukrajině a perspektivní české prostředí byly výrazným důvodem migrace. V rozhovorech byl kladen důraz na „lepší“ český stát a „lepší“ chování české státní správy:

Kamarádi si myslí, že je to tady (na Ukrajině) dobrý, ale nikdy jim to nechci vymlouvat. Když jsem byl v Česku, tak jim nechci říkat, že je Ukrajina špatný stát, že jsou lepší. (rozhovor s A. P., 26. 7. 2014, Kvasyliv, Ukrajina)

Úvahy tohoto participanta nejsou ojedinělé, protože také ostatní se o Ukrajině vyjadřují často negativně. Podle nich má jejich rodná země mnoho strukturálních, sociálních, ekonomických a politických problémů:

Já jsem chápala, že tam nikdy nebude normální život, že to je prostě zkažený stát i zkažená společnost. Mně se to prostě tak zdálo. U nás jsou hodně velké společenské rozdíly, protože u nás jsou hodně chudí nebo hodně bohatí. U nás ta střední vrstva, ona chybí ve společnosti. (rozhovor s M. S., 23. 2. 2015, Uničov, Česká republika)

Srovnávání obou zemí nám ukazuje na skutečnost, že školní prostředí může být pouze „špičkou ledovce“, protože vzdělávání je de facto chápáno jako součást širšího kontextu obou zemí. Jinými slovy, školní prostředí v České republice je jedním důvodem a strukturálním aspektem, který je relevantní pro identifikaci v termínech identifikační integrace, ale perspektivní české prostředí může tvořit obecnější rámec.

Nakoukneme-li opět do výsledků on-line výzkumu realizovaného mezi studenty, nalezneme, že významná část mladých Ukrajinců a Ukrajinek si svoji budoucnost i po ukončení studia spojuje spíše s Českou republikou, a to částečně odporuje tezi o možnosti uplatnění v jiných zemích Evropské unie. Lze si domýšlet, že uplatnění diplomu v Evropské unii vidí jako benefit, ale spíše kalkulují s možností zůstat v České republice: ačkoliv více než třetina dotázaných nebyla schopná své plány do budoucna určit, 37 % odpovědělo, že by si přáli v České republice zůstat, dalších 19 % by si přálo přestěhovat se do jiné země a jen 8 % plánovalo návrat na Ukrajinu. Mezi nejčastějšími důvody pro setrvání v České republice i po ukončení studia byly zmíněny zdejší životní a pracovní podmínky (včetně platu a uplatnění ve studovaném oboru). Velká část těchto studentů se také začala uplatňovat na českém pracovním trhu již během studia: osm z deseti oslovených ukrajinských studentů a studentek si během svého denního studia přivydělávalo.

Při položení přímé otázky na plány ohledně setrvání v České republice („Ano“, nebo „Ne“ a „Proč?“) pak většina participantů v rozhovorech odpovídá-

la, že hodlá zůstat v České republice, a někteří participantů dokonce vypovídali, že po zkušenostech v České republice jim nemusí vyhovovat ani delší návštěva rodné země:

Jak přijedu na Ukrajinu, tak jsem tam dva tři dny a pak řeknu: „Prodávám lístek, kupujeme na zítra lístek, já už chci jet zpátky.“ (...) To přijedu na čtrnáct dní a na třetí den jí (své mamince) řeknu, že už chci jet zpátky do Česka. (...) Protože mně se tady líbí, jak jsem řekl, že (tady to) je úplně jiné a (je to) tady prostě pohodička. (rozhovor s S. K., 18. 8. 2017, Uničov, Česká republika)

Participantů si obecně postupem času „zvykají“ nejen na české studijní prostředí, ale také na zdejší životní podmínky, a proto nejen vzdělávací systém svědčí o důležitosti *identifikační integrace* v zemi imigrace. Platí to také pro životní podmínky.

Identifikace se sociálně-příbuzenskými vazbami, tj. s rodinou a blízkými přáteli, však staví pozici země původu do jiného světla.¹³ Když participantů mluví o Ukrajině, většina z nich referuje zejména k rodině jako k nejdůležitější vazbě v zemi původu: „Ale ať je to tam lépe, že tam jsou všichni moji rodiče a příbuzní, ale nevím, i tady se mi hrozně líbí.“ (rozhovor s O. S., 23. 2. 2015, Uničov, Česká republika) Na otázku ohledně důvodů pro cesty zpět na Ukrajinu odpovídala drtivá většina oslovených, že se na cestu vydávají hlavně kvůli rodičům. Intenzitu vztahu k rodičům pak ovlivňuje i částečná absence bližších sociálních vazeb v České republice a fyzické odloučení od nejbližší rodiny v relativně mladém věku.¹⁴

Tady (v České republice) jsem se stala samostatnou, protože si tady musím zařizovat všechno sama. Rodiče tu nemám. Ale vážím si jich, protože díky nim tady (v České republice) můžu studovat. Když jsem doma (na Ukrajině), tak se jim (v našem domě) snažím pomáhat. (rozhovor s J. I., 27. 9. 2018, Uničov, Česká republika)

K místům narození pak také velká část účastníků rozhovorů vztahuje pojem *domov* i po delším pobytu v České republice:

Nestudovala jsem, čekala jsem na Ukrajině, až mi dají povolení, abych jela zase. Tak jsem byla úplně do Nového roku, celý listopad jsem byla doma, pak v prosinci jsem se vrátila na studium a na praxe. (rozhovor s E. M., 24. 8. 2018, Luck, Ukrajina)

Celkem šestnáct oslovených participantů orientuje svoji budoucnost (studijní možnosti a perspektivu setrvání spojenou s životními podmínkami) hlavně směrem

¹³ Zde již nemáme výsledky z on-line výzkumu. Většina dotazovaných studentů uvedla, že má na Ukrajině blízké rodinné vazby, ale na charakter těchto vazeb se nedotazovalo.

¹⁴ Analýza dalších výpovědí však ukazuje, že žádný z participantů v rozhovorech nereflektuje to, že rodiče budou postupem času stárnout a že je potřeba se o ně v budoucnosti postarat.

k České republice, ovšem sociálně-příbuzenské vazby (mohli bychom je uvést také jako mezilidské, ale to je spíše širší pojem) naopak směřují na Ukrajinu. V případě sociálně-příbuzenských vazeb tak lze hovořit o *transnacionální rovině identifikace*.

Tomuto modelu se však vymykají výpovědi čtyř participantů, kteří mluví o plánovaném návratu na Ukrajinu i navzdory pozitivní zkušenosti s českým prostředím, a dokonce i navzdory delšímu pobytu v české zemi (jeden z participantů pobýval v České republice již osm let a jiná participantka dokonce deset let, a přesto uvažují o návratu). Tito participanté spojují s ukrajinským prostředím nejen své sociálně-příbuzenské vazby, ale také svou životní i pracovní budoucnost:

Já jsem přemýšlel, jako můžu tady zůstat, ale můžu jet i na Ukrajinu do nějaké IT firmy, protože u nás je vývoj nějakých softwarů nebo aplikací, nějaké aplikace pro západní státy, a tam třeba budou například potřebovat specialistu. (rozhovor s K. L., 20. 4. 2018, Olomouc, Česká republika)

Někdy je však návrat odkládán i kvůli současným problémům v zemi původu:

Přemýšlela jsem, že až dostuduji, že až to bude lepší tam, až tam nebude válka, tak se vrátím. (...) Tatínek říká, že ještě tak deset let na Ukrajině bychom neměli co dělat. Tak možná po těch deseti letech ano, ale zatím ne. (rozhovor s O. V., 5. 11. 2019, Praha, Česká republika)

Participanté, kteří uvažují o návratu, hovoří například o lepších vyhlídkách na zaměstnání na Ukrajině díky českému vysokoškolskému diplomu (a v tomto momentu je české vzdělání vnímáno jako prostředek pro dosažení sociální mobility v zemi původu) nebo díky levnějšímu životu (oproti dražšímu životu v České republice a v Evropské unii). V jednom z těchto čtyř rozhovorů dokonce zaznívá chvála ukrajinské státní správy a to je ostře v kontrastu s uvažováním ostatních participantů:

Když jsem měl zkušenost s českou byrokracií, tak jsem byl rád, že ukrajinská byrokracie je taková v pohodě. Když jsem dělal modrou knížku, dělal jsem ji v létě čtrnáctého roku, když u nás byla mobilizace, tak byly obrovské fronty a já jsem přišel prostě jeden den, byla tam obrovská fronta vojáků, chlapů starších než já třeba, a nemohl jsem se tam dostat. A když už jsem se tam dostal, tak jsem dostal doklad za patnáct minut. Za patnáct všechno, podpisy, razítka a v pohodě, bez žádných úplatků, rychle. (rozhovor s K. L., 20. 4. 2018, Olomouc, Česká republika)

Obecně bychom mohli participanty z kvalitativního výzkumu kategorizovat do dvou skupin. První skupina se *identifikuje* s Českou republikou v případě strukturálních faktorů, konkrétně *studijních* podmínek, ale také v případě *životních podmínek* (integrační identifikace se zemí imigrace), ovšem své *sociálně-příbuzenské*

vazby (zejména tedy přátelé a rodina) projektuje směrem na Ukrajinu, respektive k lokalitě původu (transnacionální rovina identifikace). Druhá skupina udává identifikaci s Ukrajinou nejen v kontextu sociálně-příbuzenských vazeb, ale také pracovních možností a životních podmínek (transnacionální rovina identifikace), zatímco s českým prostředím je nepojí žádná pro ně významnější orientace, anebo alespoň není artikulovaná (nemají tak předpoklady pro integrační identifikaci se zemí imigrace).

Celková podrobná analýza a srovnání migračních příběhů a zkušeností participantů a participantek naznačují, že vazby na zemi původu nemusí být chápány jen v sociálně-příbuzenském kontextu, protože v případě výše uvedených čtyř participantů se jedná také o pracovní a životní perspektivu. Je tak patrné, že objektivní ekonomické, sociální nebo strukturální podmínky v obou zemích *nemusí* být klíčovými ukazateli pro rozhodování ukrajinských studentů ohledně jejich identifikace s tím nebo oním prostředím. Důležité je, jak se k daným podmínkám participant *vztahuje* na základě sebeporozumění.

Doba pobytu pak také nemusí být klíčovým ukazatelem pro identifikaci. Jedna z participantek tak např. uvažuje o návratu do země původu, ačkoliv setrvává v České republice již deset let, zatímco jiný participant je pevně rozhodnutý zůstat v České republice a pobývá zde pouze jeden rok. Lze tak spíše uvažovat o proměnlivosti identifikace s tím nebo oním prostředím v závislosti na postoji ke specifickým sociálně skupinovým, strukturálním nebo mezilidským aspektům než v závislosti na době pobytu.

Důležitou otázkou samozřejmě zůstává otázka synergie, nebo antagonismu procesů integrace a transnacionalismu v rámci identifikační roviny. Jak jsme uvedli výše, jsme si vědomi, že oba procesy jsou veskrze analytickými kategoriemi, a je pro nás spíše podstatné uvést dispozice participantů buď k synergickému, anebo antagonistickému vyznění obou procesů. Pokud bychom se ptali, zda transnacionální vazby mohou pomoci při setrvání v zemi imigrace, pak je opět nutné odkázat na odlišné perspektivy obou „skupin“ participantů. Jestliže u první skupiny dochází k identifikační integraci v rovině strukturální (studijní podmínky) a v případě životních podmínek, zatímco k transnacionální rovině identifikace v případě sociálně-příbuzenských vazeb, pak lze tvrdit, že zde existují dispozice pro synergické propojení obou procesů, protože intenzita vztahu k sociálně-příbuzenským vazbám, zejména tedy k rodičům, může být ovlivněna upřednostněním studijních a životních podmínek v zemi imigrace. Dispozice pro integrační identifikaci tak *pozitivně koreluje* s dispozicemi pro transnacionální identifikaci. Pokud však v případě druhé skupiny participantů dochází k transnacionální rovině identifikace v rozměru sociálně-příbuzenském, pracovním i životním, pak lze naznačit, že „nasměrování“ těchto aspektů identifikace na zemi původu limituje možnosti identifikační integrace v zemi imigrace, protože se jedná o „jednostrannou“ orientaci participantů. V tomto případě se *zamezuje* předpokladům identifikační integrace a to svědčí spíše o dispozicích pro antagonistický vztah obou sociálních procesů integrace a transnacionalismu.

Závěr a diskuse

V rámci studia integrace je podle našeho názoru dosud opomíjen identifikační aspekt začlenění, který zvažuje, jak sami participanté prožívají svou vlastní situaci a jak se identifikují s daným prostředím. V rámci tohoto článku tak bylo uvažováno o identifikaci jako o klíčovém prvku, který nám jednak může poodhalit dosud opomíjený aspekt integračních procesů a jednak nám vystaví zrcadlo transnacionálních vztahů. V tomto článku jsme se pak konkrétně zaměřovali na to, jaké mají participanté „identifikační“ dispozice pro oba sociální procesy a zda lze v jejich případě uvažovat o inklinaci k synergii obou procesů, nebo k jejich antagonistickému vyznění.

Teoretická průprava staví teoretické splynutí transnacionalismu a začlenění spíše do světla synergie, protože mnozí autoři uvažují o progresivním začlenění s jeho pozitivním dopadem na transnacionální vztahy (nebo naopak). Pokud bychom se zaměřili na identifikaci participantů v tomto výzkumu a na problematiku synergie a antagonismu integrace a transnacionálních vazeb z jejich pohledu, pak lze dospět k prvnímu důležitému závěru, že objektivní ekonomické, sociální nebo strukturální podmínky a ani doba pobytu *nemusí* být pro identifikaci a rozhodování participantů klíčovými prvky. Důvod je prostý – důležité je, jak se participanté k daným podmínkám vztahují, přičemž se nemusí vždy jednat pouze o důsledek vlivu objektivních podmínek nebo praktik jedinců. Můžou se tak objevovat situace, že navzdory objektivním podmínkám se někteří participanté orientují na ukrajinské prostředí i v kontextu pracovní dráhy.

S ohledem na cíl článku se pak dostáváme k tomu nejdůležitějšímu – k synergickému, nebo antagonistickému vyznění procesů integrace a transnacionalismu. Na základě empirického výzkumu můžeme uvést, že první skupina participantů, která se identifikuje se studijními a životními podmínkami v České republice (identifikační integrace), ale své sociálně-příbuzenské vazby spojuje s Ukrajinou (transnacionální rovina identifikace), *má dispozice* pro synergické vyznění procesů integrace a transnacionalizace, protože – jako důležitý příklad – intenzita vztahu k rodičům je ovlivněna upřednostněním studijních a životních podmínek v zemi imigrace. Jejich dispozice pro identifikační integraci tak mohou pozitivně korelovat s dispozicemi pro transnacionální rovinu identifikace. V *opačném případě*, pokud se participanté identifikují se zemí původu v rámci své životní i pracovní dráhy i s ohledem na sociálně-příbuzenské vazby (oboje je spojeno s transnacionální rovinou identifikace) a pokud lze hovořit o „jednostranné“ orientaci na zemi původu, pak můžeme odkázat na omezené možnosti identifikace se zemí imigrace. Předpoklady identifikační integrace jsou tak *limitovány* a projevují se spíše dispozice pro antagonistický vztah obou sociálních procesů.

V tomto článku se nám tak podařilo poukázat na skutečnost, že objektivně dobré a uspokojivé životní podmínky nemusí nutně znamenat identifikaci migrantů s „lepší“ prostředím. Relevantnější je, jak se daní jedinci k určitému prostředí vztahují. Pokud bychom se pak měli jasně přiklonit buď k synergickému,

anebo antagonistickému vyznění identifikační integrace a transnacionální roviny identifikace, pak by se z pohledu participantů jevilo jako *významnější synergické spojení*, protože poměrově k této perspektivě inklinovalo celkem šestnáct participantů, zatímco čtyři participanté uváděli dispoziční pro antagonistické vyznění. To nás vede k závěru, že synergické spojení obou procesů – byť jen v rámci identifikace – je pro participanty perspektivnější. Můžeme tak naopak odmítnout obecné přesvědčení, že se migranti musí „odstříhnout“ od svého původního prostředí, aby se mohli „lépe“ začlenit do majoritní společnosti, anebo že „odklon“ od vazeb v zemi původu může představovat „vhodnější“ zázemí pro začlenění. Tyto představy jsou často založené na nacionálních předpokladech, ale pro samotné participanty nemusí být předmětné. Uvažovat lze spíše o tom, že radikální změna identifikace ve prospěch začlenění by mohla vytvářet podmínky pro psychologické (i jiné) problémy, které by v konečném důsledku byly pro integraci přítěží.

LUDĚK JIRKA je antropolog, působí na katedře kulturních a náboženských studií Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové a dříve externě přednášel na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Badatelsky se věnuje migraci a etnicitě. Je autorem monografie *Migrace za lepším životem s podtitulem Etnická návratová migrace ze západní Ukrajiny: Sounáležitost s ukrajinským národem a „vytváření“ krajanů* (Praha: FSH UK, 2018) a spoluautorem a editorem kolektivní monografie *Krajané: Hledání nových perspektiv* (Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, spolu s M. Jakoubkem, N. Královou, M. Pavláskem a J. Tůmou).

YANA LEONTIYEVA je vědecká pracovnice a vedoucí Sociálněvědního datového archivu Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Odborně se věnuje výzkumu mezinárodní migrace a managementu sociálněvědních dat. Je spoluautorkou knih *Pražané s cizím pasem* (Praha: SOÚ AV ČR, 2018, spolu s R. Mikešovou a B. Tollarovou) a *Cesty k datům* (Praha: Sociologické nakladatelství [SLON], 2012, spolu s J. Krejčím). Publikovala několik kapitol v knihách vydaných v tuzemsku a v zahraničí a také články časopisech *Central and Eastern European Migration Review* a *Geografie*.

Literatura

- Amelina, A. 2017. *Transnationalizing Inequalities in Europe: Sociocultural Boundaries, Assemblages and Regimes of Intersection*. New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781315543796>.
- Amelina, A., T. Faist. 2008. „Turkish Migrant Associations in Germany: Between Integration Pressure and Transnational Linkages.“ *Revue Européenne des Migrations Internationales* 24 (2): 91–120, <https://doi.org/10.4000/remi.4542>.

- Alba, R., V. Nee. 1997. „Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration.“ *International Migration Review* 31 (4): 826–874, <https://doi.org/10.1177/019791839703100403>.
- Basch, L., N. Glick-Schiller, C. Szanton-Blanc. 2003. *Nations Unbound*. London: Routledge.
- Bernard, J., Y. Leontiyeva. 2013. „Cizinci jako obtížně dosažitelná populace.“ *Data a výzkum – SDA info* 7 (1): 57–80, <https://doi.org/10.13060/1802-8152.2013.7.1.3>.
- Bernard, J., R. Mikešová. 2014. „Sociální integrace imigrantů na rozhraní mezi dočasnou migrací a trvalým usazením.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 50 (4): 521–546, <https://doi.org/10.13060/00380288.2014.50.4.107>.
- Bělohradská, K. 2008. „Postmigrační procesy: Imigranti z jihoukrajinské Novgorodkivky v České republice.“ Pp. 147–164 in Z. Uherek, Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Bittnerová, D., M. Moravcová. 2011. „Integrace – identita.“ Pp. 9–13 in D. Bittnerová, M. Moravcová (eds.). *Etnické komunity: Integrace, identita*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Boccagni, P. 2012. „Even a Transnational Social Field Must Have Its Boundaries: Methodological Options, Potentials and Dilemmas for Researching Transnationalism.“ Pp. 295–318 in C. Vargas-Silva (ed.). *Handbook of Research Methods in Migration*. Cheltenham: Edward Edgar Publishing Limited.
- Brouček, S. 2003. *Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Brubaker, R., F. Cooper. 2000. „Beyond ‘Identity’.“ *Theory and Society* 29 (1): 1–47, <https://doi.org/10.1023/A:1007068714468>.
- Carling, J., K. Hoelscher. 2013. „The Capacity and Desire to Remit: Comparing Local and Transnational Influences.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39 (3): 939–958, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765657>.
- Çağlar, A. 2016. „Still ‘Migrants’ after All Those Years: Foundational Mobilities, Temporal Frames and Emplacement of Migrants.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42 (6): 952–969, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1126085>.
- Dahinden, J. 2009. „Are We All Transnationals Now? Network Transnationalism and Transnational Subjectivity: The Differing Impacts of Globalization on the Inhabitants of a Small Swiss City.“ *Ethnic and Racial Studies* 32 (8): 1365–1386, <https://doi.org/10.1080/01419870802506534>.
- Daniel, O. 2009. „Virtuální primordialismus: Transnacionální síť a kulturní produkce diaspory (příklady Bosňáků a Kabyľů).“ *Sociální studia* 5 (1): 109–122, <https://doi.org/10.5817/SOC2009-1-113>.
- Dekker, B., M. Siegel. 2013. „Transnationalism and Integration: Complementors or Substitutes?“ *UNU-MERIT Working Papers* No. 071. Maastricht: Maastricht University.
- Drbohlav, D. 2011. „Imigrace a integrace cizinců v Česku: Několik zastavení na cestě země v její migrační proměně z Davida na téměř Goliáše.“ *Geografie* 116 (4): 401–421, <https://doi.org/10.37040/geografie2011116040401>.
- Drbohlav, D. (ed.). 2008. *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)*. Praha: Karolinum.
- Drbohlav, D. (ed.). 2015. *Ukrajinská pracovní migrace v Česku: Migrace – remittance – (rozvoj)*. Praha: Karolinum.
- Drbohlav, D. a kol. 2010. *Migrace a (i)migranti v Česku: Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Dunn, K. M. 2005. „A Paradigm of Transnational for Migration Studies.“ *New Zealand Population Review* 31 (2): 15–31.
- Ehrkamp, P. 2005. „Placing Identities: Transnational Practices and Local Attachments

- of Turkish Immigrants in Germany." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (2): 345–364.
- Erdal, M. B., C. Oeppen. 2019. „Migrant Balancing Acts: Understanding of the Interactions between Integration and Transnationalism." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39 (6): 867–884, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765647>.
- Ezzeddine, P. 2019. „Sentimentální peníze aneb Jaká je cena transnacionálního mateřství." *Gender a výzkum* 20 (1): 68–90, <https://doi.org/10.13060/25706578.2019.20.1.463>.
- Faist, T., P. Kivisto. 2010. *Beyond Border*. Thousand Oaks: SAGE.
- Falzon, M.-A. 2009. *Multi-Sited Ethnography, Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Farnham: Ashgate.
- Fontana, A., J. H. Frey. 2012. „Interviewing: The Art of Science." Pp. 47–78 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (ed.). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks, London, New Deplhi: Sage Publications.
- Frisen, A., M. Wangqvist. 2011. „Emerging Adults in Sweden: Identity Formation in the Light of Love, Work, and Family." *Journal of Adolescent Research* 26 (2): 200–221, <https://doi.org/10.1177/0743558410376829>.
- Glick-Schiller, N. 2018. „Theorizing Transnational Migration in Our Times: A Multiscalar Temporal Perspective." *Nordic Journal of Migration Research* 8 (4): 201–212, <https://doi.org/10.2478/njmr-2018-0032>.
- Glick-Schiller, N., A. Wimmer. 2003. „Methodological Nationalism, the Social Sciences and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology." *International Migration Review* 37 (3): 576–610, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00151.x>.
- Guarnizo, L. E., A. Portes, W. Haller. 2003. „Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants." *American Journal of Sociology* 108 (6): 1211–1248, <https://doi.org/10.1086/375195>.
- Henig, D. 2009. „Pohledy z druhého břehu: Transnacionalismus, rituál a sociální změna." *Sociální studia* 5 (1): 169–186, <https://doi.org/10.5817/SOC2009-1-175>.
- Jánská, E. 2015. „Transnacionalismus a pracovní migranti: typologie remitujících Ukrajinců v Česku, resp. Praze." Pp. 123–138 in D. Drbohlav (ed.). *Ukrajinská pracovní migrace v Česku: Migrace – remittance – (rozvoj)*. Praha: Karolinum.
- Jánská, E., K. Pauknerová, M. Koropečká. 2017. „Transnational Behaviour of Ukrainian Remitting Migrants." *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 108 (5): 656–668, <https://doi.org/10.1111/tesg.12243>.
- Jirka, L. 2016. „Transnacionalismus a inkluze do majoritní společnosti: Neslučitelné perspektivy? Metodologická úvaha nad přístupy k migrantům." *Lidé města* 18 (1): 75–97, <https://doi.org/10.1080/14241277.2016.1200581>.
- Jirka, L. 2017. „Transnacionální rodina: Děti z ukrajinského krajanského spolku Stromovka na českých středních školách a cross-border péče rodičů." *Český lid* 104 (1): 81–98.
- Klvaňová, R. 2009. „Nejasné loajality. Způsoby přináležitosti a nepatření migrantů." *Sociální studia* 5 (1): 91–107, <https://doi.org/10.5817/SOC2009-1-91>.
- Kocourek, J. 2013. „Podmíněnosti současné migrace Vietnamců do Česka." Pp. 233–246 in D. Drbohlav (ed.). *Nelegální ekonomické aktivity migrantů: České v evropském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Koopmans, R., P. Statham, M. Giugni, F. Passy. 2005. *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Korecká, Z. 2008. „Migrace z Makedonie a její proměny." Pp. 209–246 in Z. Uherek, Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Leontiyeva, Y., L. Kopecká. 2018. „Migration of Ukrainian Students to the Czech

- Republic: Human Capital Perspectives." *Research paper 17*. Prague: Association for International Affairs.
- Levitt, P. 2001. *The Transnational Villagers*. Berkeley, Los Angeles: California University Press, <https://doi.org/10.1525/9780520926707>.
- Levitt P., J. DeWind, S. Vertovec. 2003. „International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction." *International Migration Review* 37 (3): 565–575, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00150.x>.
- Levitt, P., N. Glick-Schiller. 2004. „Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society." *International Migration Review* 38 (3): 1002–1039, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00227.x>.
- Levitt, P., M. C. Waters. 2002. *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Russell Sage Foundation.
- Marcus, G. 1995. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-sited Ethnography." *Annual Review of Anthropology* 24 (1): 95–117, <https://doi.org/10.1146/annurev.an.24.100195.000523>.
- Marcus, G. (ed.). 1999a. *Ethnography Through Thick and Thin*. Princeton: Princeton University Press, <https://doi.org/10.1515/9781400851805>.
- Marcus, G. 1999b. „What Is at Stake – and What Is Not – in the Idea and Practice of Multi-Sited Ethnography." *Canberra Anthropology* 22 (2): 6–14, <https://doi.org/10.1080/03149099909508344>.
- Marcus, G. 2011. „Multi-sited Ethnography: Five or Six Things I Know about It Know." Pp. 16–32 in P. von Hellerman, S. Coleman. *Multi-sited Ethnography: Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*. New York, London: Routledge.
- Martínková, Š. 2008. „Sociabilita vietnamského etnika v Praze." Pp. 165–208 in Z. Uherek, Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Mazzucato, V. 2008. „The Double Engagement: Transnationalism and Integration. Ghanaian Migrants, Lives between Ghana and the Netherlands." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (2): 199–216, <https://doi.org/10.1080/13691830701823871>.
- Mitchell, K. 1997. „Transnational Discourse: Bringing Geography Back In." *Antipode* 29 (2): 101–114, <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00038>.
- Morawska, E. 2003. „Immigrant Transnationalism and Assimilation: A Variety of Combinations and the Analytic Strategy It Suggests." Pp. 133–176 in Ch. Joppke, E. Morawska (eds.). *Towards Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*. New York: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1057/9780230554795_6.
- Morawska, E. 2005. „In Defense of the Assimilation Model." Pp. 129–137 in P. Kivisto (ed.). *Incorporating Diversity: Rethinking Assimilation in a Multicultural Age*. London: Paradigm.
- Mošňaga, V., L. Lupták. 2008. „Česko v plánech a strategiích moldavských pracovních migrantů." Pp. 203–224 in D. Drbohlav (ed.). *Nelegální ekonomické aktivity migrantů: České v evropském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Mügge, L. 2016. „Transnationalism as a Research Paradigm and Its Relevance to Integration." Pp. 109–125 in B. Garcés-Mascreñas, R. Pennix (eds.). *Integration Processes and Policies in Europe*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4_7.
- Özkul, D. 2020. „Transnationalism." Pp. 433–449 in Ch. Inglis, W. Li, K. Binod. *The SAGE Handbook of International Migration*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE, <https://doi.org/10.4135/9781526470416.n29>.
- Rákoczyová, M., H. Pořízková. 2009. „Sociální integrace přistěhovalců – teoretická východiska výzkumu." Pp. 23–34 in M. Rákoczyová, R. Trbola (eds.). *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- Slavková, M. 2014. „When I Say I’m from India, They Ask Me How to Get a Taxi: Imageries of Connectedness and Disconnectedness among Transmigrants in Melbourne, Australia.“ *Lidé města / Urban People* 16 (2): 195–218.
- Snel, E., G. Engbersen, A. Leerkes. 2006. „Transnational Involvement and Social Integration.“ *Global Networks* 6 (3): 285–308, <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00145.x>.
- Syed, M., K. C. McLean. 2016. „Understanding Identity Integration: Theoretical, Methodological, and Applied Issues.“ *Journal of Adolescence* 47 (2): 109–118, <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.09.005>.
- Szaló, C. 2008. *Transnacionální migrace: Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Szaló, C., E. Hamár. 2007. „Osm migrujících žen a jejich transnacionální sdílený svět.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (1): 69–88, <https://doi.org/10.13060/00380288.2007.43.1.05>.
- Šimon, M. 2011. „Úspěšná integrace rumunské komunity z Bílé Vody.“ *Český lid* 98 (2): 155–172.
- Šolcová, L. 2012. „Subjektivní reflexe reemigrace černobylských přesídlenců v lokalitě Kopidlno.“ *Český lid* 99 (2): 151–172.
- Uherek, Z., N. Valášková, K. Bělohradská, M. Mušinka. 2008. „Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do České republiky.“ Pp. 119–146 in Z. Uherek, Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Waldinger, R. 2008. „Between ‘Here’ and ‘There’: Immigrant Cross-border Activities and Loyalties.“ *International Migration Review* 42 (1): 3–29, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2007.00112.x>.
- Waldinger, R. 2011. „Immigrant Transnationalism.“ *Sociopedia.isa*, <https://doi.org/10.1177/205684601112>.
- Waldinger, R. 2015. *The Cross-Border Connection: Immigrants, Emigrants and Their Homelands*. Harvard: Harvard University Press, <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674736283>.

Příloha

Tabulka P1. Participantů z řad studentů

Jméno	Rok narození	Místo narození	Status	Doba pobytu (v momentě rozhovoru)	Současné místo pobytu	Pobytové oprávnění	Datum a místo provedení rozhovoru
M. S.	1996	Dubno	student	4 roky	Ostrava	studentské vízum	23. 2. 2015 / Uničov
O. S.	1996	Dubno	student	3 roky	Uničov	studentské vízum	23. 2. 2015 / Uničov
A. P.	1997	Kvasyliv	student	1 rok	Brno	studentské vízum	26. 7. 2014 / Kvasyliv
H. P.	1996	Dubno	student	2 roky	Praha	trvalý pobyt	1. 8. 2013 / Dubno
K. P.	1996	Dubno	student	2 roky	Praha	trvalý pobyt	1. 8. 2013 / Dubno
S. K.	2000	Rivne	student	2 rok	Uničov	studentské vízum	18. 8. 2017 / Uničov
O. V.	2001	Dubno	student	1 rok	Olomouc	studentské vízum	18. 8. 2017 / Uničov
S. M.	2001	Dubno	student	1 rok	Olomouc	studentské vízum	18. 8. 2017 / Uničov
K. L.	1995	Rivne	student	8 let	Olomouc	studentské vízum	20. 4. 2018 / Olomouc
E. M.	2000	Luck	student	2 roky	Hradec Králové	studentské vízum	24. 7. 2018 / Luck
J. I.	2000	Dubno	student	4 roky	Uničov	studentské vízum	27. 9. 2018 / Uničov

Tabulka P1. Participantů z řad studentů – druhá část

Jméno	Rok narození	Místo narození	Status	Doba pobytu (v momentě rozhovoru)	Současné místo pobytu	Pobytové oprávnění	Datum a místo provedení rozhovoru
V. B.	1995	Dubno	student	5 roků	Praha	studentské vízum	7. 3. 2019 / Praha
L. K.	2001	Dubno	student	2 roky	Uničov	studentské vízum	27. 3. 2019 / Uničov
E. S.	2000	Dubno	student	3 roky	Uničov	studentské vízum	27. 3. 2019 / Uničov
M. U.	1998	Luck	student	2 roky	Praha	trvalý pobyt	8. 6. 2018 / Praha
L. O.	2003	Doněck	student	1 rok	Hradec Králové	studentské vízum	11. 12. 2019 / Hradec Králové
P. I.	1999	Zápotoží	student	1 rok	Praha	studentské vízum	13. 12. 2019 / Praha
K. A.	2002	Charkov	student	4 měsíce	Praha	studentské vízum	20. 12. 2019 / Praha
R. U.	1997	Doněck	student	4 roky	Brno	studentské vízum	13. 12. 2020 / Praha
P. P.	1999	Oděsa	student	10 let	Praha	trvalý pobyt	5. 2. 2020 / Praha

Tabulka P2. Rodiče studentů

Jméno	Současné místo pobytu	Potomek
P. O. + P. L. (manželé)	Dubno	M. S.
A. U.	Kvasyliv	A. P.
U. P.	Dubno	K. L.

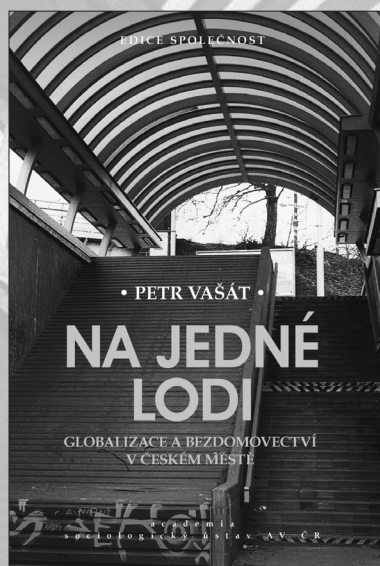
EDICE SPOLEČNOST

Nakladatelství Academia a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,

vydaly v koedici

**NA JEDNÉ LODI:
GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

Petr Vašát

Kniha je interdisciplinární a multimetodologickou studií bezdomovectví v Česku. Autor v ní čtenáři ukazuje, jak se bezdomovectví zhmotňuje na průsečíku politickoekonomických faktorů, jako jsou demokratizace společnosti nebo integrace do globální ekonomiky, a specifických doprovodných logik vznikajících na pomezí kultury ulice a určitých podmínek charakteristických pro českou společnost. Na pozadí případové studie Plzně a srovnání s některými prvky bezdomovectví ve Spojených státech a slumů v Latinské Americe tvrdí, že bezdomovectví není vyloučením ze společnosti, jak je obecně laickou i velkou částí odborné veřejnosti přijímáno, ale naopak systémovým komponentem současných měst.

Academia / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2021

356 s.

ISBN 978-80-200-3200-3

Doporučená cena 316 Kč

**ACADEMIA
NAKLADATELSTVÍ**

Knihu lze zakoupit v nakladatelství
Academia [https://www.academia.cz/
na-jedne-lobi--vasat-petr--
academia--2021](https://www.academia.cz/na-jedne-lobi--vasat-petr--academia--2021)

**Sociologický ústav
Akademie věd ČR**

**GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

Transnacionalismus a stálost návratu v arménské návratové migraci

LUCIE MACKOVÁ*

Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Transnationalism and the Permanence of Return in Armenian Return Migration

Abstract: Transnationalism and diaspora are concepts that are often intertwined but nonetheless differ. This article examines the link between transnationalism and integration processes among return migrants from the Armenian diaspora and examines the role social networks play in integration in Armenia. Returnees to Armenia can be divided into those who have returned from the Armenian diaspora (second and subsequent generations of migrants) and those who emigrated from Armenia and decided to return. This is reflected in the literature as a distinction between the 'old' and the 'new' Armenian diaspora, the latter having emerged in the 1990s. Before returning, both groups maintained ties with people in Armenia and may differ only by the extent and frequency of use of these ties. These ties can then accompany them when they return to Armenia and help them to (re-)integrate. The integration of returnees has its own specifics, compared to the integration of migrants, and may not be as simple as it might seem. This article focuses on the transnational ties of 23 migrants of Armenian descent who returned to Armenia after a long time abroad and draws on original research on return migration in Armenia conducted in 2016 and 2018. Semi-structured interviews with returnees revealed that their participation in the labour market is instrumental to their integration into mainstream society, and their work may involve transnational activities. The article shows the different opportunities that weak and strong ties provide returnees and that may facilitate their integration. Weak ties on a local level are crucial for returnees to be able to reintegrate and fully participate in life in Armenia. The article aims to understand the return strategy as one of the migration options that may or may not be permanent. A return may be followed by re-migration, under certain conditions and if obstacles to sustainable reintegration, and the article also explores the motivations for re-migration.

Keywords: return migration, transnationalism, diaspora, reintegration, Armenia

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 1: 53–70

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.002>

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Lucie Macková, M.A., Ph.D., Katedra rozvojových a environmentálních studií, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, 17. listopadu 12, 771 46 Olomouc, e-mail: lucie.mackova@upol.cz.

Úvod

Přestože je zájem o návratovou migraci relativně nový, samotný fenomén návratové migrace existuje již dlouhou dobou a je přítomný v různých podobách. Například Glytsos [1988] uvádí, že z jednoho milionu Řeků, kteří emigrovali do Západního Německa mezi lety 1960 a 1984, se jich 85 % vrátilo zpět. Je odhadováno, že v šedesátých letech jedna třetina legálních migrantů z USA reemigrovala do jiné země [Warren, Peck 1980]. Dokonce i v dřívějších dobách, kdy docházelo k limitovanému transnacionálnímu kontaktu, můžeme hovořit o významné návratové migraci. Wyman [1993] odhaduje, že mezi lety 1880 a 1930 se z USA zpět do vlasti navrátilo mezi jednou třetinou a jednou čtvrtinou celkového počtu všech migrantů. Arménská migrace je známá hlavně díky své početné diaspoře a návratová migrace zde není tolik prozkoumána. Přesto tento jev existuje a představuje důležitý fenomén, a to nejen pro Arménii samotnou, ale i pro arménskou diasporu, která je v neustálém kontaktu s osobami v Arménii. Důstojný návrat je také důležitý v kontextu politik evropských zemí, které jej prosazují jako pozitivní důsledek migrace. Arménská migrace je spíše než díky návratům mnohem známější pro svou pohnutou historii, a to od dob arménské genocidy z roku 1915 [Safrastyan 2011]. Migrace mimo Arménii však existovala také v dřívějších dobách, když Arméni opouštěli svou zemi s vidinou hledání obchodních příležitostí nebo lepšího života.

Návrat v případě Arménie je obzvláště zajímavé téma, protože ze země odešlo velké množství osob a má velkou diasporu, kterou někteří odhadují až na osm milionů osob [Baser, Swain 2009]. Samotná země má tři miliony obyvatel, z nichž jeden milion žije v hlavním městě. Existují některé studie, které popisují návratovou migraci do Arménie [např. Johansson 2008; Lietaert, Derluyn, Broekaert 2017; Pawlowska 2017]. Mnohé z nich se týkají programů asistovaných návratů (AVRR), které ale jen v omezené míře umožňují transnacionální zapojení. Podle Lietaert, Derluyn a Broekaerta [2017] dochází k tomu, že navrátilci z těchto programů připisují velkou symbolickou hodnotu jejich transnacionálním vazbám, ale zároveň se jen zřídka zapojují do transnacionálního pole a aktivit. Pawlowska [2017] oproti tomu sleduje fenomén etnických návratů. Mnoho z těchto navrátilců bylo rozčarováno návratem do Arménie a stále si udržovali aspoň symbolickou hranici mezi sebou a místní populací. Proto by bylo chybou popisovat různé skupiny navrátilců jako homogenní entitu, která má k návratu stejný přístup. Nejen typ návratu, ale také země, ze které se vracejí, pohlaví, věk a další charakteristiky respondentů mohou hrát velkou roli ve zkušenosti, kterou přináší samotný návrat. Tento článek zaplňuje mezeru mezi jednotlivými druhy návratů do Arménie a popisuje návratovou migraci tzv. spontánních navrátilců, tedy těch, kteří se nezúčastnili globálních programů AVRR (*assisted voluntary return and reintegration*). Tyto programy jsou často kritizovány pro svou zdánlivou dobrovolnost, která je ale často obsažená jen v jejich názvu a zahrnuje určitou formu nátlaku [Koch 2014].

Návrat může nabýt různých podob, a zatímco pro některé může znamenat neúspěch, jiní ho vnímají jako další krok pro naplnění konkrétních ponávratových

vých cílů. Zároveň není možné pracovat s návratem jako s uzavřením migračního cyklu, ale jako s dalším dílkem skládačky možností, jak bude jednotlivec dále postupovat, včetně opětovné migrace, ať už do původní cílové země, nebo někam úplně jinam. Je tedy nutné chápat návrat mimo tradiční dichotomii návratu nebo setrvání [Wu, Wilkes 2017], což je právě cílem tohoto článku. Někteří autoři tuto strategii vnímají jako „záměrnou nevyzpytatelnost“ [Eade 2007] a zároveň poukazují na vzrůstající komplexnost motivací, které ovlivňují mezinárodní mobilitu. Mezi motivace k návratu nebo setrvání se tak kromě tradičních důvodů jako rodina nebo kariéra řadí další důvody, např. důležitost životního stylu nebo kvalita života [King 2002; Cohen, Duncan, Thulemark 2015]. Tento článek si klade za cíl prozkoumat stálost návratu na případové studii arménské návratové migrace. Prostřednictvím rozhovorů s navrátilci se bude věnovat tématu otevřeného návratu a jeho stálosti. S tím se také pojí různé motivace, ať už k návratu, nebo k setrvání. Zároveň bude zkoumat, jakým způsobem sociální vazby facilitují reintegraci v Arménii a zda se výsledná reintegrace liší podle druhu vazeb, které si navrátilci udržují. Tento článek pokračuje diskusí návratové migrace, transnacionalismu a (re)integrace, které jsou s návratem neoddělitelně propojené. Další část textu popíše metody pro zkoumání návratové migrace v případě skupiny arménských navrátilců. Výsledky, které článek přináší, odráží motivace nejen k setrvání v zemi, ale také pro další migraci. Poukážou na to, že fenomén návratové migrace je důležitý pro porozumění transnacionalismu, ale není možné brát ho jako setrvalý stav.

Návratová migrace a transnacionalismus

Literatura o návratové migraci se většinou zabývá motivacemi k návratu a reintegrací navrátilců. Motivace k (návratové) migraci nejsou stálé a rozhodnutí, zda se navrátit, se může měnit. Návrat můžeme vnímat jako kontinuum forem, od toho dočasného (především u cirkulárních forem migrace) až po trvalý návrat, který však nemůže být nikdy doopravdy trvalý, protože v danou chvíli nevíme, jak se jednotlivec rozhodne v budoucnu a zda nezmění své rozhodnutí. Teprve po obsazení celé životní trajektorie můžeme návrat takto klasifikovat. Pro mnoho osob je však normou setrvání na jednom místě [Malkki 1992], a proto návrat vnímají jako stálý. Transnacionalismus se však snaží tento přístup nabourat [Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1992; Vertovec 1999; Levitt 1998]. Představuje možnost, jak spojit sociální kapitál, který funguje i na delší vzdálenosti díky propojenosti všech aktérů [Vertovec 1999; Portes 2001]. Vertovec [2001] uvádí, že diskuse ohledně toho, jak fungují sociální sítě, sociální kapitál a transnacionalismus, vyžadují porozumění tomu, jak sociální sítě fungují v realitě. Možností pokračování v migrační trajektorii může být reemigrace na nové místo. Dále je vhodné vycházet z předpokladu otevřenosti návratu (*open-ended return*), kdy se navrátilci rozhodnou zůstat v zemi návratu na kratší dobu, aby si vyzkoušeli, jaký návrat může být [Porobić 2017]. Transnacionalismus hraje důležitou roli při migračních rozhodnutích.

To, co někteří nazývají „tekutou migrací“ [Dominguez-Mujica, Diaz-Hernandez 2019], je v jiných případech vnímáno jako postupné rozhodování ohledně migračních strategií. Možnost postupného návratu je tak důležitá pro mnoho navrátilců a utváří budoucí migrační trajektorie.

Domnělá trvalost návratu je obsažena v definici Gmelcha [1980: 136], který ji popisuje jako pohyb zpět do vlasti za účelem návratu. Nicméně migranti, kteří se vrací jen na krátkou návštěvu bez záměru zůstat tam, podle něj nejsou navrátilci. Přesto uznává, že v některém kontextu je obtížné analyticky odlišit migranty, kteří se vrací jen na kratší dobu, od těch, kteří se vrací trvale. Dustmann a Weiss [2007: 3] vnímají návratovou migraci jako situaci, „kdy se migranti vrací do země svého původu z vlastního rozhodnutí, často po značném časovém období v zahraničí“. Ghosh [2000: 185] uvádí, že návrat je „z velké části ovlivněn původní motivací pro migraci, stejně jako délkou pobytu v zahraničí a především podmínkami, za kterých se návrat odehrál“. Mnoho migrantů pak zvolí strategii postupného návratu, kdy si „nanečisto vyzkouší“ pobyt zpět v zemi původu, a teprve později dojde na rozhodnutí, zda tam i vydrží. Nejen do migrace samotné, ale i do návratu je potřeba investovat značné zdroje, a to nejen finanční, ale také sociální kapitál. U navrátilců jsou pak důležité sítě, které jim pomáhají orientovat se zpět v zemi původu a zajišťují jim podporu v prvních okamžicích po návratu. Migrační sítě formují a udržují ekonomické, sociální a politické sítě a zároveň fungují napříč mnohými oblastmi [Al-Ali, Koser, 2002]. Migrační sítě v tomto článku jsou brány jako vazby s ostatními osobami v Arménii a mimo ni a budou prozkoumány především v sociální rovině. Zároveň to ale nevylučuje jejich působení v ekonomické nebo politické oblasti.

Je také nutné upozornit na vnímání návratové migrace jako příležitosti pro využití sociálních remitencí [Levitt, Lamba-Nieves 2011]. Portes [2001] trvá na tom, že transnacionální vazby by měly být pravidelné a trvalé, zatímco Levitt [1998] uvádí konkrétní transnacionální aktivity, které migranti mohou vykonávat. Mnoho akademiků zpracovává téma, které se dotýká nejen remitencí jako ekonomických příležitostí, ale také demokratické transformace, ke které může dojít právě prostřednictvím sociálních remitencí [Bauböck 2009]. Pro některé navrátilce je návrat dokonce motivován touhou prospět zemi původu nebo některému regionu (tzv. *diasporic homecoming*). Platí to v případě Kurdistanu [Baser, Toivanen 2019], ale i Arménie [Pawlowska 2017], především při návratu ze zemí s vyšší životní úrovní. V těchto případech může jistý nesoulad s očekáváním a realitou přispět k tomu, že navrátilci zvažují návrat zpět do původní cílové země, takže dochází ke dvojitému návratu. Zároveň však navrátilci chtějí přispět zemi původu prostřednictvím sociálních remitencí a chtějí se vymezit např. vůči korupci [Paasche 2016].

V rámci typologie návratu můžeme odlišovat různé přístupy, např. Carling [2004] uvádí čtyři kategorie návratu: klasické navrátilce, navrátilce s prázdným rukama, navrátilce „někde mezi tím“ a studenty, kteří se vrací ze zahraničních univerzit. Některé tyto kategorie odpovídají dřívějšímu dělení Ceraseho [1974],

kteřý rozlišoval mezi čtyřmi skupinami neúspěšných, konzervativních a inovativních navrátilců a navrátilců na důchod. Nicméně žádné kategorie nemohou postihnout širší zkušenosti, které mají samotní navrátilci. Návrat v případě Arménie také zahrnuje různé skupiny, ať už od klasických navrátilců, kteří během svého pobytu v zahraničí šetřili na návrat zpět, po navrátilce, kteří přišli s prázdnýma rukama, často protože návrat byl rychlý a z různých důvodů se uspil [Cerase 1974].

Skupiny návratových migrantů z Arménie zahrnují jak první generaci (samotné migranty), tak i navrátilce z tzv. klasické diaspory, která vznikla již na počátku 20. století (tedy druhou nebo třetí generaci). V případě arménské diaspory můžeme rozlišit dvě skupiny, a to samotné migranty a potomky původních migrantů (druhú nebo třetí generaci). Chaloyan [2017] je označuje jako *hayastantsis* (arménské migranty) a *arevmtahay*, kteří se sami identifikují jako diaspora. Tento článek se zabývá pouze migranty, kteří se narodili v Arménii a později odešli, ale nikoliv klasickou arménskou diasporou. To, jakým způsobem reintegrace navrátilců probíhá, závisí na tom, zda se jedná o migranty narozené v Arménii, nebo již o několikátou generaci migrantů. Například pro navrátilce z druhé generace může být obtížnější pracovat s arménským jazykem a liší se jejich dialekt (jde o tzv. západní arménštinu, kterou mluví část diaspory). Pro obchodní jednání v Arménii je také důležitá znalost ruštiny a mnozí navrátilci z diaspory se ji museli později naučit.

Důvody, proč se migranti rozhodnou vrátit zpět do země původu, jsou různorodé, včetně rodinných a pracovních důvodů. Migrace týkající se životního stylu může být motivací i pro návrat zpět do země původu a není třeba vnímat ji v opozici k migraci týkající se ekonomických faktorů [Eimermann 2015]. Pro mnoho migrantů jsou životní styl a kvalita života rozhodujícím faktorem pro jejich budoucí migrační cesty [Bobek 2020]. To je například zřejmě u fenoménu migrace v důchodovém věku, především do atraktivních turistických destinací [King 2012]. White [2013] popisuje to, jak se Poláci rozhodují při návratu z Velké Británie a jak mnoho z nich odchází opět do zahraničí, přičemž jejich cílem je zajistit větší stabilitu a menší rozdělení životů mezi obě země. Návrat je také hnán maximalizací životní spokojenosti, které může být dosaženo jak v zemi původu, tak v cílové zemi [Schiele 2020]. Týká se to především migrantů s transnacionálními vazbami, kteří vědí, co očekávat při návratu do země původu. Tato návratová migrace týkající se životního stylu je často vnímána v opozici k pracovní migraci, ale tyto dvě se vzájemně nevylučují [Croucher 2015; Maile, Griffiths 2012]. Zároveň ekonomické faktory nemohou být jednoduše odděleny od kvality života. Konceptem kvality života se zabývají i další práce týkající se návratové migrace [Lietaert 2021], přičemž je brán jako užitečná strategie pro pochopení zkušeností migrantů před samotným návratem a po něm.

Metody

Data pro tento článek zahrnují rozhovory s navrátilci, kteří se navrátili spontánně, tedy bez asistence návratových programů. Článek vychází z 23 polostrukturovaných rozhovorů, které proběhly od července do září 2016 a také v lednu 2018. Respondenti byli získáváni především metodou sněhové koule a převážná většina rozhovorů proběhla v Jerevanu. Navrátilci většinou míří právě do hlavního města, a to i v případě, že pochází odjinud. Většina těchto rozhovorů proběhla v angličtině, pokud však její úroveň nebyla dostatečná, nebo se respondenti necítili komfortně, tak proběhly v arménštině za pomoci překladatele. Přestože to může být vnímáno jako limit výzkumu, tak v cílové skupině respondentů je mnoho profesionálů, kteří angličtinu ovládají velmi dobře. Jiná skupina navrátilců, kteří pracují v Rusku na sezónních pracích, nebyla v tomto výzkumu zahrnuta, protože v zahraničí strávili celkově kratší dobu než jeden rok. Rozhovory se zaměřovaly na migrační trajektorie a jejich motivace k návratu, případně k setrvání v Arménii. Všechny rozhovory byly nahrány a následně přepsány. Bylo využito otevřené kódování a následně axiální kódování v programu Atlas.ti.

Long a Oxfeld [2004] situují návratovou migraci jako koncept, který je ovlivněn konkrétní situací a zkušenostmi. Kvůli rozdílům ve vnímání návratu jsem se snažila o zahrnutí co nejširších skupin navrátilců z různých zemí, různého pohlaví a věku. Přestože výsledky tohoto výzkumu neobsahují zkušenosti všech navrátilců, poskytují pohled na významy, které návratu přiřkládají, a jak ho vnímají. Jednotlivci se snaží dát svým zkušenostem vlastní subjektivní význam, což při výzkumu vede k zachycení možné komplexnosti pohledů [Creswell 2002]. Cílem tohoto článku je tak popsat žitou zkušenost účastníků studie v daném sociálním a časovém kontextu. Tak jako u jiného kvalitativního výzkumu mohly být výzkum samotný a interpretace dat ovlivněny osobou výzkumníka. Snažila jsem se i o konzultaci s dalšími výzkumníky, kteří se zaměřují na migraci a daný region, a triangulaci dat, aby byla zajištěna co největší objektivita výsledků. Přestože zkušenost z Arménie mám pouze v rámci tohoto širšího výzkumu, můj přístup k tematice návratu může být ovlivněn také mým vlastním návratem do země původu po čase stráveném v zahraničí.

Z celkového počtu 23 respondentů bylo jedenáct žen a dvanáct mužů. Mezi respondenty byly vždy osoby s terciárním vzděláním, které pracovaly (a to minimálně formou pracovní sítě). Tento výzkumný vzorek umožňuje zacílit na skupinu navrátilců, která je motivovaná k návratu a vrací se spontánně a bez cizí asistence. Samozřejmě existují i navrátilci, kteří mají problém najít si práci, ale častěji se to týká asistovaných návratů, o kterých tento článek nepojednává. Spontánní navrátilci často přichází s promyšlenou strategií návratu, která ale může být zvrácena, pokud podmínky neodpovídají jejich očekávání. Regiony, ze kterých se respondenti vraceli, zahrnují Severní Ameriku (pět mužů, čtyři ženy), Evropu (čtyři ženy, tři muži), Blízký východ (tři muži, dvě ženy) a Střední Asii (jedna žena, jeden muž). Všichni respondenti byli ve věku 25–45 let. Respondentů, kteří byli zaměstnaní, bylo dvacet a tři respondenti podnikali.

Tabulka 1. Přehled respondentů (n = 23)

	Celkem (mužů/žen)
Věk	
25–29	10 (2/8)
30–34	7 (6/1)
35–39	2 (1/1)
40–45	4 (3/1)
Region návratu	
Severní Amerika	9 (5/4)
Evropa	7 (3/4)
Blízký východ	5 (3/2)
Střední Asie	2 (1/1)

Sociální sítě v Arménii a mimo ni

Otázky kladené během rozhovorů zjišťovaly nejen motivace k návratu, ale také motivace k případnému setrvání v Arménii. Mezi důvody, proč se vrátit do Arménie, respondenti řadili např. práci, rodinu a životní styl [více v Macková, Harmáček 2019]. Pro některé může být návrat jen pomyslnou přestupní stanicí před další migrací. Důvody, které migranty vedly k přemýšlení o reemigraci, se týkaly jak pracovní, tak osobní sféry – často přitom šlo o důvody podobné těm, kvůli kterým z Arménie dříve odešli. Někteří zvažovali migraci zpět do původní cílové země, pokud by to bylo možné, ale u většiny migrantů nakonec převládaly pragmatické důvody, proč naopak v Arménii setrvat. Jeden z respondentů uvažoval o těchto rozporech následovně: „Jsem tu celkem spokojený. Ve skutečnosti vás nikde nic nedrží a vždy můžete odejít. Ale mám tu svou práci a rodinu a také dům.“ (muž, 33 let) Pragmatické hledisko může ovlivňovat jak důvody pro návrat, tak pro setrvání v Arménii. Pro některé navrátilce hraje důležitou roli to, v jaké fázi životního cyklu se nachází, zda mají děti a podobně. Erdal a Ezzati [2015] uvádí, že časová dimenze (např. délka doby emigrace, věk jedince na počátku migrace, fáze životního cyklu) hrají důležitou roli při rozhodování migrantů, což je důležité pro zohlednění časové dimenze ve výzkumu migrace. Jak upozorňuje jeden navrátilce: „Teď jsem ve věku, kdy to můžu zkoušet, ale možnosti tady (v Arménii) jsou omezené. Nevylučuji tak, že bych ještě znovu jel do Evropy.“ (muž, 33 let) Pro tohoto muže bez rodiny tak emigrace představovala otevřenou možnost, která odpovídala jeho současné životní etapě.

Pro některé respondenty byla důležitá rodina a potenciální možnosti, které jim reemigrace může nabídnout. Poukazuje to na to, že navrátilci zvažují, zda

znovu odejdou i podle životní fáze, ve které se nachází. Nemusí to však nutně znamenat, že čím jsou starší, tím pravděpodobněji v Arménii zůstanou. Respondentka (žena, 43 let) uvádí: „Znala jsem lidi, kteří měli v Arménii dobrou práci, vystačili si, ale neviděli tu žádnou perspektivu pro své děti, a tak se znovu odstěhovali do zahraničí.“ Jiná respondentka (žena, 32 let) zase popisuje změny, s nimiž se setkává: „Jeden z mých dobrých přátel se odstěhoval do USA. Já už do USA nechci kvůli životnímu stylu. Ale možná se někdy v budoucnu odstěhuji do jiné země. Tady jsou omezené možnosti pro profesní růst, jde doslova o bránění příležitostí.“ Výzkum však ukázal, že u respondentů, kteří v Arménii strávili delší dobu, se ochota odjet snižovala. Jedna z respondentek, která v Arménii v době rozhovoru strávila 3,5 roku, tvrdí, že znovu migrovat nechce. „Věřím v to, že byste měli vzít to nejlepší ze zahraničí a přinést to zpět do Arménie.“ (žena, 29 let) Časová dimenze ale není jediným faktorem ovlivňujícím návrat. Důležité jsou také sociální sítě navrátilců.

Důležitou roli při návratu hrají sociální sítě jak v zemi, odkud navrátilci přichází, tak v samotné Arménii. Obecně rozlišujeme mezi slabými a silnými vazbami [Granovetter 1973] a různou úrovní podpory, kterou tyto sítě nabízejí. Je možné rozlišovat mezi emoční, informační a praktickou podporou, případně i společností nebo socializací [Ryan et al. 2008]. Rozdílné druhy podpory jsou získávány od různých kontaktů. Při řešení praktických informací (například registrace u lékaře, informace o školách) se lidé obrací na kolegy v práci nebo sousedy, kteří mají o daném místě více informací, ale zároveň jsou pro ně slabými vazbami [Coleman 1990]. Jordan a Düvell [2003] uvádí, že profesionálové a kvalifikovaní migranti méně závisí na vazbách s příbuznými (silné vazby) a mají přístup k ostatním, slabším vazbám, které umožňují a usnadňují jejich migraci.

Navrátilci těmto vazbám často připisují velkou symbolickou a emoční hodnotu [Lietart, Derluyn, Broekaert 2017]. Sítě v původní zemi mohou být na jednu stranu podporující, na druhou stranu mohou v některých případech navrátilce varovat před návratem zpět. I během samotného návratu poskytují potřebnou podporu, a to jak na místě, tak na dálku. Jak uvádí jeden z respondentů (muž, 33 let):

Má rodina (v Kanadě) se k mému návratu stavěla pozitivně. Nejprve jsem se chystal odjet jen na rok, neplánoval jsem zůstat, jen jsem tu chtěl strávit nějaký čas. Měl jsem práci jen na rok, ale poté jsem se tu postupně rozhodl zůstat.

Tento respondent také poukazuje na fakt, že rozhodnutí, které učinil ohledně setrvání, neproběhlo ihned, ale postupně, tak jak se měnily okolnosti jeho pobytu (např. práce). Zároveň vyzdvihuje důležitost podpory svých rodičů žijících mimo Arménii, která pro něj byla v premigrační fázi klíčová. Jiná respondentka (žena, 27 let) popisuje odlišnou reakci okolí k jejímu návratu do Arménie:

Mnoho lidí si myslelo, že jsem hloupá, že se vracím. V té době jsem v USA měla vztah. Bylo to velké riziko. A nikdo vám k vašemu rozhodnutí nepogratuluje. (Arménie) je zemí, která toho moc nenabízí. Ale návrat by měl být podporován.

V tomto případě se rozhodla odjet zpět i přes riziko, které vnímala ona sama i její okolí. Celkově ale návratu nelituje. Zajímavé je v tomto kontextu i to, že migrace žen (a potažmo i jejich návrat) je v Arménii vnímána více negativně než migrace mužů, a to především z pohledu mužů [Agadjanian 2020]. Pro některé ženy, které se do Arménie vrátily ze západních zemí, bylo obtížné vyrovnat se s odlišnými sociálními nebo genderovými normami, které často vnímaly jako restriktivní. Situaci obecně vnímaly jako lepší v hlavním městě než na venkově. I tento aspekt může hrát roli v případném rozhodování ohledně možného setrvání v zemi po návratu. Jedna žena (27 let), která se do Arménie vrátila z Íránu, ale zmiňuje: „Je tu bezpečný a jednoduchý život. V noci můžu chodit po ulici, panuje tu velká důvěra.“ Zároveň poukázala na důležitost slabých vazeb, když vyzdvihla vztahy, které má se sousedy: „Sousedé mi hodně pomáhali. Na začátku mi dokonce vařili.“

Přátelé znamenali pro většinu navrátilců oporu, kterou vnímali, takže ani příliš nezáleželo na tom, ve které zemi se tito lidé nacházeli. Mnoho navrátilců si postupně nacházelo další přátele v Arménii, často z řad ostatních navrátilců. Ti si pochvalovali sociální život v Arménii: „Je jednoduché nalézt zde přátele, lidé si tu užívají života. V Seattlu mi nešlo tolik navázat vztahy s ostatními lidmi, bylo těžké navázat opravdová přátelství.“ (žena, 32 let) Obdobně to shrnuje jiný navrátilce (muž, 33 let): „Sociální okruh osob je v Arménii menší, ale více přístupný.“ Díky komunikačním technologiím mohou být s blízkými osobami mimo Arménii v téměř nepřetržitém kontaktu, ale otázkou je, nakolik je tento druh kontaktu dlouhodobě udržitelný. Jeden z navrátilců (muž, 33 let) tyto kontakty popisuje následovně:

Jsem v kontaktu se svými přáteli (v Kanadě), ale každým rokem to je méně a méně. Časem se také ukázalo, kdo jsou mí opravdoví přátelé. Někteří, se kterými jsem si dříve nebyl tolik blízký, se stali mými dobrými přáteli. (...) Opravdu se musí snažit, aby se mnou zůstali v kontaktu.

Výše uvedené tvrzení poukazuje na to, že transnacionální sociální vazby navrátilců se musí budovat a pravděpodobně stojí více úsilí je udržet. Z rozhovorů vyplynulo, že silné vazby (rodina, blízcí přátelé) se nemusely nutně nacházet v Arménii. Ukázaly se rovněž být klíčovými při rozhodování, zda se jedinci zpět do země původu vrátí, a často je v tomto rozhodnutí podporují. Tyto sítě se však nemusí fyzicky nacházet v Arménii, ale mohou fungovat i na dálku. Slabé vazby (např. kolegové v práci a sousedé) mohou přechodně poskytovat důležité informace ohledně místních specifik (např. vyřizování na úřadech) a zároveň jsou pro navrátilce důležité v práci nebo při hledání pracovního uplatnění. Pro některé respondenty může být užitečné udržovat si kontakty s ostatními osobami v původní zemi, avšak po čase mohou slábnout.

Transnacionalismus a reemigrace

Pracovní místa a možnosti uplatnění jsou důležitými faktory pro většinu navrátilců. Někteří z nich také spojují transnacionální aspekty se svým současným pracovním místem. Důvody pro opětovnou migraci se sice u jednotlivých respondentů mohou lišit, ale pro všechny je důležitá budoucí perspektiva spolu s příležitostmi plně využít svůj potenciál. Nezávisí přitom ani tak na skutečnosti, zda to bude v Arménii nebo v zahraničí, jako na podpoře, kterou dostávají od svých sítí. Jejich sítě, ať už pracovní kolektiv, přátelé nebo rodina, jsou nesmírně důležité pro jejich reintegraci v Arménii.

Někteří respondenti dostali pracovní nabídku ještě před svým návratem, což významně ovlivnilo jejich rozhodování, zda se do Arménie vrátit, či nikoli. Jeden z navrátilců, který pracuje v IT, to potvrzuje: „Měl jsem domluvenou práci už před samotným příjezdem.“ (muž, 27 let) Pokud by navrátilci o práci přišli nebo dostali pracovní nabídku ze zahraničí, mohlo by je to motivovat k tomu Arménii znovu opustit. Vysoká míra nezaměstnanosti v Arménii (okolo 20 %) zapříčiňuje, že mnoho lidí ze země odchází ze socioekonomických důvodů (IOM Arménie, osobní komunikace). Důležitým faktorem jsou i mzdy, které jsou v Arménii v porovnání s jinými zeměmi poměrně nízké. Jeden respondent (muž, 28 let) uvádí: „Například u univerzitních profesorů se plat na státní škole pohybuje okolo 200–250 USD. V Evropě dostanou plat, který si zaslouží. Nyní se tu objevují případy, kdy dostanou nabídku, zatímco jsou stále v Arménii, a poté odchází.“ Může se jednat o akademiky, kteří studovali nejen v Arménii, ale i v zahraničí. Nedlouho poté tento respondent odjel zpět do Evropy a zmínil i případy kolegů, kteří se chystali za akademickou kariérou vycestovat do Číny, což poukazuje na možnou reemigraci do třetích zemí. Někteří navrátilci zvažují i jinou cílovou zemi, než ze které se sami vrátili. Jeden z navrátilců z regionu Blízkého východu dodává: „Pokud bych dostal zajímavou pracovní nabídku, možná bych ještě na nějakou dobu odjel do Evropy.“ (muž, 30 let)

Někteří navrátilci využívají získané kontakty ze zahraničí během svojí práce, která může být transnacionální ve svém dosahu. Někteří mohou pracovat pro zahraniční firmy nebo pracovat na dálku. „Tradiční“ práce v importu a exportu zboží může představovat možnosti, jak se prosadit, takže někteří navrátilci mohou jít i touto cestou. K tomu mohou využívat jak kontakty ze zahraničí, tak rodinu, která tam stále žije. Někdo jde dokonce ještě dále a transnacionální vazby převede do oblasti služeb, například v oblasti lékařského turismu v Arménii, jako to uvádí jeden z respondentů. Jiní mohou zase pracovat v zahraničních firmách a využívat znalosti, které získali v zahraničí. V neposlední řadě mohou pro zahraničního zaměstnavatele pracovat vzdáleně a zároveň mohou bydlet v Arménii. K využití sociálních remitencí a transnacionálních kontaktů tak dochází i v pracovní oblasti. Jedna z respondentek tuto zkušenost popisuje následovně: „Všichni si myslí, že v Jerevanu nejsou žádné pracovní příležitosti. Ale je tu mnoho start-upů. Existují některé dobré nápady, které sem přináší lidé z venku.“ (žena, 31 let) Ovšem jiný navrátilce oponuje: „Je tu hodně start-upů, ale ne moc konkurence.“ (muž, 30 let)

Pro některé navrátilce se v Arménii naskýtají významné možnosti, kterých by v původní zemi nedosáhli, ale tyto příležitosti se musí opírat o již existující sociální sítě, které se nachází v Arménii. Pokud navrátilci nemají vazby v Arménii, často pak zvažují reemigraci.

Nejen socioekonomické aspekty mohou vést k odchodu z Arménie. Respondentka (žena, 27 let) se svěřuje s následující zkušeností s návratem:

Největším problémem je práce, ale i to, že už sem prostě nezapadáte. (...) Nebyla jsem přijímána, podporována, nikdy nemůžu být součástí všeho. (...) S přáteli ze školy, z univerzity, kteří v Arménii zůstali, s těmi si už nemám co říct.

Někteří navrátilci mohou zakoušet pocit, že do země už znovu nezapadají, a proto mají z návratu ambivalentní pocity. Zároveň je návrat podstatný pro vytváření identity, která se může subjektivně lišit od ostatních navrátilců, ale i od stávajících migrantů. Navrátilci a jejich okolí často předpokládají, že se dotyčný vrací zpět do známého prostředí, ale už nepočítají s jeho možnými pocity odcizení [Schütz 1945]. Proto někteří navrátilci orientují své jednání na vzpomínky [Szaló 2006].

Další respondentka (žena, 43 let) zažila podobnou reakci, když se jí okolí ptalo, zda se „nezbláznila“, když se rozhodla vrátit zpět do Arménie. „Ale blízcí přátelé a rodina byli rádi. Někteří lidé se ptali, jak můžu vyměnit USA za Arménii. Ale víte, můžu se kdykoliv vrátit, jsem občankou USA.“ V tomto případě byla samozřejmě mnohem důležitější podpora blízkého okolí než vzdálenějších známých. Zároveň tato odpověď poukazuje na důležitost dvojího občanství umožňujícího svobodnější pohyb mezi oběma zeměmi, takže nenutí navrátilce učinit okamžité rozhodnutí, zda setrvávají. Téma dvojího občanství je pro navrátilce důležité, protože jim otevírá mnohé možnosti ohledně dalšího pobytu a budoucích migračních plánů. Nejen že se díky němu nemusí tolik upínat na jednu zemi, ale také jim umožňuje být více transnacionální v jejich aktivitách. Kromě toho je důležitá i skutečnost, zda mají dvojí občanství i ostatní členové jejich rodiny. Pokud ho nemají, mohou být méně mobilní, což je často důvodem k setrvání v původní cílové zemi.

Zapojení do komunity a reintegrace

Mnozí respondenti měli realistický pohled na život v jiných zemích a dokázali vnímat pozitivní aspekty v zemi, kde se v danou chvíli nacházeli. To je v jejich očích odlišovalo od těch, kteří nikdy nemigrovali. Jedna z respondentek (žena, 43 let) uvádí:

Někteří lidé zde v Arménii mají smíšené pocity a jsou zmatení ohledně USA. Myslí si, že všechno v USA je skvělé, že tam je spousta peněz a že se pro to nemusí nic dělat. Ale v obou zemích existují problémy a výzvy. Jak říkává můj muž: „Tady tě hlava bolí na jedné straně, tam na té druhé.“

Kvalita života a celkový pocit spokojenosti jsou důležitým aspektem v reintegraci navrátilců [Lietaert 2021]. Stejně důležitý je i pocit začlenění do komunity a procesy, které zahrnují ekonomické a psychosociální aspekty a zároveň sociální síť navrátilců [Ruben, van Houte, Davids 2009]. Pro mnohé navrátilce je však návrat spojený s těžkostmi a mnozí z nich poté čelí určité míře rozčarování [Fittante 2017; Kasbarian 2015]. Autoři často kladou důraz na ponávratovou ztrátu iluzí a těžkosti v řešení situace. Možností je další návrat – zpět do země emigrace – anebo setrvání v Arménii, ale s možnými výhradami. Tyto výhrady odrážejí dané možnosti a aktuální stav těchto osob, přičemž se jedná o souhrn a propojení osobních aspirací a možností daných vnějšími podmínkami (*aspirations-capabilities*) [de Haas 2021].

Koncept reintegrace zahrnuje mnohé dimenze, ale je obtížně měřitelný [Ruben et al. 2009]. V té nejjednodušší podobě zahrnuje absenci reemigrace [Black, Gent 2006], ale zároveň se může dotýkat mnohých dalších oblastí přispívajících k udržitelnému návratu, například ekonomické soběstačnosti nebo bezpečnostní situace. Kuschminder [2017] popisuje reintegrační strategie ve čtyřech dimenzích – kulturní orientace, sociální sítě, sebeurčení a přístup k právům, institucím a pracovnímu trhu. Všechny tyto strategie reintegrace jsou ovlivněny životním cyklem navrátilců a jejich volbami. Sociální sítě však hrají klíčovou úlohu v reintegraci navrátilců. Pawlowska [2017] ve svém výzkumu v Arménii popisuje navrátilce, kteří se vrátili z diaspory. Uvádí, že tito vytvářejí bariéru mezi sebou a ostatními Armény. Pro některé osoby může být po návratu těžké být zároveň transnacionální a integrovaný do dané společnosti. V jiném kontextu je poukázováno na to, jak navrátilci spojují svou původní lokalitu s tou současnou a svou jedinečnou identitu potvrzují především v kontaktu s ostatními navrátilci [Žmegač 2010]. Přestože se koncept transnacionalismu s integrací nevylučuje, u návratové migrace může docházet k těžkostem při zapojování se do komunity. Jak uváděli někteří respondenti, mnozí z jejich přátel se potýkali s obtížemi při navazování nových přátelství, především z řad osob, které nikdy nemigrovaly. Přesto však mnozí navrátilci využívali kontakty s ostatními nově příchozími. Yerevan Impact Hub sloužil jako přechodné místo, kde se navrátilci vzájemně podporovali a sdíleli informace o dalších možnostech.

Fittanteho [2017] pojmy „builders“ a „branders“ označují dvě kategorie arménských navrátilců odkazující na jejich motivace a modus operandi v Arménii. Jedinci první kategorie se snaží o budování nových možností a rozvíjení Arménie. Druhá kategorie osob se snaží o prosazení dobrého jména Arménie. Obě se přitom do určité míry prolínají. Podobně fungují „etničtí“ dobrovolníci, kteří přicházejí do Arménie z diaspory a těží ze svých dvojích identit (USA/Kanada a Arménie) a možností, které jim nabízí [Darieva 2017; Pawlowska 2017]. Mnoho respondentů uvádělo i tyto důvody pro návrat. V jejich případech se jednalo o snahu budovat Arménii a přispívat k jejímu rozvoji. Tento předpoklad tedy neplatí jen pro několikátou generaci migrantů, ale i pro migranty, kteří se do Arménie vrací po několika letech studií nebo získávání zkušeností v zahraničí. Otázkou je,

do jaké míry jsou ovlivněni diskurzem ostatních skupin navrátilců, kteří mají své organizace (např. Repat Armenia, Birthright Armenia), jež návrat osob z diasporu podporují. Propojení mezi transnacionalismem a integrací naznačuje, že lidé, kteří jsou více integrovaní v cílových zemích, mohou i nadále udržovat transnacionální vazby [Erdal, Oeppen 2013]. Otázka dvojího občanství ještě rozšiřuje tyto možnosti. Migranti, kteří pocházejí ze zemí umožňujících dvojí občanství, posílají více remitencí a častěji uvažují o návratu zpět [Leblang 2017]. V tomto případě bylo zjevné, že otázka dvojího občanství dávala navrátilcům určitá privilegia a bylo pro ně výhodné udržovat vazby s oběma zeměmi.

De Haas a Fokkema [2011] uvádí, že migranti, u nichž došlo ke zlepšení životního standardu, mají také větší pravděpodobnost, že budou spíše inklinovat k návratu do země původu. Zároveň se tento záměr vrátit se nevyklučuje s integrací v zemi pobytu. Existují různé kategorie navrátilců, avšak pro všechny je stejně důležitá možnost důstojného návratu. I v této případové studii plnily pro některé navrátilce důležitou úlohu osobní faktory a životní fáze. Pro mnohé z nich byla rovněž důležitá vidina budoucího uplatnění v pracovní sféře, bez něhož by k návratu nedošlo. Slabé vazby často facilitovaly reintegraci v pracovní oblasti a na začátku pobytu, přičemž silné vazby sloužily jako motor návratu. Tyto silné vazby se však často nacházely mimo Arménii.

Závěr

Stálost návratu je pojem, který lze obtížně měřit při zacílení na jeden konkrétní moment v migračních trajektoriích jednotlivých migrantů. Časová dimenze však v návratu hraje důležitou roli. Délka pobytu v cílové zemi, věk při prvotní migraci a fáze životního cyklu ovlivňují budoucí rozhodnutí migrantů [Erdal, Ezzati 2015]. Některé životní události jako například založení rodiny mohou ovlivnit to, zda se migranti nakonec rozhodnou vrátit zpět do země původu. Rozhodnutí ohledně mobility probíhá spolu se sociálními sítěmi navrátilců, a to především silnými vazbami, které mohou ovlivňovat samotné rozhodnutí migrovat. Tyto sítě mohou vykonávat podpůrnou roli i na dálku, často napříč zeměmi. Slabé vazby jsou naopak stěžejní pro úspěšnou reintegraci v zemi původu, ale mohou působit jen na přechodné období.

Stálý návrat jakožto absence reemigrace je definicí, která se často používá pro udržitelný návrat [Black, Gent 2006]. Nicméně udržitelný návrat zahrnuje i další dimenze. Black et al. [2004] uvádí, že do něj patří fyzické, socioekonomické a politicko-bezpečnostní aspekty. Ty jsou na úrovni percepce navrátilců, jejich objektivní situace a obecných podmínek v zemi původu. Sociální sítě mohou být užitečným nástrojem pro udržitelný návrat. Osobám pomáhají tím, že zprostředkují kontakty a přijetí v místní komunitě [van Houte, de Koning 2008]. Udržitelný návrat je pro navrátilce důležitý, nicméně nucení k návratu (nebo naopak k setrvání) by mělo brát v úvahu také jejich aspirace, strukturální možnosti a životní cesty každého

jednotlivce. Návrat by neměl být vnímán jako konečný cíl, který by migraci uzavřel, ale měl by být spíše brán jako jedna z možností, která může být kdykoliv zvrácena. Migrační trajektorie také přináší rozdílné formy transnacionalismu a integrace, které se mohou navzájem propojit. Tyto trajektorie upravují parametry transnacionalismu a transnacionálních aktivit, které navrátilci vykonávají.

Návratová migrace a transnacionalismus jsou propojené koncepty a vzájemně se ovlivňují v různých fázích migrace – ať už se jedná o záměr návratu, plánování návratu, zkušenosti po návratu nebo případnou další reemigraci. To, jak se transnacionalismus projevuje v jednotlivých fázích, se v závislosti na individuálních plánech nebo zkušenostech s časem mění. Transnacionalismus ovlivňuje integrační procesy ať už v původní cílové zemi, nebo v zemi původu. Někteří respondenti zvažují reemigraci do třetí země, která se pro ně jeví jako zajímavá. Podpora, kterou získávají od svých sociálních sítí (v Arménii i mimo ni), je pro jejich další pobyt a setrvání důležitá. Při její absenci mohou nezřídka zvažovat reemigraci. Sociální sítě však fungují i na dálku, a pokud migranti vnímají podporu ve svém rozhodování od rodiny a přátel, kteří nejsou v Arménii, může pro ně být dostatečná. Nemusí tak docházet k tomu, že čím více jsou migranti transnacionální ve svých aktivitách, tím méně jsou integrováni v Arménii. Procesy transnacionalismu a integrace nejsou nutně protichůdné [Erdal, Oeppen 2013]. Některé okolnosti jako dvojí občanství mohou ještě více upevňovat ukotvení migrantů v obou zemích, ale nemusí nutně negativně ovlivňovat samotnou integraci v Arménii. Podpora slabých vazeb na místě je však nutná pro začátek reintegrace v Arménii.

Připravenost k návratu je pro udržitelný návrat klíčová; zároveň je třeba ho vnímat jako otevřený koncept a kontinuum. Návrat je často plánován, a přitom konečné rozhodnutí o setrvání často přichází až během samotného pobytu v Arménii. Pro mnohé navrátilce je pracovní uplatnění podstatným faktorem, proč v Arménii setrávat, a jde ruku v ruce s integrací do majoritní společnosti. Pracovní aktivity některých migrantů čerpají z transnacionálních procesů a sociálních vazeb navrátilců ať už v Arménii, nebo mimo ni. Jsou podstatné, protože je podporují v jejich rozhodnutích a pomáhají jim s reintegrací. Transnacionální vazby umožňují pracovat s návratem jako procesem a v některých případech dochází k tomu, že navrátilci znovu odchází. Nejde to však považovat za „neúspěšný“ návrat, jde o trajektorii, která odpovídá jejich individuálním potřebám a aspiracím. Návrat je tedy možné vnímat jako součást dynamického procesu, nikoliv jako jednorázovou událost. Do určité míry je vždy transnacionální, protože jej ovlivňují předchozí životní trajektorie, které se odehrávaly v jiných zemích.

LUCIE MACKOVÁ působí jako odborná asistentka na katedře environmentálních a rozvojových studií Univerzity Palackého v Olomouci. Je absolventkou University of St Andrews a Central European University. V rámci doktorského studia zkoumala arménskou návratovou migraci a zajímá se o vliv kvalifikované migrace na rozvoj.

Literatura

- Agadjanian, V. 2020. „Double Gendered: Public Views on Women's and Men's Migration in Armenia.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1805304>.
- Al-Ali, N., K. Koser. 2002. *New Approaches to Migration?: Transnational Communities and the Transformation of Home*. London: Routledge.
- Baser, B., A. Swain. 2009. „Diaspora Design versus Homeland Realities.“ *Caucasian Review of International Affairs* 3 (1): 73–90.
- Baser, B., M. Toivanen. 2019. „Diasporic Homecomings to the Kurdistan Region of Iraq: Pre-and Post-return Experiences Shaping Motivations to Re-return.“ *Ethnicities* 19 (5): 901–924, <https://doi.org/10.1177/1468796818757265>.
- Bauböck, R. 2009. „Global Justice, Freedom of Movement and Democratic Citizenship.“ *European Journal of Sociology/Archives européennes de sociologie* 50 (1): 1–31, <https://doi.org/10.1017/S000397560900040X>.
- Black, R., T. Fielding, R. King, R. Skeldon, R. Tiemoko. 2004. *Longitudinal Studies: An Insight into Current Studies and the Social and Economic Outcomes for Migrants*. Working Paper. Sussex Centre for Migration Research, Brighton.
- Black, R., S. Gent. 2006. „Sustainable Return in Post-conflict Contexts.“ *International Migration* 44 (3): 15–38, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2006.00370.x>.
- Bobek, A. 2020. „Leaving for the Money, Staying for the Quality of Life? Case Study of Young Polish Migrants in Dublin.“ *Geoforum* 109: 24–34, <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.12.006>.
- Carling, J. 2004. „Emigration, Return and Development in Cape Verde: The Impact of Closing Borders.“ *Population, Space and Place* 10 (2): 113–132, <https://doi.org/10.1002/psp.322>.
- Cerese, F. P. 1974. „Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy.“ *International Migration Review* 8 (2): 245–262, <https://doi.org/10.1177/019791837400800210>.
- Cohen, S. A., T. Duncan, M. Thulemark. 2015. „Lifestyle Mobilities: The Crossroads of Travel, Leisure and Migration.“ *Mobilities* 10 (1): 155–172, <https://doi.org/10.1080/17450101.2013.826481>.
- Coleman, J. S. 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Creswell, J. W. 2002. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Croucher, S. 2015. „The Future of Lifestyle Migration: Challenges and Opportunities.“ *Journal of Latin America Geography* 14 (1): 161–172, <https://doi.org/10.1353/lag.2015.0011>.
- Darjeva, T. 2017. „Journey to the Future: Imaginaries and Motivations for Homeland Trips among Diasporic Armenians.“ *Global Networks* 17 (3): 423–440, <https://doi.org/10.1111/glob.12149>.
- Dominguez-Mujica, J., R. Diaz-Hernandez. 2019. „The Dilemma of Returning: The Liquid Migration of Skilled Spaniards 8 Years Down the Economic Crisis.“ *Canadian Studies in Population* 46: 99–119, <https://doi.org/10.1007/s42650-019-00010-x>.
- Dustmann, C., Y. Weiss. 2007. „Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK.“ *British Journal of Industrial Relations* 45 (2): 236–256, <https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2007.00613.x>.
- Eade, D. 2007. „Capacity Building: Who Builds Whose Capacity?“ *Development in Practice* 17 (4–5): 630–639, <https://doi.org/10.1080/09614520701469807>.
- Eimermann, M. 2015. „Lifestyle Migration to the North: Dutch Families and the Decision

- to Move to Rural Sweden." *Population, Space and Place* 21 (1): 68–85, <https://doi.org/10.1002/psp.1807>.
- Erdal, M. B., R. Ezzati. 2015. „Where Are You from’or ‘When Did You Come’? Temporal Dimensions in Migrants’ Reflections about Settlement and Return." *Ethnic and Racial Studies* 38 (7): 1202–1217, <https://doi.org/10.1080/01419870.2014.971041>.
- Erdal, M. B., C. Oeppen. 2013. „Migrant Balancing Acts: Understanding the Interactions Between Integration and Transnationalism." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39 (6): 867–884, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765647>.
- Fittante, D. 2017. „Connection without Engagement: Paradoxes of North American Armenian Return Migration." *Diaspora* 19 (2–3): 147–169, <https://doi.org/10.3138/diaspora.19.2-3.147>.
- Ghosh, B. (ed.). 2000. *Return Migration: Journey of Hope or Despair?* United Nations and the International Organisation for Migration: Geneva.
- Glytsos, N. 1988. „Remittances in Temporary Migration: A Theoretical Mode and Its Testing with the Greek-German Experience." *Weltwirtschaftliches Archiv* 124: 524–549, <https://doi.org/10.1007/BF02708664>.
- Gmelch, G. 1980. „Return Migration." *Annual Review of Anthropology* 9 (1): 135–159, <https://doi.org/10.1146/annurev.an.09.100180.001031>.
- Granovetter, M. S. 1973. „The Strength of Weak Ties." *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360–1380, <https://doi.org/10.1086/225469>.
- Haas, H. de. 2021. „A Theory of Migration: The Aspirations-capabilities Framework." *Comparative Migration Studies* 9 (1): 1–35, <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4>.
- Houte, M. van, M. de Koning. 2008. *Towards a Better Embeddedness? Monitoring Assistance to Involuntary Returning Migrants from Western Countries*. University of Amsterdam, Raboud University Nijmegen.
- Chaloyan, A. 2017. „Transnationalism and Diaspora. Analytical Frameworks." Pp. 29–62 in *Fluctuating Transnationalism*. Springer VS, Wiesbaden, https://doi.org/10.1007/978-3-658-18826-9_2.
- Jordan, B., F. Düvell. 2003. *Migration: The Boundaries of Equality and Justice*. Cambridge: Polity.
- Johansson, A. 2008. *Return Migration to Armenia*. University of Amsterdam, Raboud University Nijmegen.
- Kasbarian, S. 2015. „The Myth and Reality of ‘Return’—Diaspora in the ‘Homeland’." *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 18 (3): 358–381, <https://doi.org/10.3138/diaspora.18.3.358>.
- King, R. 2002. „Towards a New Map of European Migration." *International Journal of Population Geography* 8 (2): 89–106, <https://doi.org/10.1002/ijpg.246>.
- King, R. 2012. „Sunset Migration." Pp. 279–302 in J. Rath, M. Martiniello (eds.). *An Introduction to Migration Studies: European Perspectives*. IMISCOE Textbooks. Amsterdam University Press.
- Koch, A. 2014. „The Politics and Discourse of Migrant Return: The Role of UNHCR and IOM in the Governance of Return." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40 (6): 905–923, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.855073>.
- Kuschminder, K. 2017. *Reintegration Strategies: Conceptualizing How Return Migrants Reintegrate*. London: Palgrave Macmillan, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-55741-0>.
- Leblang, D. 2017. „Harnessing the Diaspora: Dual Citizenship, Migrant Return Remittances." *Comparative Political Studies* 50 (1): 75–101, <https://doi.org/10.1177/0010414015606736>.
- Levitt, P. 1998. „Social Remittances: Migration Driven Local-level Forms of Cultural Diffusion." *International Migration Review* 32 (4): 926–948, <https://doi.org/10.1177/019791839803200404>.

- Levitt, P., D. Lamba-Nieves. 2011. „Social Remittances Revisited.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37 (1): 1–22, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.521361>.
- Lietaert, I. 2021. „Migrants’ Post-Return Wellbeing: A View from the Caucasus.“ *International Migration* 59 (2): 239–254, <https://doi.org/10.1111/imig.12777>.
- Lietaert, I., I. Derluyn, E. Broekaert. 2017. „The Boundaries of Transnationalism: The Case of Assisted Voluntary Return Migrants.“ *Global Networks* 17 (3): 366–381, <https://doi.org/10.1111/glob.12141>.
- Long, L. D., E. Oxfeld (eds.). 2004. *Coming Home?: Refugees, Migrants, and Those Who Stayed Behind*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, <https://doi.org/10.9783/9781512821659>.
- Macková, L., J. Harmáček. 2019. „The Motivations and Reality of Return Migration to Armenia.“ *Central and Eastern European Migration Review* 8 (2): 145–160.
- Maile, S., D. Griffiths. 2014. „Britons in Berlin: Imagined Cityscapes, Affective Encounters and the Cultivation of the Self.“ Pp. 139–159 in M. Benson, N. Osbaldiston (eds.). *Understanding Lifestyle Migration. Migration, Diasporas and Citizenship Series*. Palgrave Macmillan, London, https://doi.org/10.1057/9781137328670_7.
- Malkki, L. 1992. „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees.“ *Cultural Anthropology* 7 (1): 24–44, <https://doi.org/10.1525/can.1992.7.1.02a00030>.
- Paasche, E. 2016. „The Role of Corruption in Reintegration: Experiences of Iraqi Kurds Upon Return from Europe.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42 (7): 1076–1093, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1139445>.
- Pawlowska, K. 2017. „Ethnic Return of Armenian Americans: Perspectives.“ *Anthropological Notebooks* 23 (1): 93–109.
- Porobić, S. 2017. „Daring ‘Life-return Projects’ to Post-Dayton Bosnia and Herzegovina.“ *International Migration* 55 (5): 192–204, <https://doi.org/10.1111/imig.12366>.
- Portes, A. 2001. „Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism.“ *Global Networks* 1 (3): 181–194, <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00012>.
- Ruben, R., M. Van Houte, T. Davids. 2009. „What Determines the Embeddedness of Forced-return Migrants? Rethinking the Role of Pre-and Post-return Assistance.“ *International Migration Review* 43 (4): 908–937, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00789.x>.
- Ryan, L., R. Sales, M. Tilki, B. Siara. 2008. „Social Networks, Social Support and Social Capital: The Experiences of Recent Polish Migrants in London.“ *Sociology* 42 (4): 672–690, <https://doi.org/10.1177/0038038508091622>.
- Safrastyan, R. 2011. *Ottoman Empire. The Genesis of the Program of Genocide (1876–1920)*. Yerevan: Zangak.
- Schiele, M. 2020. „Life Satisfaction and Return Migration: Analysing the Role of Life Satisfaction for Migrant Return Intentions in Germany.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 1–20, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1763786>.
- Schiller, N. G., L. Basch, C. Blanc-Szanton. 1992. „Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration.“ *Annals of the New York Academy of Sciences* 645 (1): 1–24, <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1992.tb33484.x>.
- Schütz, A. 1945. „The Homecoming.“ *American Journal of Sociology* 50 (5): 369–376, <https://doi.org/10.1086/219654>.
- Szaló, C. 2006. „Domov a jiná místa/ne-místa formování kulturních identit.“ *Sociální studia / Social Studies* 3 (1): 145–160, <https://doi.org/10.5817/SOC2006-1-145>.
- Vertovec, S. 1999. „Conceiving and Researching Transnationalism.“ *Ethnic and Racial Studies* 22 (2): 447–462, <https://doi.org/10.1080/014198799329558>.

- Vertovec, S. 2001. „Transnational Social Formations: Toward Conceptual Cross-fertilization.“ *Transnational Communities Working Paper Series* WPTC-01–16, Oxford.
- Warren, R., J. Peck. 1980. „Foreign-born Emigration from the United States: 1960 to 1970.“ *Demography* 17 (1): 71–84, <https://doi.org/10.2307/2060964>.
- White, A. 2013. „Polish Return and Double Return Migration.“ *Europe-Asia Studies* 66 (1): 25–49, <https://doi.org/10.1080/09668136.2013.855021>.
- Wu, C., R. Wilkes. 2017. „International Students’ Post-graduation Migration Plans and the Search for Home.“ *Geoforum* 80: 100–138, <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.01.015>.
- Wyman, M. 1993. *Round-Trip to America*. Ithaca, NY: Cornell University Press, <https://doi.org/10.7591/9781501732621>.
- Žmegač, J. Č. 2010. „Return Migration: The Changing Faces and Challenging Facets of a Field of Study.“ *Ethnologia Balkanica* (14): 227–245.

Pojetí integrace migrantů v ČR perspektivou analýzy podpory stanovených priorit*

MARIE JELÍNKOVÁ**

Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

ONDŘEJ VALENTA**

Sdružení pro integraci a migraci, o. p. s.

Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Migration Integration in the Czech Republic: An Analysis of the Priorities the Country Has Set and Its Support for Them

Abstract: Perspectives on migrant integration differ by time and place. This article examines this vague concept to shed light on how its evolution over time has shaped the current conceptions of migrant integration in the EU and the Czech Republic. It describes the situation in the Czech Republic and the country's normative goals in the field of migrant integration. While the country has explicit integration priorities in place, there is no evaluation of their fulfilment. The article explores whether these priorities are indeed fulfilled and from what sources by analysing a unique dataset of 3061 projects in the field of migrant integration. All these projects were implemented in the Czech Republic between 2010 and 2019. The results show that although funding for migrant integration has increased since 2016, even taking into account the long-term increase in the number of migrants in the Czech Republic, funding in support of these priorities is allocated very unevenly. European funding remains crucial. Among the most supported priorities is knowledge of the Czech language and education. There is also some support in the social field. By contrast, the issues of discrimination, equal rights, foreign nationals' access to health care, and the development of professional skills receive hardly any support. The results thus show a discrepancy between the priorities that have been set and their fulfilment, especially in the area of activities targeting the majority society and its institutions. The declared two-sidedness to the process of integration process thus remains a somewhat unsupported vision.

Keywords: integration, migration, governance, transnationalism, evaluation

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 1: 71–97

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.008>

* Příspěvek vznikl v rámci programu Progres Univerzity Karlovy Q18 – Společenské vědy: od víceborovosti k mezioborovosti a v rámci projektu č. 19-032115 Rezidenční segregace a mobilita cizinců: analýza sousedství, rezidenčních drah a sousedských efektů s podporou Grantové agentury České republiky.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Marie Jelínková, Ph.D., Institut sociologických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Pekařská 16, 158 00 Praha 5, e-mail: marie.jelinkova@fsv.cuni.cz, Mgr. Ondřej Valenta, Ph.D., Sdružení pro integraci a migraci, o. p. s., Baranova 33, 130 00 Praha 3, e-mail: valenta@migrace.com.

Úvod

Integrace migrantů se stala jednou z klíčových výzev liberální demokracie [Hinger, Schweitzer 2020]. Zatímco migrace je vnímána především v kontextu národní suverenity a bezpečnosti, pojem integrace migrantů se vztahuje jak k širším tématům, jako jsou národní identita, hodnoty a normy, tak k výzvám na úrovni místní, které se například týkají přístupu migrantů do škol či dostupnosti jazykových kurzů [Scholten 2013]. Ačkoli integrace migrantů bývá označována za terminologicky ne zcela vyjasněný pojem, kterému lze porozumět v různých úrovních mnoha způsoby [Erdal, Oeppen 2013: 867], odkazuje vždy na proces měnícího se vztahu mezi nově příchozími a zemí či společností, ve které se usadili [Spencer 2003]. Velmi různá pojetí konceptu integrace se zaměřují na proces nebo procesy, které se odehrávají v různých sférách (např. ekonomické, kulturní, sociální, politické) mezi nově (či dříve) příchozími a přijímající společností [Heckmann 1999]. Politiky integrace migrantů se pak liší na základě národního kontextu a často v sobě zahrnují normativní implikace, které se vztahují k vytyčeným cílům a které bývají do různé míry naplňovány [Penninx 2009]. Nejinak je tomu v České republice, na jejíž pojetí a obsah integračních politiků článek cílí.

Teoretické ukotvení článku spočívá v diskusi konceptu integrace jako takového. Všímá si přitom, jak se význam a pojetí tohoto konceptu v posledních desetiletích vyvíjely, a to jak ve vztahu k obsahu tohoto pojmu, tak ve vztahu k pojetí integračních politiků vůči migrantům. Značná pozornost je věnována větší konvergenci integračních politiků vůči migrantům v Evropě, které ústí v pojetí integrace jako politiky občanské integrace, kde je klíčový důraz kladen na povinnost nově příchozích migrantů [Goodman 2010]. K výrazným proměnám dochází i ve studiu a pojetí konceptu i politik integrace – zejména studie zaměřující se na lokální aspekty integrace či vliv transnacionálních vazeb ukazují daleko pestřejší obraz procesu integrace, než jaká byla dřívější představa. Koncept transnacionalismu je však pro článek spíše okrajový, pozornost je mu věnována zejména s ohledem na roli země původu v pojetí integrace migrantů. V části o dopadu nastavení integračních politiků jsou pak shrnuty závěry rozsáhlejších studií, které poukazují na dopady různých pojetí integračních politiků.

Integrační politiky v ČR jsou do velké míry formovány nastavovaným konceptuálním rámcem EU. Ačkoli si členské státy ponechávají primární odpovědnost za integrační politiku, snaží se EU aktivně prosazovat integrační program a skrz měkká opatření tyto politiky ovlivňovat [Van Wolleghem 2019]. Článek se proto dále zaměřuje na přístup EU k agendě integrace s cílem přiblížit a zachytit jeho klíčové aspekty. Následně se článek soustřeďuje na situaci v ČR, kde popisuje integrační politiky migrantů z pohledu pojetí ve strategických dokumentech, klíčových hráčů i vytyčených priorit. Právě informace o cílech integračních politiků a konkrétních přijatých opatřeních bývají dobře dostupné. Tyto cíle a opatření lze primárně rozdělit na (1) systémově zaměřené, vedoucí např. k posunu v legislativním prostředí pro integraci či v koordinačních aktivitách, a (2) věcně/tematicky orientované, zaměřené na konkrétní intervence (např. výuka českého jazyka nebo

podpora multikulturních akcí). Toto rozdělení je samozřejmě velmi zjednodušené; ve skutečnosti každý cíl či opatření zahrnují obě dimenze najednou a při klasifikaci je nutné přihlížet spíše k míře, s jakou jedna dimenze převažuje nad druhou.

Téměř opomíjené je ale systematické hodnocení, v jaké míře jsou oba typy stanovených cílů skutečně naplňovány. Nejedná se přitom o specifickou situaci ČR; nedostatek empirických dat a potřeba informací o naplňování cílů integrace je v migračních studiích často zmiňovaným podnětem pro další výzkum [Spencer, Cooper 2006; Goodman, Wright 2015; Van Breugel, Scholten 2020]. Hlavní otázka, na kterou tento článek hledá odpověď, je, do jaké míry a z jakých zdrojů dochází k podpoře a realizaci stanovených priorit v oblasti integrace migrantů v ČR.

Vzhledem k tomu, že naprostá většina aktivit v oblasti integrace migrantů v ČR stojí na projektovém financování, vychází tato studie z toho, že výše uvedené otázky lze – se zohledněním jasně pojmenovaných limitů – zodpovědět na základě analýzy podpořených projektů v oblasti integrace migrantů. Zjištění článku proto stojí na analýze 3 061 realizovaných projektů v oblasti integrace migrantů v ČR mezi lety 2010–2019. Analýza zodpovídá jak otázky ohledně zdrojů finančních prostředků, tak především to, kam byly tyto zdroje z pohledu tematicky vytyčených priorit alokovány, a následně tato data diskutuje. Tento přístup má limity zřejmé; posuzovat význam a realizaci jednotlivých priorit podle množství alokovaných finančních prostředků je pouze jedním z možných způsobů s omezenou vypovídací hodnotou. Nicméně vzhledem k absenci relevantních dat a informací o realizaci a dopadu realizace těchto priorit se v případě ČR výše alokace zdá být jedním z mála použitelných kritérií hodnocení. Druhým limitem je, že prostřednictvím takového přístupu, tj. analýzou alokace finančních prostředků na realizované projekty, je vhodné hodnotit naplňování pouze věcně či tematicky orientovaných priorit (na rozdíl od priorit systémově orientovaných). V samotném závěru pak článek v perspektivě předkládaných zjištění diskutuje dvojstranné či trojstranné pojetí integrace v České republice.

Koncept integrace migrantů

Začleňování nově příchozích a reakce přijímající společnosti je předmětem sociologického zájmu od dob Thomase a Znanieckého [(1920) 1996]. Pohled na proces začleňování býval po dlouhá desetiletí vnímán jako víceméně lineární proces, ve kterém se měli migranti téměř úplně změnit, aby splynuli s přijímající společností [Garcés-Mascareñas, Penninx 2016]. I tento přístup se však soustředil na to, že tempo takovéto asimilace se liší v závislosti na charakteristikách skupin přistěhovalců [Warner, Srole 1945]. Rozsáhlá kritika jednostrannosti této perspektivy vedla k postupnému posunu k současně dominujícímu pojetí integrace jako dvoustrannému procesu – tedy přizpůsobování se nově příchozích i přijímající společnosti. Někdy (viz dále) je tento proces označován i jako trojstranný, když bere v úvahu i roli země původu. Podstatou velmi různé kritiky původně jedno-

směrného pojetí procesu integrace (tedy přizpůsobováním se výhradně ze strany nově příchozích) byla skutečnost, že proces začleňování nezáleží pouze na migrantech samotných, ale že je zásadně ovlivněn přijímající společností, a to jak společenským, tak institucionálním rámcem, který proces začleňování ovlivňuje [Unterreiner, Weinar 2017; Garcés-Mascareñas, Penninx 2016].

V současnosti je v evropské tradici, z jejíhož pojetí článek vychází, integrace migrantů vnímána jako proces usazení se, interakce s hostitelskou společností a sociálními změnami, které následují [Garcés-Mascareñas, Penninx 2016: 11]. Proces integrace migrantů je pak poháněn interakcí mezi dvěma stranami: na jedné straně stojí přistěhovalci s odlišnými a různě se proměňujícími charakteristikami i různým úsilím a snahou se adaptovat a na straně druhé přijímající společnost a její nastavení nově příchozí přijímat. Za výsledkem integračního procesu tedy stojí převážně interakce mezi těmito dvěma stranami. Penninx [2009] poukazuje na to, že pozice těchto dvou stran není z pohledu moci a zdrojů vyrovnaná. Přijímající společnost, její institucionální struktura a reakce na nově příchozí jsou pro výsledek integračního procesu rozhodující.

Politiky integrace migrantů jsou často popisovány jako „národní modely integrace“, které v sobě zahrnují národně a historicky zakořeněné způsoby rámce integrace přistěhovalců [Brubaker 1992]. Tato pojetí v sobě odráží nejen odlišné pohledy na národní identitu, ale také různé pohledy na role státu [Scholten 2013; Favell 2005]. I když přetrvávání národních modelů integrace, jako je multikulturní model v Nizozemsku, asimilacionistický model ve Francii nebo vylučující model v Německu [Castles, Miller 2009], bylo zpochybněno poukázáním na vysoce různorodý vývoj těchto přístupů k integraci [Joppke 2007] a jejich vnitřní nehomogenost a normativní nekonzistentnost [Duyvendak, Scholten, Bassi 2009], může být stále užitečné pro porozumění konstrukci národního rámce [Bertossi 2011]. Jak však upozorňuje Scholten, Collet a Petrovic [2018], dříve běžný důraz na modely národní integrace zásadně omezuje srovnávací a teoretické modely v oblasti integrace migrantů. Diskuse o existenci a přínosu národních modelů integrace reflektují především dvě skutečnosti. Na jednu stranu pohled na vývoj integračních politik v evropských zemích v posledních třiceti letech neukazuje, že by se země vědomě zříkaly svých rozmanitých přístupů, a některé specifické důrazy těchto přístupů stále přetrvávají, současně s tím ale v praxi státy přijímají opatření, která jsou s jejich původním/národním pojetím nekonzistentní či i protichůdná [Scholten 2018]. Na straně druhé dochází ke stále větší a častější shodě v důzích na tom, jaké požadavky má stát na migranty a jaké kompetence od nich očekává. V současnosti proto – s ohledem na tento více konvergentní vývoj v oblasti integračních politik – považuje řada autorů za vhodnější představu národních modelů integrace spíše opustit a namísto toho zkoumat koncept občanské integrace migrantů [Green et al. 2020; Joppke 2007].

Politiky občanské integrace vyjadřují myšlenku, že začlenění do hostitelské společnosti se opírá nejen o zaměstnání (ekonomická integrace) a občanskou angažovanost (politická integrace), ale také o individuální závazky k charakte-

ristikám vztahujícím se k občanství dané země, znalostem o hostitelské zemi, jazykovým znalostem, a liberálním a sociálním hodnotám [Goodman 2010: 754]. Hlavním charakteristickým rysem je povinnost či silné doporučení adresované migrantům – zapsat se do občanských a jazykových kurzů po svém příjezdu a v některých případech i dříve. Základní koncept občanské integrace pak spočívá v myšlence, že podpora občanských dovedností povede k tomu, že se budou migranti lépe orientovat v přijímající společnosti a že jim jazykové, kulturní a další nabyté vědomosti usnadní politickou, sociální a ekonomickou integraci. Goodman a Wright [2015] však v této souvislosti upozorňují, že reálné dopady těchto opatření jsou minimální a že nastavené podmínky slouží zejména jako symbolická gesta, která uklidňují přijímající společnost, že nově příchozí neohroží její způsob života a kolektivní identitu. Požadavky občanské integrace tak především reflektují představu toho, jak vypadá „úspěšně integrovaný“ člen daného státu [srov. Goodman 2010]. Zdaleka se tedy nejedná pouze o praktické opatření ze strany národních států. Povinné adaptačně integrační kurzy a další podobná opatření politik občanské integrace jsou výsledkem posunu v pohledu na integraci, který vnímá integraci ne tolik jako podmínku pro přístup k rovným příležitostem, ale jako povinnost [Caponio, Hunter, Verbeek 2015]. Tento ve většině evropských zemí zesilující důraz je přitom nezřídka v rozporu s výše zmiňovanými národními tradicemi [Scholten 2013]. Stále víc převažující důraz je dáván na povinnosti migrantů. Právě důraz na povinnosti na straně migrantů je, jak upozorňuje Joppke [2007: 14], možné vnímat i jako opositum k zaměření se na přiznání určitých práv. Do jaké míry je tento trend výzvou pro tradiční modely integrace a zda skutečně dlouhodobě povede k větší konvergenci mezi členskými státy, je však stále předmětem akademické debaty [Caponio, Hunter, Verbeek 2015].

Studie zabývající se integrací migrantů se často zaměřují buď na obecný rámec integrace, nebo na bariéry, kterým migranti v přijímající společnosti čelí [Green et al. 2020]. Pohledy na to, do jaké míry se integrace „daří“, přitom komplikuje nejenom samotná skutečnost, že se jedná o dlouhodobý komplexní proces, ale i to, že přijímající společnost a migranti mohou vnímat úspěchy a nedostatky integrace velmi odlišně. Zatímco pozornost státu bývá zaměřena na zaměstnanost migrantů, čerpání dávek sociální péče, bezpečnost či kriminalitu, migranti se mohou zaměřovat na restriktce, kterým čelí v oblasti sloučení rodiny, komplikovaný přístup ke službám, reakce svého okolí nebo třeba na ztráty hodnot [Zincone 2000]. Objevují se však i studie, které se zabývají integrací z výrazně širší perspektivy. To se týká například vztahu integrace migrantů a transnacionalismu. Teorie transnacionalismu reflektuje skutečnost, že se přistěhovalci nevzdávají svých identit a zvyků, působí ve dvou i více sociálních světech zároveň, a tím určitým způsobem boří a překračují hranice [více k pojetí transnacionalismu viz Vertovec 2009; Levitt, Schiller 2006]. Přestože v minulosti se předpokládalo, že nadnárodní vazby představují výzvu (ne-li přímo bariéru) pro úspěšnou integraci migrantů [Snel, Engbersen, Leerkes 2006], současný pohled na tuto otázku zcela není tak jasný. Ke změně dichotomického pohledu na integraci a transnacio-

nalismus ve smyslu toho, že si buď migranti udržují vazby na zemi původu, nebo se zapojují do života v přijímající společnosti, přispěly studie, které reflektovaly strategie toho, jak se migranti usídlují v přijímacích společnostech [ibid.]. Vztah integrace a transnacionalismu nabývá různých forem, a tak je velmi problematické přijímat jakékoli jednoznačné závěry [Erdal, Oeppen 2013]. Ukazuje se však, že transnacionální vazby mohou hrát pro postavení migrantů v přijímající společnosti i značně pozitivní roli, která se často týká možností, které migranti mají, i jejich sebevnímání [Kivisto 2001].

Nastavení a vliv integračních politik

Definice integrace migrantů jsou často označovány jako vysoce normativní. To je patrné zejména při pohledu na politické dokumenty, které se snaží definovat, jaké jsou očekávané cíle a výsledky procesu integrace. Spencer a Cooper [2006] v tomto ohledu uvádějí, že integrační politiky se vyvíjejí spíše jako odpověď na určité události než jako vládní strategie s dopředu promyšlenými jasnými politickými cíli. Z výzkumů nastavování a řízení integračních politik je pak zřejmá častá absence koherence, a to jak mezi různými úrovněmi veřejné správy v dané zemi, tak v rámci samotných národních strategií, cílů a kompetencí jednotlivých resortů, či vůbec absence jasných cílů [Zincone 2000; Spencer 2003]. Integrační politiky mohou být také protichůdné: mohou integraci podporovat a zároveň jí vytvářet překážky [Kofman 2000].

Rozdíly mezi integračními politikami jednotlivých států přirozeně vedou i k rozdílu v tom, jaké výsledky integrační politiky přinášejí. To s ohledem na rozdílné kontexty a skutečnost, že podobné integrační strategie nefungují vůči všem migrantům stejně, není zdaleka snadné hodnotit. Nicméně dostatečná evidence poukazuje na to, že inkluzivní charakter integračních politik vede k větší politické participaci migrantů, a to i v druhé generaci [González-Ferrer, Morales 2013], výrazně lepším výsledkům v oblasti vzdělání dětí migrantů [Volante, Klinger, Bilgili 2018], pocitu sounáležitosti s hostitelskou zemí [Yuval-Davis 2011] i lepšímu zdravotnímu stavu migrantů [Juárez et al. 2019]. Za inkluzivní pak bývají většinou považovány ty politiky, které vedou k rovnému zacházení, podporují přístup k právům, participaci migrantů či vytváření pocitu sounáležitosti [podrobně Manatschal, Wisthaler, Zuber 2020].

Institucionální rámec integrace pak zásadně ovlivňuje i participaci migrantů na pracovním trhu. Desítky studií v různých oblastech integrace migrantů tak poukazují na zřejmý fakt, že přístup jednotlivých zemí k integraci migrantů hraje zásadní roli jednoduše proto, že tyto politiky ovlivňují, jak je integrace jako dvoustranný proces nastavena. I přes všechny tyto poznatky však řada autorů [např. Algan et al. 2010] dochází k závěrům, že souvislost mezi integračními politikami a výsledky, které přinášejí, není zdaleka jednoznačná a že jsou to právě konkrétní mechanismy a způsoby, jak politiky ovlivňují výsledky, které je třeba pečlivě

zkoumat a brát v potaz. Jiné studie [Fossati, Liechti 2020] pak nesnižují význam přijatých politik, ale docházejí k závěrům, že dopad přijatých opatření a politik je svázán s řadou dalších neoddelitelných skutečností, jako je například přístup konkrétního zaměstnavatele či možnosti navázání sociálních kontaktů.

Garcés-Mascareñas a Penninx [2016] dokumentují dopad integračních politik nejen na národní, ale také na regionální a místní úrovni. Na jiném místě vyzdvihují dopad integračních politik s ohledem na to, jak jsou organizovány a implementovány různými zúčastněnými aktéry. Jak upozorňuje Scholten [2013], právě pojetí víceúrovňového vládnutí v oblasti integrace migrantů často stojí za tím, jak a zda se daří (či naopak nedaří) formulované cíle uvádět do praxe. Samostatným obrovským tématem, o kterém je překvapivě málo studií, je implementační mezera mezi záměrem národní politiky a realizací integračních politik v praxi. Mezi nejvýznamnějšími faktory, které ovlivňují nastavení a implementaci integračních politik, pak bývá zmiňováno politické přijetí tématu jak na národní, tak na místní úrovni [Castles et al. 2002], veřejné mínění a organizace občanské společnosti [Jelínková 2019], dostupné finanční zdroje [Van Wolleghem 2019] a nedostatek koordinace, který brání „doručení“ politik [Spencer 2003].

Rámec integrace migrantů ze strany Evropské unie

Integrační politiky byly ze strany EU dlouhodobě definovány poměrně omezeně, vycházely z implicitního předpokladu, že pokud bude právní postavení přistěhovalců stejné a pokud budou existovat adekvátní nástroje pro boj s diskriminací, měla by být integrace ponechávána na společenském vývoji v daném členském státě [Garcés-Mascareñas, Penninx 2016]. S narůstající provázaností a harmonizací evropských politik se přístup k integraci migrantů stal tématem i na evropské úrovni. Přestože politiky integrace migrantů zůstávají v kompetencích členských států, EU se v této oblasti snaží o harmonizaci a sdílení určitých standardů řadou měkkých nástrojů, jako je například sdílení dobré praxe, monitoring či tvorba návodných dokumentů [podrobně Bertossi 2011]. Oblast integrace migrantů pak samozřejmě ovlivňuje i řada dalších oblastí, příkladem budiž přijetí tzv. antidiskriminačního zákona. V roce 2003 byly položeny základy evropského rámce přístupu k integraci migrantů, které poukazyvaly na vzájemnost práv a povinností migrantů a hostitelských zemí. V prvním z evropských „společných základních principů“ integračních politik v oblasti migrace čteme, že „integrace je dynamický, dvojstranný proces vzájemného přizpůsobování všech přistěhovalců a obyvatel členských států“ [Rada EU 2004: 19]. Na úrovni členských států, vzhledem k narůstajícímu důrazu na povinnosti nově příchozích migrantů, však není důraz na oboustrannost procesu integrace zdaleka samozřejmý. Joppke [2007] v tomto ohledu ukazuje na extrémní nepravděpodobnost toho, že by se něco tak komplexního a rozsáhlého, jako je přijímající společnost, mělo měnit v reakci na příchod odlišných a početně relativně malých skupin nově příchozích. Nezpochybňuje přitom nevyhnutelnost toho, že se společnost v důsledku imigrace změní, upo-

zorní však na nízkou pravděpodobnost povýšení této skutečnosti na přijímaný princip. Další principy [Rada EU 2004] nabízí vzhled na to, co je očekáváno ze strany migrantů: „respekt k základním hodnotám EU“, a na straně druhé přichází s „plným respektem pro jazyk a kulturu imigrantů“ [ibid.: 20]. Společné principy tak sice vytýčují jistý rámec, ve kterém by se měla integrace odehrávat, ale dále už neurčují, zda a do jaké míry se zapojuje stát do šíření tohoto *respektu*. Třetí a čtvrtý základní princip integrace se soustřeďují na zaměstnání, a tedy důraz socioekonomické integrace jakožto zodpovědnosti jednotlivce, a dále na základní znalost jazyka, historie a institucí přijímající společnosti. Právě tato politika občanské integrace se postupem času proměnila v nástroj kontroly migrace, který pomáhá státům omezit vstup či pobyt nekvalifikovaných nebo nepřizpůsobivých migrantů [Joppke 2007: 5]. Pátý princip integrace pak přichází s důrazem na přijímající státy, když jako zásadní základ pro lepší integraci zdůrazňuje přístup přistěhovalců do institucí a k službám nediskriminačním způsobem [Rada EU 2004: 21].

Ačkoliv tyto principy stále vytvářejí základní rámec EU k integraci migrantů, konkrétnější přístupy integrace ze strany EU i zaměření se na různé úrovně se v čase proměňují. Z klíčových změn je třeba zdůraznit posun definice integrace jako dvoustranného procesu k pojetí integrace jako trojstrannému procesu [Evropská komise 2011]. Tento posun přidal klíčovou roli v procesu integrace i zemím původu jakožto aktérovi, který může na integraci budoucí migranty připravit již před odjezdem, podporovat je při pobytu a pomoci s jejich návratem. Z pohledu akademické debaty je důraz na třetí stranu integrace trochu překvapivý. Na jedné straně studie dokumentují případy, kdy lze skutečně integrační proces považovat za třístranný [např. van Ewijk 2013], na straně druhé této trojstrannosti brání omezené kapacity a mandáty institucí zemí původu, které se těžko mohou zapojit do mezinárodní spolupráce [Bilgili, Agimi 2015].

Podrobnějšímu přiblížení a analýzou přístupu EU k integraci migrantů se rozsáhle věnuje řada studií, na které zde odkazujeme [Van Wollegheem 2019; Van Breugel, Scholten 2020]. Pro tuto studii je užitečné zmínit hodnocení a komparaci nastavení integračních politik mezi jednotlivými členskými státy. EU v tomto ohledu podpořila vznik indexu MIPEX (Migrant Integration Policy Index), který systematicky měří politiky týkající se integrace cizinců nejen v zemích EU. Přestože je tento index silně normativní a zaměřuje se pouze na nastavení politik, je užitečný pro zachycení požadavků umožňujících začlenění migrantů do přijímacích společností.

Systém řízení integrace v České republice

Česká republika patří k zemím, které v posledních třech desetiletích zažívají vysoký nárůst migrace. Na rozdíl od jiných zemí v podobné situaci [Harder et al. 2018] není integrace migrantů v ČR – na rozdíl od tématu mezinárodní migrace a uprchlictví – příliš výrazné politické téma. A to i přesto, že počet migrantů

tvorí 5,8 % [ČSÚ 2020] populace a překonává průměrné procentuální zastoupení migrantů v EU (5,4 % [Eurostat 2018]). K výrazným změnám ovšem nedochází pouze z pohledu počtů migrantů. I přes skutečnost, že ČR odmítá od řady evropských zemí přijmutí většího počtu uprchlíků, vede nárůst (zejména) ekonomické migrace k větší diverzitě společnosti, a to jak z pohledu prostorového rozložení migrantů, tak z pohledu jejich charakteristik [srov. Martinelli 2014]. Je přitom pravděpodobné, že trend směrem k rozmanitější společnosti v ČR bude pokračovat. Stejně významným faktem zůstává, že v ČR dlouhodobě narůstá počet migrantů s trvalým pobytem, který indikuje dlouhodobější i pobytové jistější setrvání v ČR. Opomenout pak nelze ani dlouhodobě přítomný nárůst migrace za účelem sloučení rodiny. Všechny tyto faktory vedou k tomu, že české regiony, zejména pak velká města, se musí vyrovnávat se stále se zvyšující superdiverzitou [Vertovec 2007] svých obyvatel.

Prvním obecným dokumentem, který vymezuje klíčové principy pro českou integrační politiku, jsou *Zásady koncepce integrace cizinců*, přijaté v roce 1999. Zásady byly z dnešního pohledu koncipovány dosti velkoryse a „procizinecky“ [Pořízek 2018]. Na tento dokument navázala o rok později *Koncepce integrace cizinců na území ČR* (KIC), která obecné principy konkretizovala formou cílů a potřebných opatření a úkolů pro jednotlivá ministerstva, jichž se agenda týká. V pozdějších letech (2006, 2011 a 2016) byla KIC revidována, poslední verzí je *Koncepce integrace cizinců – ve vzájemném respektu* z roku 2016. Jak na proměňujícím se pojetí KIC, tak na konkrétních oblastech integrační politiky lze pak vysledovat zřejmý ústup od původně ambiciózního důrazu na práva a svobody usazených cizinců nebo i opouštění vytyčených úkolů [Pořízek 2018]. Ministerstvo vnitra každoročně vládě předkládá ke schválení *Zprávu o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců v ČR*, která má přinášet i hodnocení realizace KIC za uplynulý rok. V návaznosti na to pak vláda každoročně schvaluje úkoly a prostředky pro jednotlivá ministerstva v *Postupu při realizaci aktualizované Koncepce integrace cizinců* na další rok.

Koordinací státní politiky integrace cizinců je v ČR pověřeno Ministerstvo vnitra (MV), konkrétně Odbor azylové a migrační politiky (dále OAMP). MV plní v této oblasti roli koordinátora, agenda však nemá gestora. Plnění úkolů tak zcela záleží na přístupu jednotlivých ministerstev, agenda integrace nicméně leží většinou na okraji jejich zájmu. Významnější roli zastává zejména Ministerstvo práce a sociálních věcí, pod které spadá oblast pracovního trhu a do určité míry i situace občanů EU. Opomenout nelze ani Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, kde obecný posun k inkluzi různě znevýhodněných žáků sice přinesl řady kýžených opatření i pro žáky-migranty, ale jehož zájem intenzivněji se problematice věnovat zůstává dosti marginální. Dalšími důležitými aktéry jsou nevládní neziskové organizace, které v řadě oblastí nejen suplují často nedostatečnou roli státu, ale také vyvíjejí dlouhodobý tlak zdola na změnu integračních politik. Opomenout nelze ani centra na podporu cizinců ve všech krajích ČR, jejichž existenci podpořilo skrze evropské fondy MV a jež mají různé provozovatele. Dalšími aktéry, jejichž význam vzrůstá, jsou školská zařízení, kraje a obce.

Integrace migrantů pak není v současnosti v ČR žádnou legislativní normou uzákoněna ani přímo definována. Od roku 2009 však musí žadatelé o trvalý pobyt úspěšně složit zkoušku z češtiny na úrovni A1. Jednou z podmínek udělení českého občanství je prokázání znalosti českého jazyka minimálně na úrovni B1 a složení testu z českých reálií, zákon pak v této souvislosti zmiňuje i (nespecifikovanou) podmínku, že žadatel o udělení českého občanství je do společnosti integrován zejména z hlediska rodinného, pracovního a sociálního. Od roku 2021 však vstupuje v účinnost novela zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců, která v § 155b zavádí povinnost pro nově příchozí migranty ze třetích zemí absolvovat krátký placený adaptačně-integrační kurz.

Rámec integrační politiky vůči migrantům stojí na základních principech KIC z roku 2006, která v souladu s tehdejšími evropskými dokumenty integraci migrantů definovala jako obousměrný proces, do kterého vstupují jak cizinci, tak majoritní společnost. Role a zapojení země původu (tedy ona trojstrannost zmiňovaná EU dokumenty) se do českého pojetí nepromítla. Za cílovou skupinu byli zprvu označováni dlouhodobě a legálně usazení cizinci ze třetích zemí a majoritní společnosti a teprve později i občané EU. KIC z roku 2006 také definovala čtyři prioritní oblasti integrace, které byly později rozšířeny. Současnými prioritami pak jsou: (1) znalost českého jazyka, (2) ekonomická soběstačnost, (3) orientace cizince ve společnosti, (4) vzájemné vztahy mezi komunitami, (5) komunikace, (6) postupné nabývání práv v závislosti na délce pobytu, (7) prohlubování odborných kompetencí. Tyto priority pak obsahují řadu dílčích priorit.

Nízká pozornost věnovaná problematice integrace migrantů v ČR vedla ke dvěma charakteristickým rysům systému financování. Za prvé, tato oblast je, stejně jako v řadě ostatních zemí střední a východní Evropy, dlouhodobě podfinancována [Doomernik, Bruquetas-Callejo 2016]. Ze státního rozpočtu je každoročně na koordinaci a realizaci KIC vyčleněno cca 55 mil. Kč. Stěžejní roli ve financování tak hrají především zdroje z evropských fondů, ze kterých je kromě různých projektů nevládních neziskových organizací v této oblasti financována také činnost vládních a veřejných organizací. Druhým rysem, vyplývajícím ze slabého systémového zakotvení integrace migrantů, je zcela dominantní projektové financování integračních aktivit a s tím spojená větší nejistota ohledně kontinuity jejich financování [ibid.].

I přestože počet studií věnujících se migraci a situaci migrantů v ČR narůstá [Rákokczyová, Trbola 2009; Drbohlav, Valenta 2014; Leontiyeva, Tollarová, Mikešová 2017], komplexnější pohled na tuto problematiku je spíše stranou akademického zájmu. Řada studií se pak rovněž zabývá tématem, jak se integrace migrantů v ČR daří a jaké výzvy přetrvávají. Řada z nich poukazuje na výzvy typu problematický přístup části migrantů ke zdravotní péči [Hnilicová, Dobiášová 2011], nevyužívání kvalifikačního potenciálu [Leontiyeva 2014] či skutečnost, že na migranty samotné jsou kladeny vysoké nároky a mají velmi omezený přístup k benefitům [Dobiášová, Kotrusová 2020]. Spíše než komplexnější výzkumy pak existují studie věnující se dílčím tématům integrace migrantů, např. v oblasti

vzdělávání žáků-cizinců [Kostecká, Hána, Hasman 2017], trhu práce [Pořízková 2008], rezidenční segregace [Šimon et al. 2020] či kulturní orientace [Hřebíčková 2020], nikdy ale nešlo o pokus o komplexnější pojetí integrace vymezené podle KIC. Výjimku tvoří Pořízek [2018], který se posunul ve vytyčených oblastech integrace věnoval na základě právních kazuistik, nebo práce, které se zabývají spíš rámcem integrační politiky [Valentová 2018; Zogata-Kusz 2020].

Určitým vodítkem pak může být umístění ČR ve studii MIPEX (viz výše), která poukazuje na to, že ČR je státem s nedostatečně rozvinutými integračními opatřeními, přičemž nejhůře hodnocenou oblastí je možnost politické participace migrantů [MIPEX 2020]. Dalším vodítkem pak mohou být každoroční *Zprávy o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců v ČR*, které vždy vývoj za uplynulý rok shrnují, nicméně zachycují pouze zlomek aktivit. Komplexnější přehled o realizovaných projektech v oblasti integrace migrantů (a tedy i implementaci programů podpory integrace a integračních politik) poskytuje nově vytvořená Databáze integračních projektů (DIP), která je zdrojem dat pro analytickou část tohoto článku.

Data a metodologie

Tvorba Databáze integračních projektů byla dokončena v roce 2020. Jedná se o nástroj, který umožňuje komplexní zmapování různých projektově založených aktivit napomáhajících integraci migrantů na území ČR. Do této databáze byly zaznamenány všechny zjištěitelné projekty, které se mezi lety 2010–2019 zaměřovaly na integraci migrantů, přičemž vymezení definice integrace migrantů bylo vnímáno perspektivou KIC 2016. Proces sběru integračních projektů probíhal „ručním“ vyhledáváním, vycházel z kombinace (a tím i zpětné kontroly) několika přístupů a obsahoval sběr informací od (1) donorů na mezinárodní, národní a obecní úrovni (více než 120), zejména ve výsledcích dotačních či grantových řízení, (2) příjemců či realizátorů projektů (téměř 6 700), především prohledáváním jejich webových stránek a výročních zpráv, a (3) on-line dotačních portálů (např. CEDR III, DotaceEU atd.).

Výsledkem tohoto sběru informací o projektech je unikátní a komplexní zdroj informací o realizovaných integračních aktivitách i o systému podpory integrace v ČR. Sebraná data o projektech obsahují značné množství analyticky zpracovatelných ukazatelů; kromě informací o donorech a příjemcích se zejména jedná o délku trvání projektu, výši dotací, kraj realizace, tematické zaměření, cílové skupiny, aktivity atd. včetně toho, ke kterým prioritním oblastem KIC se vztahují.

Podle integrační povahy byly tyto projekty rozděleny do dvou skupin: převážně integrační a částečně integrační. Důvodem bylo, že část projektů měla k integraci vztah zřejmý, ale migranti byli do projektu zahrnuti spíš okrajově nebo v rámci velmi široké cílové skupiny (např. se jednalo o projekty týkající se sociálního vyloučení obecně). Tyto projekty jsme nazvali částečně integrační a do ana-

Tabulka 1. Prioritní oblasti KIC 2016 a jejich rozdělení na 23 dílčích priorit a úkoly – první část

Prioritní oblast KIC	Meziúroveň (tzv. dílčí priorita)	Číslo úkolu
1. Znalost českého jazyka	1.1 Podpora znalosti českého jazyka	2, 3, 4, 15
	1.2 Rámec výuky českého jazyka	1, 9, 10, 11, 13, 14
	1.3 Podpora kapacit, interkulturního vzdělávání	5, 6, 7, 8, 12
	1.4 Podpora účasti žáků na ostatních vzdělávacích a kulturně-poznávacích akcích	13
	1.5 Zkouška z českého jazyka – koncepce, metodika, propagace, školení	16, 17
	1.6 Ostatní opatření týkající se znalosti českého jazyka	
2. Ekonomická soběstačnost	2.1 Zvyšování informovanosti zaměstnavatelů	18
	2.2 Zvyšování informovanosti cizinců	19, 20, 21, 22
	2.3 Efektivnější využívání rekvalifikačních kurzů	23
	2.4 Podpora sociálních služeb pro cizince, sociální a pracovní poradenství	24, 25, 26, 27
	2.5 Podpora škol, úřadů práce	28, 29, 31, 32
	2.6 Ostatní opatření týkající se ekonomické soběstačnosti	
3. Orientace cizince ve společnosti	3.1 Předmigrační příprava	33, 34, 35
	3.2 Adaptačně-integrační kurzy a informační materiály	36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46
4. Vzájemné vztahy mezi komunitami	4.1 Podpora společných aktivit	47, 48, 49, 50
	4.2 Výzkum vztahů mezi cizinci a majoritou a situace a postavení cizinců v ČR	51, 58
	4.3 Mediální prezentace cizinců v ČR	52
	4.4 Zkvalitnění komunikace na institucionální úrovni	53
5. Komunikace se širokou veřejností (dodatečné opatření k prioritám KIC)	5.1 Tvorba a implementace PR integrace	70, 71, 72

Tabulka 1. Prioritní oblasti KIC 2016 a jejich rozdělení na 23 dílčích priorit a úkoly – druhá část

Prioritní oblast KIC	Meziúroveň (tzv. dílčí priorita)	Číslo úkolu
6. Postupné nabývání práv v závislosti na délce pobytu	6.1 Podpora projektů založených na vlastní aktivitě cizinců	77
	6.2 Podpora participace cizinců na veřejném životě	78
7. Prohlubování odborných kompetencí (dodatečné opatření k prioritám KIC)	7.1 Prohlubování interkulturních a sociokulturních kompetencí pracovníků v přímém kontaktu s cizinci	80, 81
8. Ostatní (kategorie DIP)		

lýzy je nezahrnujeme, neboť se (i přes svůj význam) priorit KIC integrace úžeji netýkají. Tento článek proto staví na datech o projektech převážně integračních, které vnímají migranty jako svou explicitní cílovou skupinu.

Vzhledem k různorodosti jak integračních projektů, tak i systémů podpory jednotlivých poskytovatelů bylo nutné zajistit srovnatelnost částek vynaložených na realizaci integračních projektů. Jednalo se o tyto postupy:

- Přepočet všech dotací přijatých realizátory projektu v zahraničních měnách na české koruny (CZK). Vzhledem k nemožnosti postihnout jednotlivé způsoby financování projektů byl pro přepočet dotací přijatých v zahraničních měnách zvolen tento postup: (1) stanovení data, ve kterém projekt dosáhl poloviny svého trvání, (2) stanovení čtvrtletí daného roku, do kterého spadá zjištěné datum, (3) přepočet částky v zahraniční měně podle průměrného čtvrtletního kurzu v daném čtvrtletí. Za výchozí hodnoty kurzů byly použity průměrné kurzy měn České národní banky.

- Výpočet jedné finanční částky reprezentující finanční objem projektu. Objem financí charakterizující konkrétní projekt je v databázi vyjádřen několika různými ukazateli podle toho, které z nich byly v jednotlivých zdrojích informací sledovány (např. schválený či vyčerpaný rozpočet, příspěvek hlavního donora atd.). Proto byl pro každý projekt vypracován postup, jehož výsledkem je ukazatel finančního objemu, srovnatelný napříč všemi projekty.

- Stanovení ročních výdajů na integraci. Ukazatel finančního objemu byl pro každý projekt rozpočítán na jednotlivé měsíce trvání projektu. Danému roku byla z celkového finančního objemu přiřazena poměrná částka odpovídající počtu měsíců realizace projektu v daném roce.

Jak již bylo zmíněno v úvodu článku, pro jednotlivé prioritní oblasti KIC je formulována řada tzv. úkolů. Vzhledem k jejich množství a konkrétnosti ne-

bylo možné u integračních projektů provést přiřazení na tuto úroveň. Proto byla mezi úrovní prioritních oblastí a úrovní úkolů operativně vytvořena meziúroveň, která sestávala z 23 tzv. dílčích priorit (Tabulka 1), které zároveň respektovaly vymezení prioritních oblastí KIC. Do hodnocení byly zahrnuty pouze tematicky orientované prioritní oblasti KIC, kterých je pět. Protože úkoly byly definovány i k dalším tematicky zaměřeným opatřením, byla k těmto prioritním oblastem KIC přidána dvě dodatečná tematická opatření – Komunikace se širokou veřejností a Prohlubování odborných kompetencí pracovníků v přímém kontaktu s cizinci (Tabulka 1).

Každému integračnímu projektu byly podle šíře jeho tematického záběru přiřazeny maximálně čtyři dílčí priority. Výdaj projektu na jednu dílčí prioritu byl pak proveden prostým vydělením finančního objemu projektu počtem dílčích priorit, ke kterým se vztahoval. Agregací výdajů všech integračních projektů na úrovni dílčích priorit a v druhém kroku na úrovni prioritních oblastí byly zjištěny celkové výdaje na prioritní oblasti KIC. Tyto výdaje pak mohou být dále desagregovány na úroveň např. vybraného roku či poskytovatele.

Analýza těchto projektů umožňuje kromě jiného také zhodnotit podporu jednotlivých programů veřejné podpory či grantových schémat. K tomu lze dospět na základě toho, ke kterým prioritním oblastem KIC se vztahují integrační projekty, na jejichž realizaci byla z těchto programů alokována finanční podpora. Jinými slovy, prostřednictvím integračních projektů analýza v tomto článku zjišťuje, jaká je struktura těchto finančních alokací vzhledem k prioritním oblastem KIC.

Ačkoliv bylo těmito výše zmíněnými postupy dosaženo komplexnější představy o směřování finančních objemů na realizaci jednotlivých prioritních oblastí KIC, došlo zároveň k tomu, že výsledné částky jsou kvalifikovaným odhadem skutečně vynaložených prostředků. Druhým limitem je skutečnost, že informace o výši finančních prostředků přiřazených k dané prioritní oblasti či dílčí prioritě vypovídají málo např. o efektivitě či kvalitě jejich naplňování. Tyto skutečnosti je nutné brát v potaz i v interpretaci výsledků v tomto článku.

Výsledky

V období 2010–2019 bylo v ČR realizováno celkem 3 061 projektů zacílených na podporu integrace migrantů do české společnosti. Tyto projekty mají různorodý charakter, délku trvání, tematické zaměření, výši rozpočtu nebo územní pokrytí. Zásadními poskytovateli těchto finančních prostředků na integraci v ČR jsou subjekty na evropské (např. strukturální fondy EU) a mezinárodní úrovni (např. Norské fondy, viz Tabulka 2). Na celkových výdajích na integraci se v uvedeném období podílely ze zhruba dvou třetin. Poskytovatelé na národní úrovni (zejména ministerstva) pak s necelými 800 mil. Kč zaujímali na celkových výdajích 30% podíl. V jednotlivých letech v rámci sledovaného období si oba typy poskyto-

Tabulka 2. Finanční objemy integračních projektů v ČR podle typu poskytovatele (2010–2019)

Typ poskytovatele finanční podpory	Částka (Kč)	Podíl na celkových výdajích
Evropská a mezinárodní úroveň*	1 707 243 086	65,8 %
Poskytovatelé na národní úrovni	794 105 619	30,6 %
Krajské a obecní samosprávy	53 179 281	2,0 %
Soukromé nadace	40 509 586	1,6 %
Celkem	2 595 037 573	100,0 %

Zdroj: Databáze integračních projektů, vlastní výpočty.

Poznámka: *Částka je včetně povinného příspěvku ze státního rozpočtu, který činí zhruba 33 % z této částky, tj. cca 627 mil. Kč.

vatelů s mírnými výkyvy udržovaly na celkových výdajích víceméně podobné zastoupení. Ostatní typy poskytovatelů mají ve financování integrace v ČR spíše doplňkový charakter.

Podpora prioritních oblastí integrace byla nerovnoměrná. Z celkových finančních objemů projektů směřovalo za období 2010–2019 do čtyř hlavních prioritních oblastí KIC (*Znalost českého jazyka; Ekonomická soběstačnost; Orientace ve společnosti a Vzájemné vztahy mezi komunitami*) zhruba 2,3 mld. Kč, tedy cca 90 % z celkových výdajů, na integrační projekty (Tabulka 3). Integrační projekty byly nejvíce zaměřeny na posílení ekonomické soběstačnosti migrantů. Do této prioritní oblasti KIC směřovalo přes 1 mld. Kč, což znamenalo téměř 40 % z celkových výdajů na integrační projekty.

Finanční objemy integračních projektů také ve významné míře spadaly do prioritní oblasti 1: *Znalost českého jazyka*; na realizaci této prioritní oblasti bylo ve stejném desetiletém období vynaloženo přes 700 mil. Kč.

Na aktivity, které se v integračních projektech vztahovaly k prioritní oblasti 3: *Orientace cizince ve společnosti* (zejména projekty obsahující kurzy sociokulturní orientace migrantů a distribuci informačních materiálů) a 4: *Vzájemné vztahy mezi komunitami*, bylo vynaloženo již relativně menší množství finančních prostředků. Na další opatření (č. 5–7) pak bylo integračními projekty vynaloženo v součtu zhruba 122 mil. Kč (necelých 5 % z celkových výdajů na integrační projekty).

Pohled na zastoupení těchto prioritních oblastí v integračních projektech mezi roky 2010 a 2019 (Graf 1) naznačuje několik trendů. Za prvé, celkové roční finanční objemy integračních projektů za sledované období vzrostly na zhruba dvojnásobek – s výjimkou v letech 2014–2016. Vzhledem ke značné závislosti integračních aktivit na zdrojích z evropských fondů se na poklesu financí projevil začátek nového programového období (2014–2020) v kombinaci se zpožděným spuštěním operačních programů a programů AMIF. Na vyšší roční částku před tímto poklesem dosáhlo financování integračních projektů až v roce 2017.

Tabulka 3. Finanční objemy integračních projektů v ČR podle prioritních oblastí KIC (2010–2019)

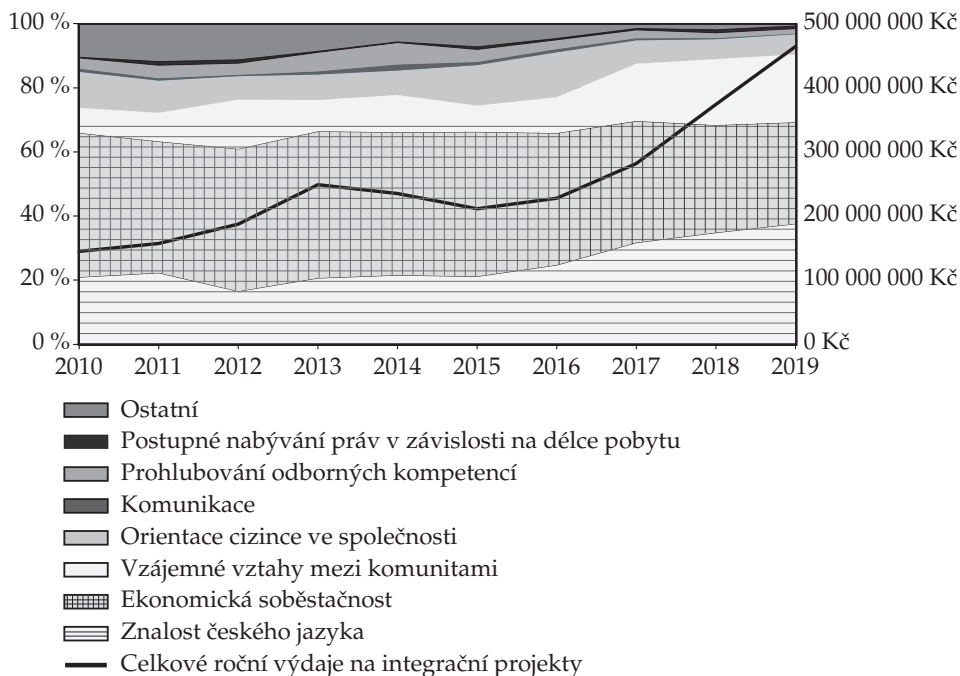
Prioritní oblast KIC	Výdaje na danou prioritní oblast (Kč)	Podíl na celkových výdajích
2. Ekonomická soběstačnost	1 025 676 806	39,5 %
1. Znalost českého jazyka	709 743 899	27,4 %
4. Vzájemné vztahy mezi komunitami	383 283 711	14,8%
3. Orientace cizince ve společnosti	221 160 891	8,5 %
7. Prohlubování odborných kompetencí	87 247 011	3,4 %
5. Komunikace se širokou veřejností	18 415 276	0,7 %
6. Postupné nabývání práv v závislosti na délce pobytu	15 889 816	0,6 %
8. Ostatní (přidaná kategorie DIP)	133 620 163	5,1 %
Celkem	2 595 037 573	100 %

Zdroj: *Databáze integračních projektů, vlastní výpočty.*

Za sledované období se rovněž proměnilo zastoupení jednotlivých prioritních oblastí, ke kterým se realizované integrační projekty vztahovaly. Došlo ke snižování podílu aktivit spojených s podporou ekonomické soběstačnosti především na úkor zvyšování významu oblasti výuky českého jazyka (a to především u dětí a žáků s odlišným mateřským jazykem). V uvedeném období také významně rostlo zastoupení prioritní oblasti 4: *Vzájemné vztahy mezi komunitami*. Význam ostatních méně zastoupených prioritních oblastí spíše upadal.

Prioritní oblasti jsou příliš široké na to, abychom zjistili, ke kterým konkrétním aktivitám či úkolům se integrační projekty vztahovaly. Lepší představu o naplňování prioritních oblastí KIC lze získat na úrovni dílčích priorit (Tabulka 4). V rámci prioritní oblasti 2: *Ekonomická soběstačnost* se integrační projekty z více než poloviny vztahovaly k sociálnímu, právnímu a pracovnímu poradenství (přes 520 mil. Kč za období 2010–2019) a dále k podpoře informovanosti cizinců ze strany jak CPIC, tak registrovanými poskytovateli sociálních služeb. Ostatní dílčí priority (zvyšování informovanosti zaměstnavatelů nebo podpora škol a úřadů práce) byly integračními projekty téměř opomíjeny. V prioritní oblasti 1: *Znalost českého jazyka* se integrační projekty nejvíce zaměřovaly na poskytování kurzů českého jazyka, a to jak dětem/žákům s odlišným mateřským jazykem, tak i dospělým migrantům (cca 63% podíl z výdajů na tuto prioritní oblast, tj. 450 mil. Kč). Výdaje byly také směřovány do dílčí priority Podpora kapacit, interkulturního vzdělávání (21 %, cca 150 mil. Kč), což značí především asistenci migrantů na úřadech, překladatelskou činnost nebo činnost interkulturních pracovníků. Přes 10 % výdajů v této prioritní oblasti pak bylo přiřazeno k podpoře účasti žáků na ostatních

Graf 1. Vývoj zastoupení prioritních oblastí KIC na celkových výdajích na integraci v ČR (2010–2019)

Zdroj: Databáze integračních projektů, vlastní výpočty.

vzdělávacích a kulturně-poznávacích akcích. Zde je nutné upozornit, že do této kategorie byly přiřazovány i projekty, které tuto účast podporovaly i u dospělých migrantů. Na ostatní dílčí priority v této prioritní oblasti bylo vynaloženo menší množství finančních prostředků, zčásti i proto, že se jedná spíše o systémově než intervenčně orientovaná opatření a úkoly (např. informační a metodická podpora kontaktních center nebo oblast diagnostiky znalosti českého jazyka).

V prioritní oblasti 4: *Vzájemné vztahy mezi komunitami* byly integrační projekty přiřazovány z více než poloviny (cca 220 mil. Kč za období 2010–2019) k dílčí prioritě zaměřené na podporu rozvoje lokálního komunitního soužití či vzájemného sdílení informací o kultuře a zvycích, ze zhruba čtvrtiny (tj. cca 106 mil. Kč) pak na dílčí prioritu Zkvalitnění komunikace na institucionální úrovni. Obsahem této dílčí priority je např. využívání služeb interkulturních pracovníků, tlumočnicků, asistentů pro komunikaci s úřady a asistentů pedagoga z řad cizinců pro zkvalitnění komunikace mezi cizinci, institucemi i veřejností. Svým zaměřením se tak zčásti překrývá s dílčí prioritou 1.3: Podpora kapacit a interkulturního

Tabulka 4. Vnitřní struktura čtyř hlavních prioritních oblastí KIC z hlediska výdajů na integraci (2010–2019)

Název prioritní oblasti KIC a dílčích priorit	Podíl výdajů v dané prioritní oblasti
2. Ekonomická soběstačnost	1 025 676 806
2.1 Zvyšování informovanosti zaměstnavatelů	0,8 %
2.2 Zvyšování informovanosti cizinců	36,9 %
2.3 Efektivnější využívání rekvalifikačních kurzů	1,2 %
2.4 Podpora sociálních služeb pro cizince, sociální a pracovní poradenství	54,4 %
2.5 Podpora škol, ÚP	0,2 %
2.6 Ostatní opatření týkající se ekonomické soběstačnosti	6,5 %
1. Znalost českého jazyka	709 743 899
1.1 Podpora znalosti českého jazyka	63,6 %
1.2 Rámec výuky českého jazyka	3,1 %
1.3 Podpora kapacit, interkulturního vzdělávání	21,2 %
1.4 Podpora účasti žáků na ostatních vzdělávacích a kulturně-poznávacích akcích	11,7 %
1.5 Zkouška z českého jazyka – koncepce, metodika, propagace, školení	0,1 %
1.6 Ostatní opatření týkající se znalosti českého jazyka	0,3 %
4. Vzájemné vztahy mezi komunitami	383 283 711
4.1 Podpora společných aktivit	57,4 %
4.2 Výzkum vztahů mezi cizinci a majoritou a situace a postavení cizinců v ČR	8,8 %
4.3 Mediální prezentace cizinců v ČR	6,1 %
4.4 Zkvalitnění komunikace na institucionální úrovni	27,7 %
3. Orientace cizince ve společnosti	221 160 891
3.1 Předmigrační příprava	5,8 %
3.2 Adaptačně-integrační kurzy a informační materiály	94,2 %

Zdroj: Databáze integračních projektů, vlastní výpočty.

vzdělávání. V prioritní oblasti 3: *Orientace cizince ve společnosti* je zcela dominantní dílčí prioritou 3.2: Adaptačně-integrační kurzy a informační materiály, kde opět dochází k tematickému překryvu, v tomto případě s dílčí prioritou 2.2: Zvyšování informovanosti cizinců.

Za pozornost stojí, že přes 5 % (133 mil. Kč, Tabulka 3) z celkových výdajů směřovalo na témata a aktivity, které nebylo možné přiřadit k žádnému úkolu a dílčí prioritě KIC. Tyto integrační projekty byly zaměřeny nejčastěji na zajištění bydlení, posilování zdravotního stavu migrantů, podporu integrace prostřednictvím umělecké činnosti nebo posílení kapacit neziskových organizací. K této kategorii je nutné přičíst také výdaje směřující do priorit 1.6: Ostatní opatření týkající se znalosti českého jazyka (2 mil. Kč) a 2.6: Ostatní opatření týkající se ekonomické soběstačnosti (cca 66 mil. Kč, Tabulka 4). Ačkoliv se tyto aktivity v těchto kategoriích rámcově vztahují k daným prioritním oblastem, nejsou explicitně vyjmenovány mezi úkoly KIC 2016. V rámci dílčí priority 1.6 se jedná např. o zvyšování dovedností a pracovní rekvalifikace (např. v oblasti IT), psychologickou a psychosociální podporu při hledání zaměstnání, sociální podnikání nebo mentoring a podporu osobního rozvoje migrantů. Do kategorie 1.6 byla nejčastěji přiřazována podpora zájmových aktivit migrantů.

Diskuse

Studie věnující se začleňování cizinců se často zaměřují na vymezení či pojetí tohoto tématu, porovnání přístupu různých zemí či různé úrovně integrace a jen málo studií se věnuje naplňování a implementaci integračních opatření [Peninx, Garcés-Mascreñas 2016]. Naše zkušenost ukazuje, že je tomu tak i proto, že zachytit různé úrovně a oblasti integrace migrantů zůstává i ve státech s málo rozvinutou integrační politikou náročné. Svou roli sehrává i to, že ze své podstaty je integrace migrantů horizontálním, průřezovým tématem, zasahujícím do kompetencí řady resortů [srov. Scholten 2013]. O to důležitější je kompetenční vyjasněnost a důslednost vykonávání koordinační funkce, zejména z hlediska harmonizace obsahu dílčích programů či grantových schémat. Ačkoli to nebylo naším primárním cílem, právě problém nerozvinutého systému řízení agendy integrace zřetelně vyvstával jak při sběru dat, tak z nastavení priorit KIC i zacílení finančních prostředků či jejich využití.

Doomerik a Burquetas-Callejo [2016] upozorňují, že integrační opatření ve východní Evropě vyplývají spíše z dostupnosti fondů EU než z jakékoli skutečné společenské nebo politické poptávky. Výsledky ukazují, že jinak je tomu i v případě ČR. Národní zdroje sice tvoří třetinu vydaných nákladů, ale slouží zejména jako kofinancování evropských zdrojů. Se závislostí na ze dvou třetin dominujících evropských (a mezinárodních) zdrojích je ovšem spojena jak mimořádná závislost na programovém období, tak obtížná (a někdy absentující) koordinace zacílení jednotlivých programů v oblasti integrace. S výjimkou několika

málo kontinuálně financovaných projektů, jako je fungování regionálních center pro podporu integrace cizinců, tak řada často nelehce vydaných opatření stojí a padá na projektech realizovaných v omezeném časovém rámci a s nejistou udržitelností. Evropské financování se tak na jednu stranu ukazuje jako pro agendu zcela klíčové a skutečně přináší řadu velmi pozitivních projektů i například podporu práce poměrně rozsáhlé sítě českých nevládních organizací či aktivních škol, na stranu druhou zůstává udržitelnost aktivit, jejich administrativní náročnost i dlouhodobý dopad velkou výzvou. Projektové financování se pak odráží i na tom, jakých změn je možné v oblasti integrace dosáhnout: nabízí podporu řešení konkrétních problémů, ale ne již udržitelnost těchto řešení, včetně vlivu na nastavení institucí [srov. Van Wolleghe 2020].

Pokud se podíváme blíže na podporu vytyčených prioritních oblastí, ukazuje se, že jak v nastavení KIC, tak v míře alokovaných zdrojů je v ČR kladen silný důraz na snahu a povinnosti na straně migrantů. Výdaje na integrační projekty jsou zaměřeny především na zvládnutí jazykových dovedností, zvýšení informovanosti a začlenění migrantů na trh práce ve smyslu přizpůsobení se poptávce na pracovním trhu. Ve výsledku tak jde o primární důraz na začlenění migrantů do širšího společenského a ekonomického rámce. Ačkoliv se výše vynaložených finančních prostředků může zdát jako vysoká, v porovnání s velikostí cílové skupiny se ukazuje spíše podfinancovanost této oblasti; při velkém zjednodušení a zohlednění počtu migrantů v daném roce se vynaložená roční podpora pohybuje v relevantních oblastech (např. výuka češtiny) v řádu jednotek až desítek korun ročně na jednotlivce.

Slabší důraz v procesu integrace je v KIC věnován roli majoritní společnosti. Podobný trend se pak ukazuje i ve financování, kde je podporován zejména prostřednictvím komunitních aktivit. Majoritní společnost ani její jednotlivé specifické cílové skupiny tak nejsou cílovou skupinou např. systematického vzdělávání v oblasti otevřenosti, tolerance či odbourávání stereotypů. Tyto aktivity se sice realizují např. formou multikulturní či interkulturní výuky na školách v rámci jiných koncepcí, v KIC ale nejsou nijak obsaženy či na ně v KIC není odkazováno. V rámci alespoň dvojstranného pojetí integrace migrantů tak KIC významně vynechává roli majoritní společnosti. Stejně tak jsou nevýrazné výdaje na infrastrukturu zajištění integrace. Kromě centrálních orgánů a sítě regionálních center na podporu integrace cizinců není téměř podporována činnost nestátních aktérů integrace, např. krajských či obecních samospráv, nestátních neziskových organizací či školských zařízení. I zvyšování kulturní přístupnosti a otevřenosti českých institucí zůstává stranou. Malý důraz je kladen na roli zaměstnavatelů či úřadů práce, a to i přesto, že nejvíce podporovanou prioritou je ekonomická integrace migrantů.

Vzhledem k tomu, že jsme v teoretické části akcentovali i transnacionální potenciál integrace, není bez zajímavosti, že nejenže KIC neobsahuje žádná opatření, která lze napojit na aspekty transnacionalismu, ale ani toto není výraznějším tématem realizovaných projektů.

Vypovídající je i pohled na to, co KIC jako prioritu nevidí, ale kam prostředky i tak směřují. Zejména se jedná o roli samotných migrantů – jejich vlastní iniciativy, zdravotní stav, osobní rozvoj a nalezení vlastního přínosu pro českou společnost. I z tohoto důvodu spadá zjištěná podpora těchto aktivit mimo KIC zejména do kategorie 8: *Ostatní*, neboť se tematicky „nevešla“ do stávajících prioritních oblastí KIC. V celkovém objemu prostředků se nezdá být 5 % podpory na nevytyčené priority marginálních.

Shrneme-li stručně naše zjištění, ukázali jsme, že čtyři hlavní priority v oblasti integrace migrantů dostávají určitou, byť ne příliš významnou podporu a že alokované prostředky cílí zejména na podporu základních opatření směrem k migrantům. Článek nicméně nenabízí odpovědi na to, do jaké míry tato opatření pokrývají potřeby migrantů, jak se do společného soužití promítá minimální opatření vůči veřejným institucím a majoritní společnosti, ani informace, jak efektivně byly alokované prostředky využity. Předkládaná data však mohou sloužit jako výchozí bod pro tyto a mnohé další s integrací migrantů spjaté otázky.

Závěry

Tento článek měl dva cíle: zodpovědět, do jaké míry a z jakých zdrojů dochází k podpoře stanovených priorit v oblasti integrace migrantů v ČR. Výsledky ukazují, že zásadními poskytovateli prostředků na integraci v ČR jsou subjekty na evropské a mezinárodní úrovni, a to dokonce z 66 %. Zbylou třetinu prostředků vydají především česká ministerstva, nicméně významný objem těchto prostředků je součástí kofinancování zdrojů evropských. Jak naznačují i výkvyv realizovaných projektů, podpora integračních opatření v ČR je závislá zejména na dostupnosti evropských fondů. Množství alokovaných finančních prostředků na realizaci jednotlivých integračních opatření KIC je sice pouze dílčím ukazatelem jejich významu, nicméně do jisté míry odráží národní politickou nebo společenskou poptávku. Z tohoto hlediska lze konstatovat, že integrační politiky jsou utvářeny především prostřednictvím dostupnosti evropských fondů [srov. Doomernik, Bruquetas-Callejo 2016]. Ve středoevropském kontextu se zdaleka nejedná o výjimečnou situaci, k podobným výsledkům dochází Stefanska [2011] i na případě Polska. Co se týče podpory stanovených priorit v oblasti integrace migrantů v ČR, je nejvíce podporována ekonomická soběstačnost migrantů, a to zejména z pohledu sociálního a pracovního poradenství a informovanosti. Na významu dlouhodobě nabývá podpora znalosti českého jazyka. Významná je i podpora vzájemných vztahů mezi komunitami, zejména společných aktivit, a orientace cizinců ve společnosti skrze adaptačně-informační kurzy a informační materiály. Analýza podpořených oblastí tak dále ukazuje, že Česká republika nejen v KIC stále více akcentuje ty aspekty integrace, které se vztahují na nároky na migranty samotné, ale že tento trend je – s částečnou výjimkou podpory vztahů mezi komunitami – patrný i z perspektivy finančních toků.

Na evropské úrovni deklarovaná trojstrannost integrace, která při zohlednění role země původu částečně bere v potaz i vliv transnacionálních vazeb, se neobjevuje ani v českém koncepčním pojetí, ani v zacílení podporovaných projektů. Tématem pro českou integrační politiku však zůstává i dvojstrannost této agendy. Ačkoli v KIC stát deklaruje integraci jako obousměrný proces mezi nově příchozími a majoritní společností, zůstává ona obousměrnost nepodporovanou vizí. Roli přijímající společnosti se nastavené priority věnují minimálně a ještě méně jsou pak finančně podporovány. Pohled na stanovení i podporu dílčích priorit integrace migrantů pak ukazuje, že podporovány jsou především kompetence na straně migrantů samotných. I tato podpora je však optikou míry alokovaných peněz a počtu migrantů mimořádně slabá. Malý důraz na inkluzivnost ze strany státu (projevující se mimo jiné v ohledu politické participace migrantů, malého počtu udělených občanství či dlouhodobě pojmenovaných, avšak neřešených problémů, jako je přístup řady migrantů ke zdravotní péči) i slabé financování integrace je tak v přímém rozporu s poznatky o tom, kdy integrační politiky dosahují kýžených výsledků [Zwysen, Demireva 2020; González-Ferrer, Morales 2013; Yuval-Davis 2011].

Joppke [2007: 15] poukázal na to, že i přes zjevné rozdíly v rozsahu a míře politiky občanské integrace v celé Evropě je zaměření se na „povinnosti migrantů“ společným rysem většiny z nich. Článek ukazuje, že ČR můžeme směle mezi země s tímto trendem zařadit, a to nejen díky nové povinnosti migrantů absolvovat adaptačně-integrační kurzy, ale i kvůli oblastem, do kterých jsou nejvíce alokovány finanční prostředky. Tento trend by jistě neměl zůstat bez povšimnutí, jakkoli se důraz na vytvoření obrazu „úspěšně integrovaného migranta“ může zdát lákavý, nemusí tento přístup přinášet vytoužené výsledky tak samozřejmě, jak by se mohlo zdát [Goodman, Wright 2015].

Závěrem dodejme, že celkové pojetí integrace migrantů je mnohem širší společenské téma, do kterého se promítá řada formálních i neformálních mechanismů ze strany přijímajícího státu a společnosti i přístup migrantů samotných, než je možné zachytit z perspektivy priorit integrace a jejich financování. Tento článek nicméně otevřel jednu z mnoha oblastí, které se v integraci migrantů ukazují jako klíčové a dosud opomíjené. Pokud zohlednění různých limitů přispěje k věcné debatě o pojetí a financování integrace migrantů v ČR, splnil svou roli.

MARIE JELÍNKOVÁ přednáší na katedře veřejné a sociální politiky na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Dlouhodobě se zaměřuje na situaci migrantů v České republice, věnovala se tématům, jako je přístup migrantů ke zdravotní péči, situace migrantů bez oprávnění k pobytu či migrantkám-seniorkám. V posledních letech se zaměřuje na téma lokální integrace migrantů, a to zejména z pohledu víceúrovňového vládnutí a implementace těchto politik.

ONDŘEJ VALENTA je absolventem katedry sociální geografie a regionálního rozvoje na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy a člen Geografického migračního centra – GEO-MIGRACE. Působil v Technologickém centru AV ČR, pracuje ve Sdružení pro integraci a migraci. Specializuje se na migraci kvalifikované pracovní síly a hodnocení systému, politik integrace migrantů v ČR a analýzu dat.

Literatura

- Algan, Y., Ch. Dustmann, A. Glitz, A. Manning. 2010. „The Economic Situation of First and Second-Generation Immigrants in France, Germany and the United Kingdom.“ *The Economic Journal* 120 (542): F4–F30, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2009.02338.x>.
- Alba, R. D., V. Nee. 2003. *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674020115>.
- Bertossi, Ch. 2011. „National Models of Integration in Europe: A Comparative and Critical Analysis.“ *American Behavioral Scientist* 55 (12): 1561–1580, <https://doi.org/10.1177/0002764211409560>.
- Bilgili, O., I. Agimi. 2015. *Supporting Immigrant Integration in Europe : What Role for Origin Countries' Subnational Authorities?* [online]. Robert Schuman Centre for Advanced Studies (RSCAS). Dostupné z: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/34944>.
- Brubaker, R. 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press.
- Caponio, T., A. Hunter, S. Verbeek. 2015. „(De)Constructing Expertise: Comparing Knowledge Utilization in the Migrant Integration ‘Crisis’.“ *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 17 (1): 26–40, <https://doi.org/10.1080/13876988.2014.889902>.
- Castles, S., M. Korac, E. Vasta, S. Vertovec. 2002. *Integration: Mapping the Field* [online]. Oxford: Centre on Migration, Policy, and Society and Refugee Studies Centre. Dostupné z: http://www.blink.org.uk/docs/mapping_the_field.pdf.
- Castles, S., M. J. Miller. 2009. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- ČSÚ. 2020. „Cizinci: počet cizinců.“ *Český statistický úřad* [online]. [cit. 7. 11. 2020]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/cizinci/cizinci-pocet-cizincu>.
- Dobiášová K., M. Kotrusová. 2020. „Potřebujeme je, chceme jim pomoci nebo se jich bojíme? Jak jsou v České republice rámovány rodiny imigrantů.“ *Sociológia – Slovak Sociological Review* 52 (1): 24–50, <https://doi.org/10.31577/sociologia.2020.52.1.2>.
- Doomernik, J., M. Bruquetas-Callejo. 2016. „National Immigration and Integration Policies in Europe Since 1973.“ Pp. 57–76 in G. Garcés-Masareñas, R. Penninx (eds.). *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors*. IMISCOE Research Series. Cham: Springer International Publishing, https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4_4.
- Drbohlav, D., O. Valenta. 2014. „Czechia: The Main Immigration Country in the V4.“ Pp. 41–71 in *Discovering Migration between Visegrad Countries and Eastern Partners*. Budapest: HAC RCAES Geographical Institute.
- Duyvendak, J. W., P. Scholten, M. Bassi. 2009. „Le ‘modèle multiculturel’ d’intégration néerlandais en question.“ *Migrations Societe* 122 (2): 77–106, <https://doi.org/10.3917/migra.122.0077>.

- Erdal, M. B., C. Oeppen. 2013. „Migrant Balancing Acts: Understanding the Interactions between Integration and Transnationalism.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39 (6): 867–884, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765647>.
- Eurostat. 2018. „Migration and Migrant Population Statistics.“ *Eurostat Statistics Explained* [online]. [cit. 10. 11. 2020]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics.
- Evropská komise. 2011. *European Agenda for the Integration of Third Country Nationals*. Brussels: European Commission. COM (2011).
- Ewijk, E. van. 2013. *Between Local Governments and Communities: Knowledge Exchange and Mutual Learning in Dutch-Moroccan and Dutch-Turkish Municipal Partnerships*. Ph.D. dissertation. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Favell, A. 2005. „Europe’s Identity Problem.“ *West European Politics* 28 (5): 1109–1116, <https://doi.org/10.1080/01402380500311863>.
- Fossati, F., F. Liechti. 2020. „Integrating Refugees through Active Labour Market Policy: A Comparative Survey Experiment.“ *Journal of European Social Policy* 30 (5): 601–615, <https://doi.org/10.1177/0958928720951112>.
- Garcés-Masareñas, B., R. Penninx (eds.). 2016. *Integration Processes and Policies in Europe*. IMISCOE Research Series. Cham: Springer International Publishing, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4>.
- González-Ferrer, A., G. Morales. 2013. „Do Citizenship Regimes Shape Political Incorporation? Evidence from Four European Cities.“ *European Political Science* 12 (4): 455–466, <https://doi.org/10.1057/eps.2013.15>.
- Goodman, S. W. 2010. „Integration Requirements for Integration’s Sake? Identifying, Categorising and Comparing Civic Integration Policies.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36 (5): 753–772, <https://doi.org/10.1080/13691831003764300>.
- Goodman, S. W., M. Wright. 2015. „Does Mandatory Integration Matter? Effects of Civic Requirements on Immigrant Socio-Economic and Political Outcomes.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41 (12): 1885–1908, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1042434>.
- Green, E. G. T., E. P. Visintin, O. Sarrasin, M. Hewstone. 2020. „When Integration Policies Shape the Impact of Intergroup Contact on Threat Perceptions: A Multilevel Study across 20 European Countries.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46 (3): 631–648, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1550159>.
- Harder, N., L. Figueroa, R. M. Gillum, D. D. Laitin, J. Hainmueller. 2018. „Multidimensional Measure of Immigrant Integration.“ *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115 (45): 11483–11488, <https://doi.org/10.1073/pnas.1808793115>.
- Heckmann, F. 1999. *Integration Policies in Europe: National Differences and/or Convergence?* European Forum for Migration Studies: Institute at the University of Bamberg.
- Hinger, S., R. Schweitzer (ed.). 2020. *Politics of (Dis)Integration*. IMISCOE Research Series. Cham: Springer International Publishing, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-25089-8>.
- Hnilicová H., K. Dobiášová. 2011. „Migrants’ Health and Access to Healthcare in the Czech Republic.“ *Central European Journal of Public Health* 19 (3): 134–138, <https://doi.org/10.21101/cejph.a3657>.
- Hřebíčková, M. 2020. „Kulturní orientace Vietnamců v ČR: generační srovnání.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 56 (2): 197–227, <https://doi.org/10.13060/csr.2020.007>.
- Jelínková, M. 2019. „A Refugee Crisis Without Refugees: Policy and Media Discourse on Refugees in the Czech Republic and Its Implications.“ *Central European Journal of Public Policy* 13 (1): 33–45, <https://doi.org/10.2478/cejpp-2019-0003>.
- Joppke, C. 2007. „Beyond National Models: Civic Integration Policies for Immigrants in Western Europe.“ *West European Politics* 30 (1): 1–22, <https://doi.org/10.1080/01402380601019613>.

- Juárez, S. P., H. Honkaniemi, A. C. Dunlavy, R. W. Aldridge, M. L. Barreto, S. V. Katikireddi, M. Rostila. 2019. „Effects of Non-Health-Targeted Policies on Migrant Health: A Systematic Review and Meta-Analysis.“ *The Lancet Global Health* 7 (4): 420–435, [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(18\)30560-6](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(18)30560-6).
- Kivisto, P. 2001. „Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts.“ *Ethnic and Racial Studies* 24 (4): 549–577, <https://doi.org/10.1080/01419870120049789>.
- Kofman, E. (ed.). 2000. *Gender and International Migration in Europe: Employment, Welfare, and Politics. Gender, Racism, Ethnicity*. London; New York: Routledge.
- Kostelecká, Y., D. Hána, J. Hasman. 2017. *Integrace žáků-cizinců v širším kontextu*. Praha: Univerzita Karlova.
- Leontiyeva, Y. 2014. „The Education–Employment Mismatch among Ukrainian Migrants in the Czech Republic.“ *Central and Eastern European Migration Review* 3 (1): 63–84.
- Leontiyeva, Y., B. Tollarová, R. Mikešová. 2017. *Analýza postavení migrantů a migrantek na území hl. m. Prahy. Závěrečná zpráva z výzkumu* [online]. Dostupné z: <http://metropolevsech.eu/wp-content/uploads/2017/11/Anal%C3%BDza-postaven%C3%AD-migrant%C5%AF-a-migrantek-2017.pdf>.
- Levitt, P., N. Glick Schiller. 2006. „Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society.“ *International Migration Review* 38 (3): 1002–1039, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00227.x>.
- Manatschal, A. V. Wisthaler, Ch. I. Zuber. 2020. „Making Regional Citizens? The Political Drivers and Effects of Subnational Immigrant Integration Policies in Europe and North America.“ *Regional Studies* 54 (11): 1475–1485, <https://doi.org/10.1080/00343404.2020.1808882>.
- Martinelli, A. 2014. „The Multilevel Governance of Immigrant Integration in the European Union.“ KING Project – Political Science Unit Overview Paper n.3.
- MIPEX. 2020. *Migrant Integration Policy Index* [online]. [cit. 17. 11. 2020]. Dostupné z: <https://www.mipex.eu/>.
- Penninx, R. 2009. *Decentralising Integration Policies. Managing Migration in Cities, Regions and Localities* [online]. Policy Network Paper. Dostupné z: [http://integratingcities2012.eu/documents/\(2009%20-%20Penninx\)%20Decentralising%20integration%20policies.pdf](http://integratingcities2012.eu/documents/(2009%20-%20Penninx)%20Decentralising%20integration%20policies.pdf).
- Penninx, R., B. Garcés-Mascreñas. 2016. „The Concept of Integration as an Analytical Tool and as a Policy Concept.“ Pp. 11–29 in B. Garcés-Mascreñas, R. Penninx (eds.). *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors*. IMISCOE Research Series. Cham: Springer International Publishing, https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4_2.
- Pořízek, P. 2018. „„Lesk a bída“ integrace cizinců pohledem vládních koncepcí integrace cizinců.“ *AUC IURIDICA* 2018 (2): 49–72, <https://doi.org/10.14712/23366478.2018.5>.
- Pořízková, H. 2008. *Analýza zahraniční zaměstnanosti v České republice; postavení cizinců na trhu práce a podmínky jejich ekonomické integrace*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Rada EU. 2004. *Common Basic Principles for Immigrant Integration Policy in the EU* [online]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/common-basic-principles-for-immigrant-integration-policy-in-the-eu>.
- Rákoczyová, M., R. Trbola (ed.). 2009. *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Scholten, P. 2013. „The Multilevel Governance of Migrant Integration: A Multilevel Governance Perspective on Dutch Migrant Integration Policies.“ Pp. 151–169 in U. Korkut et al. (eds.). *The Discourses and Politics of Migration in Europe*. Europe in Transition: The NYU European Studies Series. New York: Palgrave Macmillan US, https://doi.org/10.1057/9781137310903_9.

- Scholten, P. 2018. „Beyond Migrant Integration Policies: Rethinking Urban Governance of Migration-Related Diversity.“ *Hrvatska i komparativna javna uprava* 18 (1): 7–30, <https://doi.org/10.31297/hkju.18.1.6>.
- Scholten, P., E. Collett, M. Petrovic. 2017. „Mainstreaming Migrant Integration? A Critical Analysis of a New Trend in Integration Governance.“ *International Review of Administrative Sciences* 83 (2): 283–302, <https://doi.org/10.1177/0020852315612902>.
- Snel, E., G. Engbersen, A. Leerkes. 2006. „Transnational Involvement and Social Integration.“ *Global Networks* 6 (3): 285–308, <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00145.x>.
- Spencer, S. (ed.). 2003. *The Politics of Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change*. The Political Quarterly. Malden: Blackwell Publishing.
- Spencer, S., B. Cooper. 2006. *Social Integration of Migrants in Europe: A Review of the European Literature 2000–2006*. Compas Working Paper. Oxford: University of Oxford.
- Stefanska, R. 2011. „Migration and Integration Policy.“ In P. Kaczmarczyk (ed.). *Recent Trends in International Migration in Poland: The 2010 OECD Report*. CMR Working Papers number 51/109. Warsaw: Center for Migration Research.
- Šimon, M. et al. 2020. „Základní trendy rozmístění cizinců v Česku 2008–2015: Rezidenční segregace perspektivou různě velkých individualizovaných sousedství.“ *Urbanismus a územní rozvoj* 23 (3): 9–17.
- Thomas, W. I., F. Znaniecki. (1920) 1996. *The Polish Peasant in Europe and America: A Classic Work in Immigration History*. Urbana: University of Illinois Press.
- Unterreiner, A., A. Weinár. 2017. „Introduction: Integration as a Three-Way Process.“ Pp. 1–19 in A. Weinár, A. Unterreiner, P. Fargue. *Migrant Integration Between Homeland and Host Society Volume 1*. Cham: Springer International Publishing, https://doi.org/10.1007/978-3-319-56176-9_1.
- Valentová, E. (ed.). 2018. *Integrace cizinců v Česku z pohledu nevládních organizací* [online]. Konsorcium nevládních organizací pracujících s migranty v ČR. Dostupné z: https://www.migracnikonsorcium.cz/wp-content/uploads/2019/01/Integrace-z-pohledu-NNO_produk%C4%8D-2_EU.pdf.
- Van Breugel, I., P. Scholten. 2020. „Governance by Proxy: A Comparative Policy Analysis of the Mainstreaming of Immigrant Integration Governance.“ *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 22 (3): 207–225, <https://doi.org/10.1080/13876988.2019.1619973>.
- Van Wolleghem, P. G. 2019. „Why Implement Without a Tangible Threat? The Effect of a Soft Instrument on National Migrant Integration Policies.“ Pp. 133–161 in P. G. Van Wolleghem. *The EU's Policy on the Integration of Migrants*. Cham: Springer International Publishing, https://doi.org/10.1007/978-3-319-97682-2_5.
- Van Wolleghem, P. G. 2020. „Does Administrative Capacity Matter? The Absorption of the European Fund for the Integration of Migrants.“ *Policy Studies*, <https://doi.org/10.1080/01442872.2020.1770209>.
- Vertovec, S. 2009. *Transnationalism*. Key ideas. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203927083>.
- Volante, L., D. Klinger, O. Bilgili (eds.). 2018. *Immigrant Student Achievement and Education Policy*. Cham: Springer International Publishing, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-74063-8>.
- Warner, W. L., L. Srole. 1945. *The Social Systems of American Ethnic Groups*. New Haven: Yale University Press.
- Yuval-Davis, N. 2011. *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*. London: Sage, <https://doi.org/10.4135/9781446251041>.
- Zinccone, G. 2000. „A Model of ‘Reasonable Integration’: Summary of the First Report on

- the Integration of Immigrants in Italy." *International Migration Review* 34 (3): 956–968, <https://doi.org/10.1177/019791830003400312>.
- Zogata-Kusz, A. 2020. „Immigration and Integration Policies in Czechia.” Pp. 173–196 in M. Duszczyk, M. Pachocka, D. Pszczółkowska. *Relations between Immigration and Integration Policies in Europe*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780429263736-10>.
- Zwysen, W., N. Demireva. 2020. *Who Benefits from Host Country Skills? Evidence of Heterogeneous Labour Market Returns to Host Country Skills by Migrant Motivation*. No. 2020-06. ISER Working Paper Series. Institute for Social and Economic Research. Dostupné z: <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/iser/2020-06.pdf>.

Fórum sociální politiky

Obsah č. 1/2022, 16. roč.

Recenzované články

Jana Barvíková – Jana Paloncyová: Role romské etnicity v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče

Dana Hobzová: Systém sociální ochrany rodin s dětmi v ČR ve srovnání se systémy sociální ochrany rodin s dětmi ve vybraných evropských zemích

Diskuse

Marek Hrubec – Martin Brabec: Co lze očekávat od základního příjmu? Sociální a civilizační změnu

Anketa

Sociálně politické a sociálně-ekonomické dopady unijní Zelené dohody pro Evropu

Poznatky z praxe

Jitka Chrtková – Jana Sládková Filipčíková: Další aktivity projektu MPSV „Krajská rodinná politika“

Knihy, které nezestárlý

Jan Keller připomíná knihu **Ulricha Becka** „Riziková společnost“

Recenze

Sociolog **Martin Spurný** hodnotí publikaci „Neznámá společnost“

Ekonom **Jan Mertl** recenzuje knihu „Česká jízda“

Fórum sociální politiky (FSP) je odborným recenzovaným časopisem. Jeho vydavatelem je Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

FSP vychází šestkrát ročně v minimálním rozsahu 32 stran, cena jednotlivého čísla je 60 Kč, celoroční předplatné činí 360 Kč.

Objednávky jednotlivých čísel i celého ročníku přijímá Česká pošta: oddělení periodický tisk, Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3; e-mail: postabo.prstc@cpost.cz

<https://www.vupsv.cz/casopis/>

K odchodu Pavly Horské (1927–2021)

Některé osobnosti dokážou jít rovně, i když se osudové milníky snaží jejich životní dráhu změnit ve slalom, udrží směr a kráčí bez oklik nebo každou z nich neomylně stočí k původně zamýšlené trajektorii. Právě takovou cílevědomou, a někdy až v dobrém slova smyslu tvrdou osobností, zarputilou helvetkou (přinejmenším v mládí ostatně i konfesní příslušností) byla významná historička 19. století a jedna ze zakladatelských osobností české historické demografie Pavla Horská.

Jako Pavla Vrbová se narodila 5. února 1927 v rodině profesora české techniky, po matce pocházela z rodu podkrkonošských evangelíků, což předurčilo její celoživotní zájem jak o technologický a technický vývoj, tak o sociální dějiny v souvislostech různých podob průmyslové revoluce. Další zásadní inspirací pro ni bylo studium francouzského gymnázia, z něž si kromě jazykové orientace mezi českými historiky přece jen spíše výjimečně odnesla rovněž celoživotní obdiv k francouzské kultuře a vzdělanosti. S tímto zázemím po absolutoriu nastoupila na pražskou filozofickou fakultu, kde v roce 1952 ukončila studium historie a francouzštiny. Jako jedna z posledních přitom prošla klasickým rigorózním řízením (to bylo v následujícím roce zrušeno), ale už s novým, marxistickým obsahem – disertací u Oldřicha Říhy psala na dějiny první československé továrny na stroje.

Po krátkém intermezzu v knihovně Historického semináře jí to umožnilo nástup do nově zřízeného Historického ústavu ČSAV (1952), v němž vytrvala až do odchodu do penze v roce 1983. Přes sociální citlivost a odborný zájem o hospodářské a sociální dějiny se však sama nikdy marxistickou historičkou nestala. Jako mnozí další evangelíci s obdobnými kořeny sice v řadě ohledů smýšlela podobně jako doboví mocní, avšak udržovala si od nich kritický odstup a nenechala se zlákat ani naivní bezprostředností mládežnického kolektivismu, ani později tzv. prozřením někdejších stalinských kádřů. V tom ji ostatně podporoval její manžel, historik astronomie Zdeněk Horský (1929–1988), patřící rovněž mezi osobnosti „ideově a politicky problematické“.

Pavla Horská
archiv Petra Horského

Ve svých prvních pracích Horská rozvíjela téma své disertace, věnovala se dějinám českého strojírenství, počátkům elektrizace a otázkám konceptualizace, respektive fázování průmyslové revoluce. Jako žena-historička přitom v těchto tématech dokázala nalézt prostor pro sociální dějiny a zasadit je do širšího historického kontextu, což ji záhy dovedlo k zájmu o prameny státní statistiky a později k demografické statistice. Významným přínosem byla inspirace dobovým francouzským dějepiscetvím, druhou generací školy Annales a rodící se historickou demografií (Jacques Dupâquier, Louis Henry ad.), která v Pavle Horské našla nadšenou propagátorku i organizátorku. Stala se předsedkyní Komise pro historickou demografii, založené v roce 1967, a faktickou vydavatelkou sborníku *Historická demografie*, který se snažil udržet krok s mezinárodním výzkumem i za nepříznivých podmínek pozdější tzv. normalizace, a soustřeďoval všechny autory i hlavní výsledky domácích historickodemografických výzkumů (1967–1974, pak bylo vydávání zastaveno, Horská se do pozice šéfredaktorky vrátila až v letech 1989–2008).

Na „normalizovaném“ Ústavu československých a světových dějin ČSAV bylo Pavle Horské dovoleno „dožít“ (její manžel musel pracoviště opustit), ovšem bez reálných publikačních možností. Proto se zapojila do kolektivu autorů dějin ČVUT (společně s Václavem Lomičem napsala druhý díl prvního svazku, který vyšel v roce 1979), ani toto dílo však nemohlo být dokončeno a autorka směla až do vynuceného odchodu do penze publikovat jen marginálně. V tomto období jí byla větší oporou komunita demografů, ideologicky nezatížená a relativně svobodná, dávající prostor i dalším akademikům z „šedé zóny“ – třeba sociologům, jejichž obor byl tzv. normalizací postižen ještě tíž než historie. Horská toho maximálně využila (včetně pařížské stáže v roce 1988) a byly-li její publikační možnosti omezené, psala „pro zásuvku“, a o to víc studovala aktuální podněty zahraniční odborné práce. Tím se jí podařil doslova zázrak, byť v podmínkách české vědy 20. století nikoli zcela výjimečný, nastartování nové akademické kariéry po roce 1989, po téměř dekádě „v důchodu“.

Do standardního pracovního poměru už sice nenastoupila, na řadu let se však stala spolupracovnicí obnoveného Sociologického ústavu AV ČR, kde tehdy *Historická demografie* vycházela (1992–2008), a současně začala masivně publikovat. Jak dílčí historickodemografické studie, tak syntetické práce trvalé hodnoty (*Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama 1990, s M. Kučerou, E. Maurem a M. Stloukalem; *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka 2002, s E. Maurem a J. Musilem), ale i díla věnovaná zcela novým tématům: česko-francouzským vztahům a recepci frankofonní kultury v českých zemích (*Prague – Paris*. Praha: Orbis 1990; *Sladká Francie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1996), nebo dějinám ženy ve veřejném prostoru (*Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999). V několika důležitých studiích vzpomínala i na své studijní pobyty ve Francii a v Rakousku v šedesátých letech a na metodologické inspirace, jež z těchto zdrojů pocházely a které zásadní měrou ovlivnily směřování progresivní části české historiografie daného období.

Tím vším zásadní měrou přispěla k výzkumu široké plejády témat především z dějin 19. století a současně inspirovala řadu mladších badatelů nejen v historii, ale i v demografii, sociologii a dalších společenskovědních oborech.

Je trpkou obžalobou devastačního působení normalizačního režimu na poli české vědy, stejně jako dokladem nezměrné vůle, dlouhodobého pracovního úsilí a píle autorky, že Pavla Horská mezi šedesátkou a osmdesátkou publikovala víc a na širší okruh témat než za celou svoji „oficiální“ pracovní kariéru. Přitom nezůstala omezena jenom na český jazykový prostor a vedle řady dílčích studií byla přizvána i do autorského kolektivu syntetických *Histoire des populations de l'Europe* (eds. J.-P. Bardet a J. Dupâquier, Paris 1998). Později již byla stížena vleklou nemocí a přežívala jen díky péči svého mladšího syna Jana Horského, obdivuhodnou duševní svěžest si však udržela ještě dlouho. Zemřela 28. prosince 2021 v nedožitých pětadevadesáti letech. Byla to velká žena a zanechala po sobě velké dílo!

Zdeněk R. Nešpor,
Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

KDYBY SVĚT BYL BEZ KONTRADIKCÍ, NEPOTŘEBOVALI BYCHOM KONTRADIKCE

Myšlení levicového disentu, roč. 5.

Dvojazyčná ročenka nazvaná Kontradikce / Contradictions je médiem věnovaným odbornému bádání a diskusím o dějinách a současnosti kritického sociálního myšlení ve střední a východní Evropě, jakož i o „postkomunistické“ situaci v dalších částech světa. Pátý ročník Kontradikcí reaguje na stávající akademickou debatu a otázky spojené s přehodnocováním a znovupromyšlením historie disentu. Autorky a autoři Kontradikcí vycházejí z předpokladu, že marxistický disent není pojem, který by představoval *contradictio in adjecto*. V rámci takového tazání jim jde zejména o politické myšlení, o obsahy kritik, programů a vizí a o jejich filosofickou relevanci. Anglickou část svazku editovali Kristina Andělová a Jan Mervart, českou Petr Kužel.

Kontradikce / Ročenka pro kritické myšlení

kontradikce.flu.cas.cz

Thomas Faist: *The Transnationalized Social Question: Migration and the Politics of Social Inequalities in the Twenty-First Century*
Oxford, Oxford University Press 2019,
293 s.

Profesor Thomas Faist působí na Fakultě sociologie Bielefeld University v Německu. Proslavil se zejména metodologicky inovativním přístupem ke studiu transnacionálních vztahů, které konceptualizoval jako tzv. *transnational social spaces* (transnacionální sociální prostory; viz *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press 2000). Tím revidoval některé starší přístupy transnacionalismu a zejména poukázal na význam lokality při profilaci transnacionálních vazeb. Ve své nové knize „*The Transnational Social Question*“ se zaměřuje na problematiku migrace a rozvoje (*migration-development nexus*), což ovšem není zcela nové téma v migračních studiích (např. B. Tanja. *Migration and Inequality*. New York: Routledge 2013; T. Faist, M. Fauser, P. Kivisto (ed.). *The Migration-Development Nexus: A Transnational Perspective*. New York: Palgrave Macmillan 2011; N. Nyberg Sørensen. „Revisiting the Migration-Development Nexus: From Social Networks and Remittances to Markets for Migration Control.“ *International Migration*, 2012, 50 (3): 61–76).

Faistova publikace není „zcela původní“, pokud to tak můžeme naznačit, a autor sám přiznává, že kniha vznikla na základě jeho již dříve publikovaných článků v odborných časopisech. Konkrétně se jedná o texty z poměrně široké škály periodik – *Annual Review of Sociology*, *International Sociology*, *Journal of European Social Policy*, *Oxford Development Studies*, *Population, Space and Place*, *Ethnic and Racial Studies*, *Journal of Intercultural Studies* a *New Diversities* – a na první pohled se tak může zdát, že autor chtěl svou předchozí akademickou práci pouze zúročit do

podoby ucelené monografie, ovšem Thomas Faist své teze umně propojuje do koherentního a kontextuálně dobře pojatého celku. Obsah publikace tak překvapí svou věcnou, logickou a promyšlenou návazností.

Celkově je publikace rozdělena do čtyř kapitol. V první kapitole je představena problematika transnacionální sociální otázky (*transnational social question*), historie migrace od 19. století do současnosti a kritickým pohledem jsou představeny migrační teorie. Ve druhé kapitole se autor věnuje problematice sociálních a lidských práv a v následující kapitole pojednává o sociální situaci migrantů. V závěrečné kapitole se věnuje možnostem aktivistické role badatelů zabývajících se problematikou migrace a rozvoje a je tak patrné, že kniha přináší morální a etický apel, aby se badatelé snažili „zlepšit“ pozici migrantů i uprchlíků (nejen) v současné Evropě: „Pro sociální vědy má být nejdůležitější vytvoření (nové) společenské perspektivy ohledně sociálních témat, což by mělo být úkolem i těch badatelů, kteří zkoumají politické souvislosti mezi migrací a rozvojem.“ (s. 236) Autor svůj apel explicitně neuvádí do souvislosti s tzv. migrační krizí, ovšem z kontextu celé knihy je tato souvislost víceméně patrná.

Základní otázka, kterou si autor klade, je: „Jak jsou sociální nerovnosti vytvářeny a udržovány v rámci přeshraniční migrace?“ (s. 14) Zdánlivě jednoduchá otázka již není zcela neznámá. Dovolím si tvrdit, že již existuje diskuse spojená s kritikou vyspělých států ohledně využívání vysoce kvalifikovaných migrantů (*high-skilled migration*) na úkor jiných potenciálních migračních skupin (zejména tzv. *low-skilled migration*) i na úkor tzv. třetích zemích samotných (např. C. Tigau. „Policies for High-Skilled vs. Low-Skilled Migration in North America.“ *Open Journal of Political Science*, 2013, 3 (4): 158–166). Určité kritické podněty jsou tak již zavedené, ovšem Thomas Faist je uvádí do širších souvislostí.

Podle autora je důležité uvědomit si právě ony souvislosti ohledně utváření sociálních nerovností v kontextu migrace. Uvádí například, že samotná koncepce sociálních a lidských práv je sice z pohledu evropských států vnímána jako univerzální a že určité standardy lidských práv mohou být dokonce uplatňovány přeshraničně (např. díky Mezinárodní organizaci práce (ILO) nebo Deklaraci o základních principech a právech na práci), ovšem migranti nejsou stejně „univerzálně“ vpouštěni do společenstev evropských států, kde jsou tyto standardy nejvíce dodržovány a uplatňovány. Evropské státy tak sice zavedly sociální a lidská práva do mezinárodního prostoru jako určitou normu, ovšem samy zamezují imigraci, a čím více vzrůstá potenciál přeshraniční migrace, tím více se bohatý „Sever“ zaměřuje výhradně na své občany (a na jedince s trvalým pobytem) a je více a více uzavřen vůči případné imigraci. Na jedné straně tak vnímá sociální a lidská práva jako univerzální, ale na druhé straně je jeho politika vůči migrantům restriktivní a tím „bourá“ ideu univerzality a rovnosti sociálních práv všech obyvatel z celého světa.

Ve spojitosti se sociálními nerovnostmi a migrací je podle autora také nutné upozornit na skutečnost, že kulturní hodnoty jsou dnes pro politické aktéry důležitější než politická nebo sociální rovnost migrantů. Pokud v 19. století byla za nerovnost označována především sociálně třídní problematika, s postupným vývojem států (nations-building procesy) začaly nabývat na důležitosti také etnické nebo náboženské diferenciacie. Upřednostňovala se však práva usazených národnostních a etnických menšin, a nikoliv migrantů, protože se teritorium sociálního státu jednoduše uzavřelo a právě s vývojem státních funkcí se zaměřilo na členství uvnitř státu (na vlastní občany, respektive na jedince s trvalým pobytem). To jen vytváří nerovnost vůči případným migrantům, přičemž tato nerovnost je založená i na kulturních hodnotách.

Kulturní hodnoty však znamenají, že někteří migranti jsou dokonce tvrdě vylučováni kvůli místu svého původu (což je patrné i na zákazu cestování do Spojených států amerických pro občany Tanzanie, Súdánu nebo Nigérie), ale tržní orientace států zároveň rozděluje migranty na vysoce kvalifikované (high-skilled) a nízko kvalifikované (low-skilled), přičemž vysoce kvalifikovaní migranti jsou samozřejmě preferováni. Vytváří se tak typologie migrantů na základě původu a kvalifikace – ekonomicky a kulturně „vhodní“ migranti jsou vítáni a ekonomicky a kulturně „nevhodní“ jsou odmítáni (a je také nutné dodat, že úplně nejchudší migranti jsou naprosto vyloučeni). Tato politika je důležitá a je spojená s kontrolou zdrojů (migration-development nexus) a zároveň se sekuritizací migračních politik (development-migration-control-nexus) a navíc je tato politika internalizována v samotných migrantech. S tím jsou spojené nejen nerovnosti sociální a kulturní, ale také symbolické – vysoce kvalifikovaní migranti jsou nahlíženi jako snáze integrovatelní a kompetentní k přijetí norem a kulturních hodnot majority, zatímco nízko kvalifikovaní (a také uprchlíci) jsou vnímáni jako sociální problém, protože se údajně nedokážou dobře integrovat nebo přijmout kulturní prvky majority. Toto rozdělení utvářejí zejména média a politická rétorika.

Pesimisticky lze dodat, že kniha Thomase Faista svádí k tvrzení, že současná profilace přeshraniční migrace způsobuje zvyšování sociálních nerovností. Autor však rozvádí i další důležité body, když například poukazuje na vliv remitencí na prostředí v zemi původu migrantů. Publikace Thomase Faista je sepsána velice koherentně a uvádí široké souvislosti, avšak ve své věcné kritice opomíjí například působnost neziskových organizací, Světové banky (WB), Mezinárodního měnového fondu (IMF) nebo Mezinárodní zdravotnické organizace (WHO), které se snaží zavádět opatření proti rostoucí sociální a ekono-

mické diskrepanci mezi jednotlivými státy, ačkoliv jejich účinnost, efektivita, nepolitizace nebo i dobré úmysly jsou také často zpochybnitelné.

Jak již bylo řečeno, autor svou knihu věnoval především badatelům zabývajícím se migrací, a proto zřejmě předpokládá i určité porozumění migrační problematice ze strany čtenáře. Současná podoba přeshraniční migrace, respektive migračních politik, je samozřejmě odsouzeníhodná a Thomas Faist se opírá o zcela legitimní a přijatelné předpoklady. Stále se však jedná spíše o perspektivu „vnější“, což je dále spíše teoreticko-metodologickým uchopením celé práce, ale v knize zcela absente vlastní perspektiva migrantů. Celkově však kniha uvádí zcela věcnou a důležitou kritiku. Knihu tak lze jenom doporučit mnoha čtenářům, ať již začínajícím badatelům, anebo „pokročilým“ vědcům, kteří si chtějí utříbit své myšlenky.

Luděk Jirka
Pedagogická fakulta,
Univerzita Hradec Králové

Hans Joas, Wolfgang Knöbl: Sociální teorie: vybrané přednášky

vybral a přeložil Jan Hendl

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2020, 247 s.

Čerstvý překlad publikace *Sozialtheorie: zwanzig einführende Vorlesungen* Hanse Joase a Wolfganga Knöbla od Jana Hendla se zaměřuje na vybrané přednášky sociální teorie od druhé světové války. Jedná se o první český překlad, který je navíc zaměřený na sociologickou teorii, respektive z původní publikace přejímá pouze tři tematické části a úvod. Obecně je publikace s vybranými přednáškami velmi dobře provázána s historickými odkazy i „současnými“ malými a velkými teoriemi nejen sociologických autorů. Objevují se zde, především pak v devatenácté přednášce, filo-

zofické linie a v knize zaznívají i ne příliš známá jména, která se pojí především k tématu pragmatismu. Přednášky jsou komplexem informací určených především studentům, ale také široké veřejnosti. Nejednomu čtenáři se proto může zdát, že jsou přednášky jako z „učebnice“.

Proto i jedna kapitola vytržená z kontextu může být relativně snadno uchopena. V originální publikaci nejsou zmíněni jen „velcí“ autoři typu Giddens, Merton a jiní, ale jsou zde diskutována také méně známá jména.

Hans Joas naprosto přestavěl dosavadní povahu teorie jednání. Svou vědeckou kariéru započal již při své disertaci, ve které se věnoval americkému pragmatismu a jeho významným autorům, Williamu Jamesovi a Johnu Deweymu. Právě kritika teorie jednání Deweyho pomohla vypracovat Joasovi vlastní koncepci teorie jednání (s. 150–151).

Jan Hendl pro překlad vybral čtyři přednášky. První se věnuje definici teorie, dvanáctá je zasvěcena Giddensově teorii strukturační britské sociologii moci, osmnáctá popisuje krizi modernity z pohledu Ulricha Becka, Zygmunta Bauman a Roberta Bellaha a poslední, devatenáctá pracuje s neopragmatismem. S ohledem na seznam přednášek lze polemizovat o jejich výběru. Hned v úvodu Hendl uvádí, že pro výběr zvolil přednášky, které „jsou dostatečně informačně obsažné a současné“ (s. 8). Toto subjektivní kritérium se jistě zakládá na letitých zkušenostech a odborné erudici autora, ale někdo by mohl jeho výběr rozporovat. Nicméně je výběr krátce vysvětlen a není recenzí negován, navíc odpovídá na vědecký diskurz doby a historii sociální teorie. Bylo by inspirativní přeložit některou z prvních kapitol, věnující se teorii Talcotta Parsonse, už jen z důvodu, že je v knize obšírněji diskutován Anthony Giddens. Původních dvacet lekcí, přednášek, je snadno uchopitelných i pro ne úplně zkušené čtenáře, což by mohlo vyplývat i z předešlé teze o dostupnosti pro veřejné publi-

kum. Většina přednášek je zakotvena v biograficko-historickém přehledu, jednotlivých teoretických přístupech a následně je podrobena kritické reflexi teoretického vývoje uvedeného konceptu/směru.

V první kapitole autor odpovídá na otázku, „co je teorie“. V té se Joas s Knöblem věnují historickému vývoji sociologie či antagonismům, do kterých řadí například vztah mezi běžným věděním a teorií nebo důležitost teorie a empirie. Jádrem této kapitoly je již nastíněný vztah teorie a empirie ve sporu o jejich místo a legitimizaci ve vědeckém diskurzu. Autoři na příkladech popisují postavení teorie k empirii a prostřednictvím jednotlivých přístupů kolektivu autorů ukazují jejich teoreticko-empirický vývoj. V této kapitole to znamená, že na sebe odkazují, propojují a rozvíjejí se stěžejní sociologické teorie Charlese Sanderse Pierce, Karla Poppera, Jeffreyho Alexandra, Thomase Kuhna i Karla Marxe. Pro představu lze uvést např. Popperovu metodu falzifikace nebo Kuhnovo vědecké paradigma. Ke konci jsou stanoveny tři konkrétní otázky výzkumu jako prostředek k porozumění moderní společnosti, na které navazuje dvanáctá přednáška: „Co je jednání?“, „Co je sociální řád?“ a „Co určuje sociální změnu?“ (s. 35–36)

Ve dvanácté kapitole se autoři věnují Giddensově teorii struktury a sociologii moci z pohledu vývoje a prolínání teorií autorů Davida Lockwooda, Ralfa Dahrendorfa nebo Jürgena Habermase. Autoři dále podávají historický přehled sociologie moci a jejího vývoje. Jsou zde uvedena jména jako Richard Titmus, Thomas Marschall, Michael Mann nebo John A. Hall. Rozsáhlá část kapitoly se věnuje kritické reflexi uvedených teorií a stěžejnímu autorovi této přednášky Anthonyemu Giddensovi a šesti tématům, argumentům k teorii jednání (viz s. 53–61). V další, rozsáhlé části se autoři věnují teorii řádu, pro kterou opět vytváří strukturovaný text pro snazší pochopení Giddensovy teorie a záměru jeho filozofické tradice. Pro snazší představu

staví autoři do opozice Parsonse, který byl významným funkcionalistou, a autory jako Jürgena Habermase, Maxe Webera či v pozitivní konotaci také Hannah Arendtovou, Michella Foucaulta, Michaela Manna a další.

Ve třetí části, respektive v osmnácté přednášce, se autoři věnují diagnózám společnosti z pohledu tří vybraných autorů, Ulricha Becka, Zygmunta Baumana a Roberta Bellaha. Kapitola začíná „standardně“. Věnuje se Beckově biografii, historii a publikaci *Riziková společnost*, ze které jsou vybrány a shrnuty hlavní teze. Autoři píší o pojmech jako riziková společnost, individualizace a rozklad třídních struktur nebo o reflexivní modernizaci jako antagonismu k postmoderním a kontramoderním diskurzům nezachycujícím současnou povahu společnosti. I navzdory pesimistickému tónu autoři objevují v publikaci Becka i „optimistické“ myšlenky v protikladu k předchozímu pesimistickému naladění, na které autoři upozorňují (viz s. 86). V publikaci jsou dle mého názoru správně reflektovány argumentační nedostatky Becka v několika bodech (viz s. 94–96). Zygmunt Bauman, jako druhý teoretik třetí kapitoly, je představen v pozici diagnostika doby a teoretika holokaustu. I v této části se autoři věnují kritické reflexi hlavních teorií. Moje poznámka, v konečném důsledku byl Bauman autorem s marxistickou tradicí, a proto nelze očekávat „kladně orientované“ teorie a publikace podobné jako u Becka. Posledním velkým autorem této přednášky je Robert Bellah a publikace *Zvyklosti srdce*, ve které se autor zaměřil na kritiku individualismu a konečně tak rozpracovává teoreticko-normativní argumentace Becka. Na uvedenou publikaci navazuje ještě jedna Bellahova kniha *Good Society* s „návrhy na revitalizaci amerického občanství“ (s. 124).

Devatenáctá přednáška, která je zároveň poslední přeloženou statí, se zabývá neopragmatismem. Čtvrtá kapitola začíná zpětnými odkazy na předešlé přednášky

a ukazuje stav vědění, ze kterého neopragmatismus vychází. Stěžejními jmény, která autoři v rámci tohoto směru uvádí, je neopragmatista Richard Rorty a Hilary Putnam. Rozdíly jsou posléze diskutovány, včetně sociální teorie Richarda Bernsteina a Hanse Joase. Rortyho publikace *Filosofie a zrcadlo přírody* zachycuje a kritizuje historický vývoj myšlenkových procesů, filozofického myšlení, kritiku teorie Gottfrieda Wilhelma Leibnize a karteziánského dualismu. Kapitola zpětně reflektuje první kapitolu v návaznosti na Kuhnovo paradigma, vývoj vědecké teorie a obšírněji diskutuje pragmatistickou vizi Rortyho. Diskuse Rortyho s Putnamem vyjasňuje jejich vzájemný vztah. Ten je popsán, co se týče teorií, spíše nesouměřitelně, resp. se v části kapitoly prezentují jednotlivě si odporující názorové proudy obou filozofů. Třetí autor této části Richard Bernstein je prezentován v opozici k oběma předešlým autorům. Orientuje se na sociální teorii a lidské jednání (s. 148).

V recenzovaném svazku se nachází zajímavý patnáctistránkový rozhovor s Hansem Joasem, který vedl Carl-Göran Heidegren. Doporučuji přečíst si jej ještě před samotným čtením přednášek. Rozhovor obsahuje spoustu fundovaných informací nejen ze života Hanse Joase. V neposlední řadě je v knize zařazen doslov Miloše Havelky, respektive sumář a popis zachycující život, myšlení a teorie německých autorů. Čtenář na základě něj může s mírným odstupem nahlédnout na vývoj a konstelaci myšlení obou autorů knihy.

Významný příspěvek Joase a Knöbla pro sociální teorii obsáhl široké pole vědních oblastí, ze kterých Hendl vybral to nejdůležitější. Překlad čtyř z dvaceti přednášek je vhodným začátkem pro pochopení komplexnosti myšlení a filozofie obou autorů a lze doufat, že časem se české publikum dočká kompletního překladu. Chybějící přednášky a pozadí myšlení Joase a Knöbla doplňuje již zmíněný rozhovor, doslov profesora Havelky nebo například

medailonky německých autorů. Celkově tak publikace nepůsobí roztříštěně a z uvedených informací čtenář získá většinu podstatného.

Vojtěch Malátek
Filozofická fakulta,
Univerzita Palackého v Olomouci

The Care Collective: The Care Manifesto: The Politics of Interdependence

Verso 2020, 114 s.

Jak již napovídá název knihy, jedná se o manifest. Hned první věta navozuje pocit naléhavosti a udává tón celé knize, který se nese v tomto duchu. „Our world is one in which carelessness reigns“ (Našemu světu vládne bezohlednost). Péče (Care) je hlavním motivem knihy, na které se podílela skupina autorek a autorů pojmenovaná The Care Collective. Pod tímto názvem se skrývá pětice akademiků v oborech sociologie, psychologie, kulturních a mediálních studií. Český význam slova care, tedy péče, neposkytuje intuitivní vhled do komplexnosti problematiky. Péče je v této knize vnímána jako pojivo prostupující napříč různými sférami sociálního světa. Názvy kapitol: Caring Politics, Caring Kinship, Caring Communities, Caring States, Caring Economies, Caring for the World neodkazují pouze k jednotlivým úrovním péče, ale k její propojenosti a centrálnosti tohoto motivu v rámci stávajícího společenského uspořádání z makroúrovně globální ekonomiky až po mikroúroveň uspořádání individuálních společenských vztahů, ale především k možnosti společenské změny, která může nastat po ustavení péče jako ústředního motivu pro udržitelný vývoj společnosti.

Knihy je strukturována jako mapa současného světa postiženého pandemií koronaviru, zostřující se tenze mezi antagonistickými skupinami a zvyšujícím se rizikem eskalace násilí a péče je klíč k řešení krize.

Nedostatek péče (carelessness) je příčina i následek. Neoliberální reforma zdravotnictví a sociální péče ve Velké Británii a USA znemožnila přístup k péči a omezila možnosti poskytovat péči pro široké masy obyvatelstva, které jsou nyní v ohrožení života. Důsledkem omezování péče ve Velké Británii a USA je eskalace antagonismů mezi skupinami a nová dimenze politického střetu: „one of the images that has come to define Trump's America is of US First lady Melania Trump visiting a shelter that housed refugee children separated from their families, wearing a jacket with the words I really don't care. Do you? Scrawled in big white letters.“ (s. 18)

Jak jsem již zmínil, jednotlivé kapitoly odrážejí význam péče napříč dimenzemi sociální reality, proto nyní představím, jaké dopady má péče podle autorů v těchto doménách. Politika péče (Caring Politics) je autory vnímána jako organizační princip: „To think of care as an organizing principle on each and every scale of social life, we argue that we must elaborate a feminist, queer, anti-racist and eco-socialist perspective, where care and care practices are understood as broadly as possible.“ (s. 22) A dále „We need to break the destructive linking of dependency with pathology and recognize that we are all formed, albeit in diverse and uneven ways, through and by our interdependencies.“ (s. 30) Význam této kapitoly spočívá v rozšíření významu péče z aktivity poskytované jedincům a skupinám, kteří jsou z pohledu ekonomického systému a společenské symboliky nesoběstační. Chtějí změnit význam poskytování péče ze symbolicky a významově patologické na proces, který umožňuje individuální a společenský rozvoj. Jedná se o střet současného stavu společenského a ekonomického uspořádání a vize pro budoucnost, jenž se autoři snaží nastínit. Střet o změnu narativu péče a pomoci, které jsou v současném vnímání poskytovány těm, kteří byli neúspěšní z pohledu kapitalistické morálky. Být příjemcem této pomoci je

ostrakizující. Vnímání péče je součástí samotného systému péče, protože v samotném základu stojí na logice kapitalismu, a tak tento společenský nátlak a význam urychlují vyčlenění nebo opětovné zapojení jedinců (nejen) na pracovní trh a ospravedlňují jeho nedostatky. Pečující svazky (Caring Kinship) představují další pojítko mezi systémovou a individuální úrovní. Autoři načrtávají a rozšiřují význam péče a pečujících svazků mimo nukleární rodiny. „... we put forward a new ethics of promiscuous care that would enable us to multiply the numbers of people we can care for, about and with, thus permitting us to experiment with the ways that we care.“ (s. 33) Příklad takovýchto svazků vidí autoři v příkladech afroamerických matek a praxi tzv. „other-mothers“, kdy se péče o děti sdílela v komunitách a umožňovala tak řešit problémy s prací a finanční jistoty matek. Dalším příkladem jsou gayové a lesby a „zvolené rodiny“ („families of choice“). Gayové a lesby byli v minulých dekádách nuceni k hledání alternativních pečujících svazků, díky kterým mohli zažívat bezpečí a jistoty, které jim byly odepírány v rámci nukleárních rodin, a zároveň pečovat o své blízké i neznámé. Pečující komunity (Caring Communities) jsou zde kladeny do protikladu k systému „organizované samoty“. „We need localized environments in which we can flourish: in which we can support each other and generate networks of belonging.“ (s. 45) Jednak jsou pečující komunity přímým prodloužením pečujících svazků, pro autory však představují také infrastrukturní zázemí komunit pro poskytování péče. Od knihoven, škol, parků po sdílení zdrojů a materiálů. Komunity jsou pojívem, které spojuje jednotlivce se státem. Pečující stát (Caring States) „is one in which notions of belonging are based on a recognition of our mutual interdependencies, rather than on ethno-cultural identity and racialized borders defended in the name of national security.“ (s. 59) Jak je patrné z citace kni-

hy, pečující stát je nástupcem welfare státu druhé poloviny 20. století. Autoři se domnívají, že systém sociálního zabezpečení nemůže fungovat na principech etnické či kulturní identity. Naopak by měl stát podporovat možnosti dobrovolného angažování a prostor pro komunitní rozhodování jakožto komplementární k státní pomoci. Systém sociálního zabezpečení je efektivní do té míry, do jaké je schopen řešit sociální problémy systémově. V současném stavu je tento systém postaven na individuální pomoci, která jednak neřeší systémové příčiny, ale také na rovině sociálních interakcí vytváří pocit závislosti a neumožňuje vznik kolektivního aktéra, jenž by rozvíjel alternativní sféru pomoci. Pečující ekonomie (Caring Economies) je v rozporu s ekonomikou neoliberální. Základní rozpor vidí autoři v tom, že současný ekonomický systém neumožňuje rozšířené vymezení péče a podporuje jednání, které je v rozporu s principy péče. „We need to reimagine the nature and scope of the economic so as to re-embed it in a society where care really is its organizing principle, and ‘universal care’ its underlying model.“ (s. 71) Ekonomie je posledním článkem, jímž se uzavírá kruh argumentace, na jejímž konci je péče pro svět (Caring for the World). Cílem argumentace a manifestu je pro autory svět, v němž jsou respektovány přírodní a klimatické limity, dochází k prohlubování vnitrostátní i mezinárodní solidarity a narovnání globálních ekonomických nerovností. „To bring our world back from the brink of catastrophe, care needs to be prioritized and worked through on all scales, levels and dimensions: from kinship to communities, from states to transnational strategies- currently the arena of global corporations and financial capital.“ (s. 86)

V knize, jako je tato, nelze jasně posoudit množství a relevanci literatury, na niž se autoři odvolávají. I přes charakter knihy, jímž je manifest, se tým The Care Collective odvolává na množství relevantní literatury od sociologických (Bev Skeggs – propojení

třídy a genderu, Nancy Fraser – kritika neoliberalismu, David Harvey – marxistická kritika a teorie kapitalismu) a dalších akademiků a kritiků (Naomi Klein – ekologie a aktivismus, Judith Butler – feminismus a gender, Kath Weston – gender). Péče, pocit sounáležitosti, pocit respektu a další aspekty, na kterých tato kniha stojí, jsou množstvím sociologického, antropologického výzkumu prozkoumány do té míry, že nelze zpochybňovat jejich význam. Obzvláště potom výzkumy zaměřené na třídu, gender a rasismus tvoří základ pro teze manifestu. Péče je motiv, který zvýrazňuje význam rovnosti. Dostupnost péče je předmětem politického a symbolického boje. Je to boj, který je podmnožinou boje o společenský význam rovnosti a formálních i neformálních podmínek, které musí jedinec naplnit, aby byl zahrnut ve sféře univerzální rovnosti a péče. Do komplexnosti těchto procesů spadají procesy, jimiž společenská skupina vytváří kolektivního aktéra, jaké pozice a jednání tento kolektivní aktér zastává a prosazuje a hlavně jak se vztahuje k dalším kolektivním aktérům. Současné kulturní války, politické boje o fungování národních států a mezinárodních institucí odkrývají dlouho popisované problémy těchto uskupení (národních států), které stojí na kolektivně sdílené představě původu a hodnot, o jejichž univerzálnost se vedou spory, odhalují jejich křehkou povahu a mnohost antagonistických kolektivních aktérů uvnitř takto definovaných států. Zmíněné výzkumné oblasti a stále prohlubování vědeckého bádání v této oblasti ukazují, že zásadním faktorem pro plnohodnotný rozvoj jedince a společnosti je sociální prostředí a že ekonomická, gendrová a rasová nerovnost vytváří prostor pro ta jednání, jež daná společnost považuje za patologická. Jiná otázka je, zda celkové vědění v těchto oblastech bádání nám dává možnost takto širokých a dalekosáhlých závěrů. Je nesporné a autory přiznané, že se hlásí k myšlenkám feminismu, antirasismu a demokratického socialismu. Ačkoli je

manifest napsán na podkladě společensko-vědních výzkumů, ideologické rámcování tématu nemusí být stejně samozřejmé a přijatelné pro širokou akademickou sféru. V prostředí české akademické sféry lze tento text vnímat jako provokativní, jelikož významnější zapojování akademiků se omezuje na komentáře k aktuálním tématům a ideologický rámec sociálněvědního výzkumu působí stále nepřijatelně. Mezi kritickými komentátory a autory v českém prostoru je mnoho absolventů sociologie, ale mnohem méně těch, kteří současně působí na univerzitách a píší kritické studie a knihy, i přes to, že stále více sociologů u nás otevírá témata nerovnosti či jiná, která odhalují krizi současného světa. Proto by tento manifest mohl posloužit jako inspirace k většímu dosahu sociologie jako

vědy, která nejen popisuje, ale je zároveň angažovaná. Sociologie ze své podstaty ovlivňuje společnost, i když se snaží být neutrální. V momentě kdy však popisuje nerovnosti a vzdává se výkladu, je třeba být připraven na to, že se výkladu ujmou jiní aktéři pro své cíle. Snad dobrým příkladem z českého prostředí může být mediálně velmi úspěšný výzkum *Rozdělení svobodou* (D. Prokop, P. Tabery, M. Buchtík, T. Dvořák, M. Pilnáček. *Rozdělení svobodou, česká společnost po 30 letech*. Praha: Radioservis 2019), který sice přinesl povědomí o nerovnostech ve společnosti, ale celkové vyznění výzkumu a jeho prezentace byly převážně popisné než kritické.

*Jan Meyer
Fakulta sociálních studií,
Masarykova univerzita, Brno*

Zpráva z konference IMISCOE 2019

Ve švédském Malmö se ve dnech 26. až 28. června 2019 uskutečnil šestnáctý ročník konference IMISCOE. Malmö je město, kde před dvaceti lety žilo jen 20 % dnešních obyvatel. Dnešní obyvatelé pocházejí ze 170 zemí světa, a tedy Malmö je ideální město pro konání migrační konference. Nehledě na to, že zde sídlí jeden z dlouholetých členů sítě IMISCOE – Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) z Malmö University, který již podruhé pořádá výroční konference sítě IMISCOE.

IMISCOE (International Migration, Integration and Social Cohesion in Europe) je evropská síť vědců z různých oborů společenských věd, kteří se zabývají tématem mezinárodní migrace obyvatelstva. Tato síť se začala rozvíjet kolem roku 2005 na Amsterodamské univerzitě na Institutu Migration and Ethnic Studies kolem Rinuse Penninx, Jana Ratha a dalších. IMISCOE má dnes 55 členských institucí z celé Evropy a zájem mají i z jiných kontinentů. Individuální členství si ročně zaplatí kolem tisíce vědců. IMISCOE nabízí možnost zapojení do pracovních skupin podle předmětu zájmu, vydává časopis *Comparative Migration Studies*, podporuje společné publikace, vyhlašuje nejlepší doktorskou práci a pořádá konference včetně každoroční výroční.

Výroční konference má vždy své hlavní téma, o kterém, včetně místa konání, rozhoduje rada tvořená vedoucími členských institucí. Tématem šestnácté výroční konference byla integrace a sociální soudržnost. Přestože je téma konference dané, jednotlivé panely a příspěvky jsou velmi pestré. Za necelé tři dny proběhlo v Malmö 164 paralelně běžících sekcí (patnáct sekcí běžících najednou), kde bylo prezentováno přes 650 příspěvků. I přesto byli pořadatelé nuceni z kapacitních důvodů jednu třetinu příspěvků odmítnout. Vedle jedno-

vých sekcí mají prezentace pozvaní hosté (keynote speakers). V Malmö to byl Douglas Massey, jehož stěžejní prací je nalezení teoretického vysvětlení důvodů migrace. Douglas Massey přinesl zprávu o změně hlavních motivů migrace. Na konci 20. století byla většina přistěhovalců k pohybu motivována touhou zlepšit své ekonomické blaho prostřednictvím přístupu k pracovním místům a mzdám v bohatších zemích. Ovšem na počátku 21. století je imigrace stále více motivována touhou uniknout hrozbám spojeným se změnou klimatu, násilí a selhání státu. To přináší velmi odlišné vzorce migrace a selektivity migrantů. Douglas Massey dále upozornil na nesoulad mezi realitou migrační situace a přijímanými politikami v USA, které více reflektují rostoucí populismus a xenofobii než danou situaci.

V příspěvcích převažovaly koncepční a metodologické přístupy k pochopení rostoucí rozmanitosti a složitosti mezinárodní migrace a jejích důsledků pro vysílající a přijímající společnosti. Témata panelů i jednotlivých příspěvků byla i velmi aktuální. Týkala se Brexitu, tzv. uprchlické krize a integrace uprchlíků, připravenosti evropské infrastruktury, teoretického redefinování konceptu integrace atd. Zajímavý výzkumný projekt přinesl Maurice Crul se svým týmem v panelu nazvaném *Stát se menšinou* (Becoming a Minority) tím, že cílem výzkumu nebyli migranti, ale původní obyvatelé Amsterodamu, kteří se stali v některých částech města menšinou. Jejich zajímavým zjištěním bylo, že tato proměna vyhovuje movitějším, kteří v etnické pestrosti vidí obohacení a zůstanou. Při opačném vnímání se přestěhují. Nicméně v těchto čtvrtích zůstávají méně movitější obyvatelé, kteří i přestože jim situace nevyhovuje, nemají možnost realizovat změnu svým stěhováním.

Dita Čermáková
Přírodovědecká fakulta,
Univerzita Karlova, Praha

Data z pilotní covidové studie výzkumu „Současná česká rodina“ jsou volně dostupná pro výzkumné účely

České i mezinárodní odborné komunitě jsou od léta 2021 k dispozici unikátní data o soudobé české rodině. Jde o data z pilotní covidové studie výzkumu „Současná česká rodina“. Vzorek s více než 1 300 respondenty dotázanými od prosince 2020 do února 2021 byl nově zpřístupněn v datovém archivu projektu GGP na adrese www.ggp-i.org. Věříme, že tato data, jejichž aktuálnost je zdůrazněna probíhající pandemií nemoci COVID-19, najdou v české odborné komunitě široké užití u stávajících i nových uživatelů.

Kontext a historie výzkumu

Český projekt „Současná česká rodina“ (<https://ggp-cz.fss.muni.cz>) je součástí mezinárodní výzkumné infrastruktury Generations and Gender Programme (GGP), která poskytuje komparativní longitudinální data o populačním chování, zejména o rodině a životní dráze, a to s cílem přispět k řešení aktuálních společenských výzev i výzev veřejných politik. Jednou z hlavních součástí výzkumného programu GGP je panelové výběrové šetření „Generations and Gender Survey“ (GGS). Projekt „Současná česká rodina“ je českou částí právě tohoto výběrového šetření.

Výzkum je zaměřen na dospělé populaci zúčastněných zemí (obvykle, ale ne vždy ve věku 18 až 79 let). GGS používá „cyklický design“, který lze charakterizovat jako panelový výzkum opakovaný v pravidelných cyklech vždy na novém vzorku respondentů. Interval mezi panelovými rozhovory je tři roky a každý cyklus může zahrnovat tři vlny dotazování. Dotazník GGS zahrnuje širokou škálu témat, zaměřuje se mj. na osobní historie plodnosti a partnerství, vztahy, rozdělení domácích prací, rovnováhu mezi prací a rodinou, přechod do dospělosti, mezigenerační výměnu, ekonomické aktivity, zdraví a plodnost.

První kolo GGS bylo zahájeno v polovině první dekády 21. století a zúčastnilo se ho dvacet zemí; mezi nimi byla i Česká republika, kde první dotazování proběhlo v roce 2005. Druhé kolo, v České republice zaštitěné projektem „Současná česká rodina“, bylo zahájeno na konci roku 2019, přičemž se ho účastní více než třicet zemí.

Koordinátorem GGP je v současnosti profesorka Anne H. Gauthier z Nizozemského mezioborového demografického institutu (Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, NIDI). Na řešení české části projektu se podílí Masarykova univerzita (Fakulta sociálních studií), Univerzita Karlova (Přírodovědecká fakulta) a Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.; realizátorem sběru dat je agentura SC&C. Vedoucím projektu je prof. Martin Kreidl z Masarykovy univerzity. Projekt je podporován Technologickou agenturou ČR (projekt č. TL03000338, program ÉTA).

Okolnosti vzniku pilotní covidové studie výzkumu Současná česká rodina

Pilotní covidová studie výzkumu „Současná česká rodina“ se uskutečnila před započítím sběru dat pro hlavní dotazníkové šetření, a to jako jeho pilotáž, ale i jako reakce na nepříznivý vývoj pandemie COVID-19 na podzim roku 2020 a podmínky financování projektu.

Původní harmonogram výběrového šetření počítal s tím, že sběr dat bude proveden mezi 6 000 respondenty ve věku 18 až 69 let v období od října 2020 do listopadu 2021. Podle mezinárodně sdílené metodiky projektu GGP využívá hlavní GGS výzkum k výběru respondentů víceetapovou metodu pravděpodobnostního výběru. Vzhledem k tomu, že v České republice není pro výzkumné účely k dispozici žádný registr obyvatel, byl za oporu výběru zvolen „Registr územní identifikace, adres a nemovitostí“ (RÚIAN, spravovaný ČSÚ). RÚIAN nicméně obsahuje pouze adresy (případně počet bytových jednotek na

dané adrese), nikoliv jména rezidentů. Povaha tohoto registru tak vyžaduje, aby každou vybranou adresu/domácnost kontaktoval tazatel, sestavil seznam všech způsobilých členů vybrané domácnosti a využil tzv. metodu posledních narozenin k výběru respondenta z této domácnosti pro rozhovor.

Jakkoli je u výzkumů podobného charakteru obvyklé provádět pilotáž, pilotní studie výzkumu „Současná česká rodina“ je s více než 1 300 respondenty neobvykle rozsáhlá. Její rozsah, design i načasování byly důsledkem dvou okolností.

První okolností byl neočekávaný vývoj pandemie COVID-19 v posledních měsících roku 2020. Zatímco v letních měsících se zdálo, že je pandemie v zásadě pod kontrolou, v září 2020 se situace začala zhoršovat, přičemž negativní vývoj se výrazně urychlil v průběhu října. Česká vláda reagovala 22. října 2020 zavedením druhé vlny přísných celostátních mimořádných a ochranných opatření, která výrazně omezila sociální mobilitu, osobní kontakty a která zakázala i mnoho druhů ekonomických aktivit. Ačkoliv některé obchodní aktivity zůstaly povoleny, výzkumné rozhovory tazatelů byly z právního hlediska hraničním případem. Dotazování v terénu se tak ukázalo nejen jako obtížně proveditelné, nýbrž vzhledem k panujícím obavám i potřebám omezení osobních kontaktů také jako nevhodné a rizikové. Původní plán založený na využití tazatelů k rekrutaci respondentů jsme proto přepracovali a pokusili se tento způsob náboru nahradit nábohem poštou. Tento postup se však ukázal jako velmi neefektivní. Uvedenou metodu náboru jsme zpočátku testovali na dílčím vzorku 3 012 adres. Z výběrového souboru jsme vybrali 21 084 adres. Tyto adresy byly rozděleny do čtyř dávek, které měly být postupně rozděleny tazatelům na základě vývoje míry návratnosti. Největší dávka obsahovala šestnáct adres v každé primární výběrové jednotce, zbývající dávky obsahovaly čtyři další adresy v každé

primární výběrové jednotce. Adresy z jedné z těchto menších dávek jsme použili k testování postupu náboru poštou. Z použitých adres se nám nicméně v období od 19. listopadu (kdy byly rozeslány první zvací dopisy) do 7. prosince podařilo získat pouze čtyřicet dokončených rozhovorů. Bylo proto evidentní, že nábor poštou nemůže zachránit hlavní terénní práci, zvláště když přítomnost tazatelů v terénu byla nutná i pro realizaci postupů náhodného výběru.

Druhou okolností stojící v pozadí vzniku covidového pilotu byly podmínky financování projektu „Současná česká rodina“. Finanční podmínky vyžadovaly, aby už v roce 2020 bylo získáno určité množství dat, na nichž by bylo možné následně založit výzkumnou zprávu, a aby tak již v tomto roce byla vynaložena určitá část rozpočtu projektu určená na vlastní sběr dat. Hlavní zdroj financování projektu zajišťuje Technologická agentura České republiky v rámci svého programu „ÉTA“, který vyžadoval spolufinancování ze strany přijímajících organizací. Toto spolufinancování poskytly všechny čtyři zúčastněné instituce, většinou formou částečných příspěvků na osobní náklady, nicméně značná část (1 mil. Kč) byla výslovně určena na pokrytí nákladů na terénní práce. Rozpočtová pravidla daná podmínkami VÚPSV (resp. Ministerstva práce a sociálních věcí jako zřizovatele) coby jednoho z přijímajících subjektů zde přitom určovala, že tato částka musela být vynaložena již v roce 2020. Jak již bylo uvedeno, z důvodů spojených s pandemií COVID-19 probíhaly terénní práce v hlavním GGS výzkumu velmi pomalým tempem. Hrozilo tak, že peníze na terénní práce vyhrazené na rok 2020 nebudou vyčerpány, což představovalo významné riziko ve vztahu s financující agenturou a spolufinancující institucí.

Tváří v tvář těmto dvěma podstatným okolnostem jsme proto (se souhlasem všech zúčastněných institucí) navrhli provedení obsáhlé pilotní GGS studie.

O datech covidové pilotní studie

Sběr dat pro pilotní GGS studii proběhl ve dvou vlnách, v prosinci 2020 a v dubnu 2021. Odborné komunitě jsou v tuto chvíli k dispozici pouze data z první vlny z prosince 2020; ke zpřístupnění dubnových dat by mělo dojít v období jara 2022.

Pro účely *první vlny v prosinci 2020* byl použit stejný dotazník, který byl připraven pro hlavní výběrové šetření GGS. Základem dotazníku byl přeložený dotazník sdílený v rámci mezinárodní komunity GGP. Toto jádro dotazníku obsahuje sady otázek rozdělených do devíti okruhů (demografie, životní dráha, fertilita, domácnost, rodinné zázemí a generační vazby, zdraví a duševní pohoda, práce, příjmy a postoje) a pro potřeby české větve projektu je doplněné o dalších čtyřicet národně specifických otázek zaměřených zejména na ekonomickou nejistotu a důsledky pandemie COVID-19 a na pracovní podmínky. Vyplnění dotazníku zabralo průměrně šedesát minut. Při sběru dat byla použita výhradně technika online dotazování pomocí počítače (CAWI).

Pilotní GGS studie není – na rozdíl od dat hlavního GGS výzkumu – založena na metodě náhodného výběru. Nepravděpodobnostní vzorek byl získán na základě kvótního výběru z tzv. „opt-in“ panelu SC&C tvořeného poloprofesionálními respondenty, kteří se účastnili studií provedených v letech 2012 až 2020 (v průměru se před účastí v této pilotní studii jednalo o jedenáct jiných výzkumů). Tito respondenti buď v nějakém předchozím šetření souhlasili s tím, že budou znovu osloveni pro další projekty, nebo se sami nahlásili agentuře jako dobrovolníci pro sběr dat. K účasti v pilotní GGS studii byla oslovena skupina více než 7 000 takových respondentů. Pro kontrolu složení vzorku byl použit jednoduchý kvótní výběr na základě pohlaví a věku (pět kategorií). Kvóty vycházely z údajů ČSÚ. Tato náborová strategie byla velmi účinná a během dvou týdnů dotaz-

ník vyplnilo více než 1 300 respondentů. Respondentům byla nabídnuta finanční odměna 500 Kč za vyplnění dotazníku.

Celkem bylo v první vlně získáno 1 327 respondentů tvořených osobami ve věku 18 až 69 let s pobytem v soukromých domácnostech bez ohledu na jejich národnost, státní příslušnost, jazyk nebo právní status. Sběr dat probíhal od 9. prosince 2020 do 9. února 2021. Do 14. prosince bylo získáno celkem 788 vyplněných dotazníků, do 21. prosince 1 153 a do konce roku 1 282. Poslední vyplněný dotazník byl získán 12. února 2021. Parametry získaných dat relativně dobře odpovídají struktuře obyvatelstva České republiky, vzhledem ke krátkému času vymezenému pro sběr dat se nicméně nepodařilo zcela naplnit použité kvóty (zejména u mladých mužů do třiceti let je v datech patrně nižší zastoupení).

V dubnu 2021 byla provedena *druhá vlna* navazující na prosincovou pilotní GGS studii. Vytvořen byl krátký dotazník složený částečně z replikovaných otázek z prosincové pilotní studie a částečně z nových otázek zaměřených zejména na vnímání a důsledky pandemie COVID-19. Vyplnění dotazníku zabralo průměrně patnáct minut. Při sběru dat byla i zde použita výhradně technika dotazování pomocí počítače (CAWI).

K účasti v této druhé vlně byli vyzváni všichni respondenti prosincové pilotní studie dne 4. dubna. Dotazování bylo dokončeno 19. dubna. Sběr dat tak probíhal převážně v době tzv. tvrdého lockdownu zavedeného vedle uzavření všech škol také omezení pohybu v rámci okresu trvalého bydliště. Navazující druhé vlny se zúčastnilo celkem 1 201 respondentů, což vedlo k 9% míře úbytku. To je obecně pro panelové šetření v České republice i jinde velmi nízká míra úmrtnosti.

Dostupnost dat

Data z pilotní covidové studie výzkumu „Současná česká rodina“ jsou zdarma pří-

stupná veškeré vědecké veřejnosti v centrálním archivu GGP. Pro získání přístupu je nutné se zaregistrovat do „GGP User Space“ na adrese www.ggp-i.org. Následně je nutné vyplnit formulář žádosti o přístup k datům „Czech Republic – GGP 2020 – Czech Republic – Pilot“ a zaslat e-mailem podepsaný souhlas s podmínkami pro využívání dat.

Složka souborů ke stažení obsahuje kromě datových matic také soubor s dokumentací usnadňující orientaci v datech a upozorňující na některé provedené úpravy dat. Data jsou dostupná ve formátu SPSS. Jednotlivé datové matice pro každou

z vln obsahují vždy na počátku identifikační číslo (ID) daného respondenta. Toto číslo je unikátní pro každého respondenta a umožňuje spojit obě matice pro potřeby analýzy obou vln zároveň. Konkrétní logiku značení proměnných v jádrovém dotazníku i způsob vytvoření konstruovaných proměnných vysvětluje metodologický průvodce, který je k dispozici na adrese projektu GGP (<https://www.ggp-i.org/data/methodology/>).

*Tomáš Zvoníček, Martin Kreidl
Fakulta sociálních studií,
Masarykova univerzita, Brno*

Fórum sociální politiky

Obsah č. 6/2021, 15. roč.

Recenzované články

Z obsahu 6. čísla:

Hana Hašková: Dynamický pohled na bezdětnost perspektivou kvalitativního longitudinálního výzkumu

Recenzované články

Jiří Vyhlídal: Strategie zaměstnavatelů v období pandemie covidu-19

Jana Bernoldová a kol.: Podpora přípravy na partnerský a rodinný život lidí s mentálním postižením: připravenost sexuálních důvěníků

Suategie zaměstnavatelů v období pandemie covidu-19

Jiří Vyhlídal

Poznátky z výzkumu

Josef Hornáček: Rozvoj sociálního projektu v měnících se podmínkách mentálním postižením: připravenost sexuálních důvěníků

Informační servis čtenářům Bernoldová a kol.

Vladimír Barák: Zpráva o konferenci Sociální politika 2021

Poznátky z výzkumu

Jiří Silný – Karolína Silná: Sociální solidární ekonomika v měnících se podmínkách

Josef Hornáček

Knihy, které nezestárly

Knihy, které nezestárly

Jan Keller: Malé je milé

Malé je milé

Jan Keller

Recenze

Jan Mertl: Recenze knihy „Doba koronavirová“

Michal Šoltés: Recenze publikace „Základní příjem ve světě: Argumenty, experimenty, dějiny“

Ekonom Jan Mertl hodnotí publikaci „Doba koronavirová“

Michal Šoltés recenzuje knihu „Základní příjem ve světě“

Fórum sociální politiky (FSP) je odborným recenzovaným časopisem. Jeho vydavatelem je Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

FSP vychází šestkrát ročně v minimálním rozsahu 32 stran, cena jednotlivého čísla je 60 Kč, celoroční předplatné činí 360 Kč.

Objednávky jednotlivých čísel i celého ročníku přijímá Česká pošta: oddělení periodický tisk, Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3; e-mail: postabo.prstc@cpost.cz

<https://www.vupsv.cz/casopis/>

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Pokyny pro autory/autorky – česká čísla:

Redakce přijímá rukopisy pouze v elektronické podobě (formát doc, docx). Rukopis nabízený do recenzního řízení se dodává v plné a anonymizované variantě a musí obsahovat název v češtině a angličtině, anglický a český abstrakt včetně klíčových slov, abecední seznam citované literatury. Plná varianta dále musí obsahovat afiliaci autora, informaci o grantové podpoře, kontaktní údaje a stručný profil autora. Recenzované texty jako statí, výzkumné studie nebo metodologické příspěvky nemají přesahovat 35 normostran (NS), recenzní eseje 15 NS, mezdilony 10 NS, recenze 7 NS, zprávy a informace 5 NS. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům časopisu.

Závazné pokyny pro autory jsou uvedeny na: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/4-pokyny-pro-autory>

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce časopisu si vyhrazuje právo v textu provádět anonymizační zásahy. Nabídnout redakci časopisu již publikovaný text nebo nabídnout rukopis jinému časopisu v průběhu recenzního řízení je považováno za neetické. Redakce provádí základní jazykovou kontrolu přijatých textů.

Manuscript submission – English edition:

Research and review articles must be submitted to SČ/CSR in electronic format. Each article should include an abstract, five keywords, and a complete alphabetic list of references cited in the text. Book reviews should be submitted to the Book Reviews Editor Pieter Vanhuyse at vanhuyse@euro.centre.org. Book reviews should be approximately 7,000–9,000 characters (with spaces) in length. It is the author's responsibility to ensure that all findings and contributions from other sources are duly acknowledged and to secure permission for the reproduction of any copyrighted figures or materials. Authors whose first language is not English may find it useful to enlist the help of a native English speaker to edit the piece for grammar so that the reviewers can give full justice to their work. For detailed submission guidelines, visit the journal's website: <http://sreview.soc.cas.cz/en/page/4-author-guidelines>

The peer-review process is double-blind. Submission of the manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical and if discovered SČ/CSR will terminate the review process. The editors reserve the right to review and edit the language of all submissions.

Předplatné lze objednat online prostřednictvím služby SEND Předplatné, s. r. o., (<https://send.cz/>), případně e-mailem (send@send.cz) či telefonicky: 225 985 225. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Cena 85 Kč vč. DPH, v zahraničí 4,5 € či 5 \$, roční předplatné 510 Kč (4 česká a 2 anglická čísla). Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995. MK ČR E 4901.

Orders: Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail: csr@soc.cas.cz. One issue costs €4.5 or \$5.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Contents

**THEMATIC ISSUE: INTEGRATION AND TRANSNATIONALISM:
TWO DIFFERENT OR CO-EXISTING SOCIAL PROCESSES?**

ARTICLES

EVELINE REISENAUER: The Socialisation of Migrant Children
in Transnational Settings

LUDEK JIRKA, YANA LEONTIYEVA: Transnationalism, Integration and
Identification: A Discussion of the Variability and Dynamics of Social
Processes through the Example of Student Migration from Ukraine
to the Czech Republic

LUCIE MACKOVÁ: Transnationalism and the Permanence of Return
in Armenian Return Migration

MARIE JELÍNKOVÁ, ONDŘEJ VALENTA: Migration Integration
in the Czech Republic: An Analysis of the Priorities the Country Has
Set and Its Support for Them

OBITUARY

BOOK REVIEWS

INFORMATION

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Cena 85 Kč / Price €4.5 / \$5

ISSN 0038-0288

